

(Anti)fašizam u prošlosti i sadašnjosti

Zbornik radova

Pula 2015.

**(Anti)fašizam
u prošlosti i sadašnjosti**

(Anti)fašizam u prošlosti i sadašnjosti

**Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanoga
u Puli 3. listopada 2014.**

Pula, 2015.

Udruga antifašističkih boraca i antifašista Grada Pule – Associazione dei
combattenti antifascisti e degli antifascisti della Città di Pola

Istarsko povijesno društvo – Società Storica Istriana

CIP dostupan u računalnom katalogu Sveučilišne knjižnice u Puli pod brojem 140415054
ISBN 978-953-99746-1-7

Udruga antifašističkih boraca i antifašista Grada Pule – Associazione dei combattenti antifascisti e degli antifascisti della Città di Pola

Istarsko povijesno društvo – Società Storica Istriana

(Anti)fašizam u prošlosti i sadašnjosti: Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanoga u Puli 3. listopada 2014.

Izdavač: Udruga antifašističkih boraca i antifašista Grada Pule – Associazione dei combattenti antifascisti e degli antifascisti della Città di Pola , G. Ema 1, HR-52100 Pula

Suizdavač: Istarsko povijesno društvo – Società Storica Istriana, I. Matetića Ronjgova 1, HR-52100 Pula

Za izdavača: Livio Blašković

Za suizdavača: Maurizio Levak

Adresa uredništva: G. Ema 1, HR-52100 Pula, suab.h.iz@pu.htnet.hr

Glavni urednik: Milan Radošević

Uredništvo zbornika: Igor Jovanović, Maurizio Levak, Milan Radošević

Organizacijski odbor znanstvenoga skupa: Livio Blašković, Mihovil Dabo, Igor Jovanović,

Maurizio Levak, Zdravko Macura, Milan Radošević, Tomislav Ravnić, Adriano Ruiba,

Dragan Sokolović, Igor Šaponja

Recenzenti: dr. sc. Mihovil Dabo, dr. sc. Andrea Matošević

Lektorica: Jasna Krapac

Prijevod sažetaka na talijanski jezik: Sarah Zancovich

Prijevod sažetaka na engleski jezik: Silvia Božac

Naslovnica: De Villeov uspon, Pula, travnja 2012., autor Manuel Angelini

Grafičko oblikovanje i priprema: Kadar d.o.o.

Tisk: Printera d.o.o.

Naklada: 300 primjeraka

Objavlјivanje Zbornika financijski su podržali:

Grad Pula - Città di Pola, Općina Medulin, Općina Barban, Općina Marčana, Općina Svetvinčenat, Općina Fažana, Općina Ližnjan, Općina Pazin, Savez udruga antifašista Istarske županije

Sadržaj/ Indice / Contents

Riječ urednika	7
Program znanstvenoga skupa „(Anti)fašizam u prošlosti i sadašnjosti”, Pula, 3. X. 2014.	11
Petar Strčić	
Povijesni pregled nastanka i razvoja fašizma i antifašizma s posebnim osvrtom na Istru i Rijeku	13
Rassegna storica della comparsa e dello sviluppo del fascismo e dell'antifascismo con particolare riferimento all'Istria e a Fiume	
Historical preview of the emergence and development of fascism and anti-fascism with a review of the Istria and Rijeka area	
Darko Dukovski	
Politički temelji i metode djelovanja fašizma i fašističkog pokreta s kraćim osvrtom na Istru	29
Basi politiche e metodi operativi del fascismo e del movimento fascista con breve riferimento all'Istria	
Political foundations and activity methods of fascism and the fascist movement with a short review of Istria	
Stipan Trogrlić	
Antifašizam istarskog hrvatskog i slovenskog svećenstva 1920. – 1939.	67
L'antifascismo del clero istriano croato e sloveno 1920 – 1939	
Anti-fascism of the Istrian, Croatian and Slovene clergy 1920 – 1939	
Alen Tafra	
Antifašizam između nacionalizma i eurocentrizma: filozofjsko-povijesna perspektiva	91
Antifascismo tra nazionalismo ed eurocentrismo: una prospettiva filosofico-storica	
The anti-fascism between nationalism and eurocentrism: a philosophical and historical perspective	

Nina Spicijarić Paškvan	
Semantika pojma (anti)fašizam	105
Semantica del termine (anti)fascismo	
Semantics of the notion of (anti)fascism	
Igor Šaponja	
Pula i moderni izazovi antifašizma	129
Pola e le sfide moderne dell'antifascismo	
Pula and the modern anti-fascist challenges	
Igor Jovanović, Milan Radošević, Dragan Sokolović	
Anketa „Što istarski srednjoškolci znaju o antifašizmu?“	145
Sondaggio “Cosa sanno gli alunni delle medie superiori sull'antifascismo?”	
Survey “What the high school students from Istria know about anti-fascism?”	
Suradnici	163

Riječ urednika

Iako je fašizam službeno nastao u Milanu 1919. godine, dakle prije gotovo stotinu godina, kao ekstremna, nacionalistička i totalitarna ideologija, te se na vlasti održao do kapitulacije Kraljevine Italije u rujnu 1943., odnosno završetka Drugog svjetskog rata u Europi u svibnju 1945. godine, on se i danas, kao generički pojam, koristi diljem svijeta – u medijima, u politici, u humanističkim znanostima. Njegovo poimanje se, pak, u mnogočemu razlikuje od izvornih postavki, koje same po sebi nisu bile dovoljno jasno definirane u vrijeme nastajanja fašističkog pokreta, a koje je prethodilo stvaranju fašističke stranke. Fašizam se danas očituje s obzirom na drugačije društvene, povijesne i gospodarske okolnosti. Možda je u suvremenoj filozofskoj misli najbolje to elaborirao talijanski akademik, književnik Umberto Eco koji je u planetarno poznatom eseju „Vječni fašizam“ (Ur-fascism, 1995.) predstavio svojevrsni generički opis za različite povijesne oblike fašizma kroz 14 točaka („kult tradicije“, „strah od razlike“, „neslaganje kao izdaja“, „opsesija zavjrom“ itd.) koje nije moguće organizirati u koherentan sustav, ali je oko svake pojedinačno moguća koagulacija fašizma. Ti su elementi danas toliko prisutni diljem svijeta da je teško izbjegći njihovu ideološku korelaciju.

Ekonomski kriza koja je nastupila u svijetu počevši s 2008. godinom, a kojoj se u brojnim zemljama ne nazire kraj, poput njezinih prethodnica otvorila je prostor za reviziju povijesti pa tako i oživljavanje onih ideologija, poput fašizma i nacizma, koje koriste nemoći aktualnih vladajućih političkih garnitura u rješavanju problema te „regrutiraju“ u svoje redove vojske nezadovoljnika. Međutim, uz osnivanje neofašističkih i neonacističkih političkih stranaka diljem Europe, elementi tih, očito još uvijek živih ideologija, javljaju se i u svom skrivenom naličju u sustavima koncentrirane ekonomске moći sve utjecajnijih korporacija, a koje stvaraju sve veće razlike u raspodjeli dobara. Još je papa Ivan Pavao II. za svoga pontifikata u više navrata osudio „divlji kapitalizam“, a sadašnji papa Franjo „neobuzdani kapitalizam“, koji uspoređuje s tiranjem.

Razmotrimo li situaciju u Hrvatskoj, možemo konstatirati kako je prisustvo govora mržnje, isključivosti, ekstremnog nacionalizma, sve samo ne prevladano. Dijelom je to i posljedica bipolarnosti hrvatske političke scene, u kojoj manje stranke igraju sporednu ulogu, a što je dovelo do jasne podjele u javnom diskursu, gdje se povijest uglavnom svodi na stereotipe, generalizacije i međusobna optuživanja u svrhu ostvarivanja političkih bodova.

Kako službenu povijest uvijek pišu pobjednici, do 90-ih godina 20. st. povijesna struka u Hrvatskoj nije imala mogućnost i slobodu istraživati i objavljivati radove koji bi se odnosili na „zabranjene teme“, primjerice partizanske zločine te druge, u najmanju ruku neprihvatljive, poteze komunističkih vlasti. Drugim zločinima, zapadnih saveznika, danas se, pak, još uvijek prilazi s oprezom. S druge strane, na hrvatskoj javnoj i političkoj sceni još uvijek nije posve dovršen proces distanciranja i osuđivanja ustaškog pokreta i strahota koje su u to ime počinjene u savezništvu s fašističkom Italijom i nacističkom Njemačkom. Naposljetu, tragična je činjenica da postoje i slučajevi gdje se kod nas još uvijek slavi, ponekad i uz potporu lokalnih vlasti, ustaške vojne odrede i njihove zapovjednike. Granica između dopuštenog i zabranjenog javnog istupanja po pitanju povijesnog nasljeđa 20. st., a uslijed spomenutih političkih krajnosti – barem u diskurzivnom smislu – ostaje nedefinirana.

Nadalje, paradoksalno jest da na domaćoj političkoj sceni postoje opcije antifašističkog opredjeljenja koje to, zapravo, nisu. Deklarativni antifašizam, naizgled društveno prihvatljiv i pravičan, na taj način postaje bliskiji fenu menu, koristeći se medicinskom terminologijom, „okultnog fašizma“, koji podrazumijeva ona (bolesna) stanja koja se vidljivo ne manifestiraju, ali, poput raka znaju biti smrtonosna.

U t(akv)oj konstelaciji političkih odnosa, a koji dominiraju javnom scenom, antifašizam umjesto općeprihvaćenog civilizacijskog dosega i idejnog temelja za dosljedno suprotstavljanje svim oblicima rasizma, ksenofobije i šovinizma, postaje anakroni pojam, zarobljen u razdoblje Drugoga svjetskog rata. Izvrću se teze pa se, kao što to često ističe povjesničar Hrvoje Klasić, razdoblje 1941. – 1945. nastoji razumjeti kroz prizmu 1990-ih, umjesto da je obrnuto. Podijeljena Hrvatska od prije 70 godina ostaje simbolički podijeljena i 2015. godine. Povijesna struka, koja sama po sebi nije posve jedinstvena u stajalištima po tim pitanjima, ima ograničene mogućnosti zbog izostanka općepolitičkog konsenzusa, a što pogoduje da se o hrvatskoj povijesti u javnosti promišlja po modelu crno/bijelo, emocionalnim vezivanjem za sudbine i prošlost predaka, što prijeći prihvaćanje kompleksnije verzije „istine“.

U psihologiji se taj problem mentalnoga stanja, često konflikta, u kome osoba doživljava iskustvo dva ili više nekompatibilna vjerovanja ili kognitivno obrađuje više informacija, naziva kognitivnom disonancicom. Ona počinje s kognicijom, spoznajom, koja se može sastojati od kombinacije misli, vrijednosti, činjenica i emocija, a javlja se u situacijama gdje osoba mora birati između dva nekompatibilna vjerovanja ili ponašanja. Budući da je osjećaj disonance

neugodan, osoba će težiti, i uvijek teži, njezinom reduciraju. Uzmemo li, primjerice, u razmatranje „problem“ komunističkih zločina, osoba koja je privržena toj ideologiji ili je, pak, općenito naklonjenija lijevoj opciji nastojat će reducirati njihove posljedice činjenicom da bez Komunističke partije koja je povela Narodnooslobodilačku borbu (NOB) zemlja ne bi ni bila oslobođena. Osobe desne orijentacije će, analogno, nastojati reducirati činjenicu da je NDH, kao kvislinška tvorevina, između ostalog, provodila rasne zakone i genocid, stavom kako je ona bila produkt želje hrvatskoga naroda za samostalnošću. Uključimo li ovdje i vjersku komponentu, prisutnu kod obje strane, a koja po svom učenju isključuje nasilje, stvar se dodatno komplizira. Naravno, izloženi model nema za cilj ovdje pružiti pojednostavljenu generalizirajuću formulu, niti se može primijeniti na cjelokupnu populaciju, ali nastoji ukazati na naslijedene obrasce razmišljanja koji su u svojoj biti, s povijesnog gledišta, pogrešni.

Deklarirati se kao antifašist danas je čin čvrstog uvjerenja i jasnog poznavanja lokalne, regionalne pa i svjetske (svremene) povijesti. Biti antifašistom, važno je istaknuti, ne znači nikako, kao što to navodi i povjesničar Tvrtko Jakovina (*Novi list*, podlistak Pogled, 23. svibnja 2015., 5), opravdavati staljinizam ili komunističko jednostranačje. Nadalje, ne treba niti, mišljenja je povjesničar Darko Dukovski, inzistirati na antifašizmu kao načinu promišljanja borbe za ideju slobode, u slučaju da oko sebe ne prepoznajemo elemente fašizma, poput totalnog nadzora nad stanovništvom, oduzimanja ili suspenzija građanskih i ljudskih prava, nepriznavanja prava na jednakost, maltretiranja nacionalnih i drugih manjina, miješanja države u privatni život pojedinca.

Antifašizam mora biti tihi čuvar civilizacijskih dosega, spremam na reakciju kada god se u pitanje dovedu skupo plaćene slobode.

U Istri se antifašizam pojavio među prvima u svijetu – Istrani su osjetili svu surovost fašističkog režima, koji je, uz sve ostale elemente diktature, provodio i nasilnu denacionalizaciju Hrvata i Slovenaca. Općenarodni ustank iz rujna 1943. bio je, stoga, reakcija velike većine Istrana – Hrvata, Talijana i Slovenaca, koji su u NOB-u s velikim žrtvama (poginulih Istrana bilo je ukupno oko 17.000, u logore i na prisilni rad odvedeno je 21.508 osoba, u zatvorima je završilo 14.867 antifašista, spaljeno je i razoren 5.565 kuća i gospodarskih zgrada) sudjelovali do konačne kapitulacije Trećeg Reicha.

Alternativa NOB-u koju je vodila KPJ jednostavno u to vrijeme nije postojala, pa su se istarski antifašisti, među kojima se našlo i svećenstvo, priklonili toj opciji, koja je, valja napomenuti, u to vrijeme isticala i obećavala jednakost svih ljudi bez obzira na naciju, vjeru i rasu, pravednost raspodjele dobara,

politička prava žena, besplatno zdravstvo (zdravstveno osiguranje u Istri su za talijanske uprave uživali samo zaposleni u industriji i trgovini, koji su činili manjinu populacije) itd. Međutim, poraće je pokazalo, kao i u mnogim drugim zemljama „Istočnoga bloka“ da je, posebice po slobodi mišljenja, politička praksa znatno odstupala od izvorišnih teorijskih postavki komunizma, a neistomišljenici su ili morali emigrirati ili su zatvarani u zatvore i logore (primjer: Goli otok). O tome je hrvatska, slovenska i talijanska historiografija i publicistika već objavila veći broj knjiga i radova.

Akademik, povjesničar Petar Strčić na Pazinskom je memorijalu 2003. istaknuo kako od njegova osnivanja postoji potreba da se „revalorizira istarska povijest 19. i 20. stoljeća, ali ne i da se učini revizija prošlosti“. U toj se misli, koja se, možemo ustvrditi, odnosi i na šire hrvatsko područje, pokazuje smjer kojim bi nove povijesne studije, pa tako i ona o (anti)fašizmu, trebale krenuti. Riječima povjesničara Miroslava Bertoše, povjesničari bi morali „proučavati okolnosti u kojima se neki čin zbio, otkrivati njegova nova i drukčija značenja, posljedice koje su iz toga potekle; moraju proučavati njegov društveni, politički, etno-kulturni... i svekoliki kontekst. Povjesničarov je pristup višedimenzionalan i kompleksan. On ne prihvaca diobu svijeta na „in-group“ i „out-group“ (...) pa zato ne može, bez kritičkog preispitivanja, protežirati „našu stvar“ tako da istodobno poništava i anatemizira ‘njihovu povijest‘“. (*Glas Istre*, 17. listopada 2003., 42). Prije demokratskih promjena u RH suvremena je povijest, priznaje i Bertoša, bila „povijest pod nadzorom“, iako su već tada bile izložene teze „koje su dobrim dijelom nadilazile razinu ‘političke cenzure’!“ – na tim osnovama valjalo bi, kako smo već zaključili, revalorizirati našu noviju povijest. U suprotnome prostor revizionističkoj povijesti postajat će sve veći, jer „tko šuti, odobrava“ (qui tacet, consentire videtur).

U tom kontekstu, koncepcija ovoga Zbornika, nastaloga na predlošku znanstvenoga skupa „(Anti)fašizam u prošlosti i sadašnjosti“, održanoga u Puli 3. listopada 2014., jest da pruži neke opće i lokalne modele razumijevanja (neo)fašizma i antifašizma, kroz povijesnu, filozofsku i lingvističku formu te time doprinese i potakne nova istraživanja na istarskom i hrvatskom području, ali i na međunarodnom planu jer lokalne epizode tek su dio šireg, globalnog mozaika u stalnoj međusobnoj interakciji, u kojoj ne smijemo biti pasivni promatrači.

Milan Radošević

PROGRAM	
PROGRAMMA	
10:30 - 11:00 Otvorenie skupa, pozdravní govorí Apertura del convegno, discorsi di saluto	11:45 - 12:00 Snježana Koren (Zagreb) Tema antifašizma u hrvatskom obrazovnom sistemu
I. dio I parte (moderatori: Maurizio Levak, Livio Blašković, Mihovil Dabo)	11:00 - 11:15 Igor Jovanović, Milan Radošević, Dragan Sokolović (Pula) Što istarski srednjoškolci znaju o antifašizmu?
Che cosa sanno gli alunni delle Scuole Medie Superiori Istriane sull'antifascismo?	12:00 - 12:15 Stipan Trogrlić (Pula) Antifašizam istarskog sredenjstva u meduratnom razdoblju (1919. - 1939.)
11:15 - 11:30 Petar Strčić (Rijeka) Povijesni pregled nastanka i razvoja antifašizma u Istri i Europi	11:15 - 11:30 L'antifascismo del clero istriano nel periodo tra le due guerre (1919-1939)
Rassegna storica della nascita e dello sviluppo dell'antifascismo in Istria e in Europa	12:15 - 12:30 Rasprava / Dibattito
11:30 - 11:45 Darko Dukovski (Pula) Politički temelji i metode fašističkog sustava	12:30 - 13:00 Pauza, domjenak / Pausa
Basi politiche e metodi del sistema antifascista	13:00 - 13:15 Vesna Teršelić (Zagreb) Refleksije o antifašističkom aktivizmu i kulturni sjeđanju u suvremenoj Europi
	II. dio II parte (moderatori: Igor Jovanović, Milan Radošević, Dragan Sokolović)
	13:00 - 13:15 Riflessioni sull'attività antifascista e la cultura della memoria nell'Europa contemporanea
	13:15 - 13:30 Sandi Blagonić (Pazin) Od ustaše do ljubitelja operi: fašizam i anti-fašizma u hrvatskom javnom diskursu
	Dagli ustascia agli amanti dell'opera: il fascismo e l'anti-fascismo nel discorso pubblico croato
	13:30 - 13:45 Nina Spicijarić Paškvan (Rijeka) Semantika pojma (anti)fašizam Semantica del termine (anti)fascismo
	13:45 - 14:00 Alen Tafra (Pula) Antifašizam između nacionalizma i eurocentrism: filozofijsko-povijesna perspektiva
	14:00 - 14:15 Igor Šaponja (Pula) Istra i izazovi modernog antifašizma
	L'Istria e le sfide dell'antifascismo moderno
	14:15 - 14:45 Rasprava i zaključak Dibattito e conclusione
	Večernji program / Programma serale
	20:00 - 22:00 Državni i privrednički bočništa Dom antifašista uz glazbeni nastup Zbor Praksa i DJ Filje Intrattenimento negli spazi del terreno da bocce della Casa degli Antifascisti com Zbor Praksa e DJ Filje

Povijesni pregled nastanka i razvoja fašizma i antifašizma s posebnim osvrtom na Istru i Rijeku

Petar Strčić

UDK 321.64:94](497.57)

Izvadak

Istra i ostali susjedni sjeveroistočni obalni prostor Jadranskoga mora potkraj 6. st. naselili su Slaveni, a sve do danas ondje su u apsolutnoj većini njihovi Hrvati. Stoljećima su u vlasti uglavnom austrijskih i talijanskih struktura. Dugo su bili u Habsburškoj Monarhiji, ali smatra ih svojima u 19. st. osnovana Kraljevina Italija; ta savojska država okupira ih nakon raspada Monarhije 1918. godine. Susjedna područja pripala su tada proglašenoj karadorđevičevskoj Kraljevini Jugoslaviji. Upravitelj zaposjednute od Kraljevine Italije (tadašnje) Rijeke na ušću Rječine, postaje slavni poeta G. D'Annunzio; stvara prvi fašizam na svijetu, ali također fašizam svoj prvi oružani poraz doživljava na susjednome otoku Krku. Fašizam iz Italije sve nasilno talijanizira, a pred njegovim terorom desetine tisuća Hrvata iz Istre moraju se spašavati odlaskom u okolne i američke zemlje. Zbog svega toga sudionici su i rata u Španjolskoj protiv fašista. Gospodarstvo je sve slabije. Vrh Kraljevine Jugoslavije prekinuo je suradnju s nacističkom Njemačkoj te ju je ona 1941. okupirala i raspačala u kvizilinske jedinice. Fašisti su okupirali dio tadašnje Hrvatske pa su, npr., na otoku Rabu stvorili ogroman koncentracijski logor, u kojem je ubijeno mnogo Židova, Slovenaca i Hrvata, među njima i mnogo djece, žena i staraca. Postupno se 1941. javlja Narodnooslobodilački pokret, na čelu s komunistima, kojih u Istri i susjedstvu još ima malo. Obrambeni rat razvija se uspješno pa Istra ima čak i vojnu diviziju. Vodstvo NOP-a Istre 1943. proglašava sjedinjenje zavičaja s domovinom Hrvatskom u antifašističkoj Jugoslaviji. Državni fašizam propada u Kraljevinu Italiju, a potom ona kapitulira i kao država. Kao okupatorska stiže njemačko-nacistička vojska. Uz veoma teške borbe i gubitak mnogo ljudi, oslobođen je 1945. i taj dio Hrvatske, ali Istra i neka druga područja nisu vraćena domovini. U nastojanju da Jugoslaviju pridobiju protiv SSSR-a, zapadnjaci međunarodnopravno 1947. Istru (osim maloga vrha) i druge krajeve ipak daju Jugoslaviji, zapravo Hrvatskoj. Iстичемо: bilo je i „наших честитих и поштенih Talijana“ – takvima ih je u Istri isticao već krajem 19. st. i „otac hrvatske Istre“ Matko Laginja – koji su pripadnici čak i vojnih oslobođilačkih jedinica u borbama protiv talijanskih fašista i njihovih kvislinga.

Ključne riječi: fašizam, antifašizam, Istra, Rijeka, Sjeverni Jadran

1.

Antifašizam je sveopće u svijetu, a napose u Europi, poznat u aspektu ratnog i neratnog otpora znatnih dijelova čovječanstva – stravično neljudskome, nasilničkom i rasističkom pa čak i smrtonosnom djelovanju manjih grupa ubojica, a potom i desetina tisuća udruženih nasilnika. Korijeni toga fašističkoga zla potječe iz 19. stoljeća, inače sveopće znanoga „vijeka nacija“. Naime, tada se i nakon ukidanja višestoljetnoga feudalnoga sustava u Europi, pa tako i u zapadnoj Hrvatskoj, bivši kmetovi ipak nastoje i dalje zadržati u veoma teškome podjarmjenom radu. Jer tada i u Europi stare ili novonastale vladajuće strukture sveopće postaju velikonacionalističke i osvajački nastrojene građanske grupacije. Cijeli se taj sustav napose razvija poslije 1918., nakon završetka I. svjetskoga rata te se ostvaruje u dijelovima propaloga njemačkoga Carstva, pa od njega oživjeloj Republici, i to u obliku nacizma. Slično se ostvaruje i u očuvanoj apeninskoj savojskoj Kraljevini Italiji, i to u obliku fašizma. Tako se ponešto događa i u nekim državama koje su tada nastale na prostoru raspadnute višestoljetne prestarjele Austro-Ugarske Monarhije Habsburgovaca. Istodobno razvija se i sličan nasilan sustav – staljinizam, u također propaloj ruskoj europsko-azijskoj monarhiji, pretvorenoj u tobožnju marksističku državu.

2.

Posvuda se podjarmljuje i zloupotrebljava život apsolutno većinskoga radničkoga i seljačkoga svijeta, a i manje brojnih naroda i narodnosti. Sve se to događa i u Hrvatskoj koja je do 1918. god. bila razbijena u upravne jedinice u austrijskome i mađarskome dijelu zajedničke monarhije Habsburgovaca. Velikonacionalistička vladajuća struktura i dalje savojske Kraljevine Italije već od početaka stvaranja te države na Apenskome poluotoku (60-ih godina 19. st.), međutim, oružano nije uspjela ratom osvojiti dio istočne obale Jadrana i prijeći na nju, jer je poražena kod dalmatinskoga otočja. Istru na tome istoku Jadrana u svojem tada nastalomе nacionalno-političkom iridentizmu također stalno smatra samo talijanskom, pa i usprkos sveopće vidljivoj činjenici da ondje postoji sačuvana te je i tada veoma živa tisućljjetna staroslavenska/starohrvatska glagoljaška baština, pa tako i ona crkvena – katolička. Vidljiva je i u crkvenoj i drugoj upotrebi stalno apsolutne većine stanovništva koja je stoljećima bila hrvatska, ali, dakako, podjarmljena venecijansko-mletačkoj i austrijsko-germanskoj feudalnoj državi. Naime, prvi Slaveni u cijeloj Hrvat-

skoj poznati su upravo u Istri; oni su čak i zabilježeni već 599. i 600. godine, i to čak kod Sv. Stolice u Rimu, pa o njima govori i jedno pismo samoga pape Grgura Velikoga.

Manji dio prostora Hrvatske, međutim, odmah je 1918. godine, nakon završetka I. svj. rata i raspada Austro-Ugarske kao države, okupirala Kraljevina Italija, pa tako i Istru, koju je 20-ih godina dobila i međunarodno pravno. Naravno, i u njoj je došlo do otpora dolazećim silnicima te ratnim trendovima, tako da su skršeni svi otpori, pa i dva velika oružana ustanka u južnoj Istri. Nastavljaju se, međutim, veoma siloviti progoni i onoga dijela puka koji je miran, tako da u međuraču, do 1941. god. iz svojega istarskoga zavičaja, kao i onoga u susjedstvu, mora se bijegom spašavati i stotinjak tisuća ugroženih Hrvata i Slovenaca u Kraljevinu Jugoslaviju te u druge europske zemlje, čak i u SAD te druge države obiju Ameriku.

Postalo je moguće da se u toj još uvijek savojskoj, i to silovitoj, Kraljevini Italiji javljaju i fašisti koji će već tijekom 20-ih godina preuzeti državnu vlast, na čelu s Benitom Mussolinijem.

Kraljevina Italija na istočnoj je jadranskoj obali okupirala i tadašnju Rijeku, tada samo grad uz zapadnu stranu utoka grobničkoga potoka Rječine u kvarnerski zaljevski dio Jadranskoga mora, nedaleko od Istre. Grad je još veoma bogat jer je bio dotadašnji najveći lučko-industrijski mađarski grad u dualnoj Austro-Ugarskoj. Kao takav nastao je u 19. stoljeću te je i u gospodarstvu sličan znamenitome austrijskome Trstu. Također su u toj Rijeci u absolutnoj većini stanovnika Hrvati, kao i stoljećima prije.

I sada nešto veoma važno: općenito u stranoj i hrvatskoj literaturi, pa i u znanstvenoj, zanemaruje se u tadašnjoj Rijeci i na susjednome otoku Krku prva pojava i prvo djelovanje prvih nasilnih i smrtonosnih struktura na svijetu, poznatih uskoro kao fašističkih, kao i prvi ratni poraz tih prvih fašista na svijetu.

O čemu se radi?

3.

Fašistički način djelovanja prvi je na svijetu začeo u javnoj praksi i ostvario ga s pravom veoma poznat, veoma znamenit Talijan. A bio je – što je zaista zapanjujuće u vezi s fašizmom – izvrstan i znamenit umjetnik!

Ima, međutim, sveopće nepoznato rodno ime i prezime čak i u svojoj Italiji - Gaetano Rapagnetta; rođen je 1863. u Pescari, a preminuo 1938. god. u Gar-

done Rivieri. Kao zaista divan i uspješan poeta postao je s pravom slavan, ali samo pod pseudoničkim imenom i prezimenom koje rabi u sve svrhe – Gabriele D’Annunzio. Bio je također poznat i kao veoma osebujan praktičar u nekim dijelovima svoga bogatoga životnoga puta. Kad je pokazao sklonost da i praktično bude upravitelj nekih državnih institucija, vladajuće državne strukture još nefističke Kraljevine Italije poslale su ga u već okupiranu (tadašnju) Rijeku čak kao šefa toga grada, dakle kao svoga službenika; to je, dakako, samo formalno točno, ali – zašto? Jer, taj je kraj već poznavao i pobliže.

Taj zaista izvrstan i veoma uspješan književnik/umjetnik, naime, volio je uvijek biti u prvome planu u javnosti tako da je, npr., tijekom I. svj. rata letio svojevrsnim „avionom“ nad susjednim bakarskim zaljevom u Kvarnerskom primorju i pucao po gradu Bakru te po morskoj i kopnenoj susjednoj okolici. A redovito i stalno živio je i veoma seksualno razvratno, a time i rastrošno, te su ga uglavnom izdržavale veoma bogate ljubavnice. Zbog takvoga svoga javnoga i privatnoga života, prepunoga raznim i bolesnim sadržajima, iako je 1918. god. slavni poeta tek u 55. godini života, fizički djeluje veoma star; istodobno ima i veoma teških i opasnih problema sa zdravljem, napose s kostima. Stoga je postao veoma čangrizav i grub u osobnim i drugim odnosima pa je ostao i bez bogatih ljubavnica, a time i bez znatnoga novca, na što je bio navikao.

U međuvremenu doznao je da vladajući u savojskoj Kraljevini Italiji očekuju međudržavne probleme s (tadašnjom) Rijekom, okupiranom i prisvojenom 1918. god. Jer, u njoj se već nalaze vojne – napose pomorske – engleske i francuske jedinice, a jedno vrijeme i srbijanska iz Kraljevine Srbije, dakle države koja tada postupno zaposjeda dijelove Hrvatske kao dio svoje ustavljene Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (prisvojila je kratkovremenu postojeću Državu Hrvata, Slovenaca i Srba sa sjedištem u Zagrebu). Naime, još se ne zna kako, ali smatra se da bi tadašnja Rijeka i bez apsolutnoga dodatašnjega oslonca na Mađarsku kao dio propale Austro-Ugarske Monarhije ipak mogla nastaviti život na visini, i to kao veoma koristan i bogat lučko-industrijski centar i za Italiju, koji još uvijek ima i veliko pokretno bogatstvo. Znajući za sve to, poeta je iskoristio neprilike s tom tadašnjom Rijekom pa je u rujnu 1919. god. rado i odmah u ime Kraljevine Italije došao u nju s nekoliko svojih također silovitih prijatelja i pristalica. Naravno, taj tada znatno finansijski siromašan i k tome još bolestan umjetnik, odmah je odabrao za svoj boravak veliku i veoma raskošnu palaču bivšega mađarskoga guvernera bogate Rijeke i okolice te se uselio u nju.

D'Annunzio je, naime, doputovao samo s jednim koferom, držeći ga u jednoj ruci. Odmah započinje surovo kršiti svaki otpor. Štoviše, odmah je počeo i otimati te u zasebne prostorije svoje palače sklanjati najpokretnije vrijednosti kao i druge koje bi opljačkao po gradu.

U međuvremenu, istodobno se koristeći brojnim neprilikama Kraljevine Italije i u odnosima sa spomenutom prekograničnom rječinskom, tada proglašenom velikosrpskom kraljevskom jugoslavenskom državom, agilni pjesnik kreće i dalje. Tako proglašava čak veliku i još veću upravnu jedinicu za koju planira da postane njegova – „La Regenza Italiana del Carnaro“. Vidjevši „rezultate“ njegova „korisnoga posla“, pridružuje mu se i dio lokalnih muškaraca raznih nacionalnosti, pa tako i hrvatske, a aktivno mu se pridružuju i desetine došljaka iz Italije, pa i iz susjedne Istre.

Poeta je takav uspješan nasilnik da je čak tadašnji osnivač fašističkoga udruženja u Italiji Benito Mussolini na samome početku svoje stravične karijere, stigavši u Rijeku bio jedva zapažen u tome gradu. Ali zato pjesnik rado odmah prima i Mussolinijevu politiku jer mu nasilje odgovara te se odmah upisuje u njegovu tada osnovanu fašističku stranku. A zapravo poeta je u (tadašnjoj) Rijeci prvi utemeljio i isprobao sve one surovosti što su očito upravo od njega prihvatili i dalje kao smrtonosne razradili vođe fašista i nacista talijanski Benito Mussolini i njemački Adolf Hitler. Jedino – očito samo zbog kraćega boravka u Rijeci – pjesnik nije imao koncentracijske logore, spalionice živih ljudi i slična mjesta mučenja i stravičnoga dužega načina usmrćivanja.

I sada još nešto veoma bitno, a što se isto općenito zaboravlja: taj prvi nastali i vladajući fašizam na svijetu u istome Kvarnerskome primorju, nedaleko od Istre i Gorskoga kotara u istoj zapadnoj Hrvatskoj, doživio je i prvi oružani poraz fašista na svijetu. Naime, pjesnikove pristalice, napose oružani ardit i legionari otišli su izvršiti naredbu svoga šefa da prošire njegovu i njihovu (ranije navedenu) „Kvarnersku regencu“ te da tako steknu još više opljačkanih i na druge silovite načine stečenih novčаниh i drugih prihoda te dragocjenih vrijednosti. Tako su u skladu s naredbom svoga šefa krenuli osvojiti susjedni otok Krk. Dakako, uz ostalo, manjakalno redom silujući i žene i djecu. A isto tako redom sve pljačkajući, pa čak i crkve i samostane, među kojima i u njima sačuvane tisućljetne vrijednosti. No, dogodilo se iznenadenje: ugroženi otočani, poznati po miroljubivosti, oružjem su otjerali D'Annunzijeve razbojnike. Tako da je to – namjerno ponovno ističem – prvi oružani poraz fašista na cijelome svijetu.

D'Annunzio, međutim, svojim „vladarskim“ i drugim silovitim ponašanjem očito je postao trenutno i ubrzana velika smetnja vladajućima Kraljevine Italije, pa čak i u međunarodnim razmjerima. Utoliko više što je u toj apeninskoj državi Mussolini stvarao očito korisne temelje za snaženje oblika svoje vrste fašizma i njegove politike. Ali, poeta se u (tadašnjoj) Rijeci toliko umislio – nije ga pogodio ni spomenuti poraz na Krku – da ga je sam Rim morao čak i oružanim napadom istjerati iz Rijeke. Pa i tako da je na sam Božić 1920. god. iz kraljevskoga ratnoga broda čak topovskom paljbom napadnuta i sama veoma velika i raskošna tadašnja D'Annunzijeva palača, koja je nekada pripadala mađarskome guverneru cijelog kvarnerskoga područja. Čak je pri tome i D'Annunzio bio ranjen. Ali, ipak mu se odmah i dalje u svemu išlo na ruku, tako da je otisao iz Rijeke, naravno, ne više samo s jednim kovčežićem kako je s njim bio došao, već čak sa 16 (šesnaest!) kamiona punih opljačkanih vrijednosti, pa i onih iz same palače, kao i drugdje po gradu.

Ne toliko slava kao prvoga fašista na svijetu, već napose kao pjesnika i dalje mu je ogromna; stoga ga sam vladajući Rim pažljivo čuva i koristi u međudržavne i druge reklamne svrhe. Čak i tako da mu je, npr., doživotno darovao i palaču uz jezero Lago di Garda; štoviše, čak i titulu – princa (!).

4.

Fašizam je 20-ih godina definitivno zaživio u cijeloj savojskoj Kraljevini Italiji. Tako i u Istri i drugim jadransko-obalnim hrvatskim i slovenskim zaposjednutim područjima koja su u međuvremenu i međunarodnopravno potvrđena kao njezino vlasništvo. Među njima su i hrvatska Istra i dio kvarnerskih i dalmatinskih otoka, pa i kvarnerska tadašnja Rijeka te povijesni grad Zadar, ranije sjedište austrijske provincije u Dalmaciji. Započela je službena, masovna talijanizacija svega, pa i veoma nasilna, uz uobičajena i druga nasilja (npr., gospodarska, vjerska, kulturna, prosvjetna itd.).

U međuvremenu, ubrzo nakon završetka I. svj. rata, u istoj 1918. god. proglašena je – rekosmo ranije – Država Slovenaca, Hrvata i Srba sa sjedištem u Zagrebu kao svehrvatskoj nacionalnoj metropoli, ali kao dotadašnje sjedište vrhovnoga voditelja Banovine Austro-Ugarske Monarhije samo u dijelu Hrvatske. Sada su u toj Državi SHS bili i Rijeka, Istra itd., iako ih je odmah – kako je rečeno već i ranije – okupirala Kraljevina Italija. Ali, gotovo odmah su tu Državu SHS karađorđevičevski vladari Kraljevine Srbije utopili u svoju beogradsku državu; cijelu su sada nazvali Kraljevstvo Srba, Hrvata

i Slovenaca. Kratko su vrijeme s vojnicima bili i u tadašnjoj Rijeci, ali su se povukli, ne pokazujući veći interes za krajeve koje je prisvajala Kraljevina Italija i njezina uprava, prezadovoljni s onim što su dobili. Tako da je državna granica utvrđena upravo na potoku Rječini između tadašnjega grada Rijeka kao talijanskoga i grada Sušaka kao jugoslavenskoga.

U pojedinim dijelovima svoje jugoslavenske države velikosrpski režim zavodi i veoma oštru, čak i represijsku politiku. Takav je odnos i prema stotinjak tisuća očajnih Hrvata i Slovenaca koji su se morali spasiti bijegom iz svojega teško ugroženoga istarskoga i drugoga zavičaja. Takav je loš odnos u toj Kraljevini SHS i prema dr. Matku Luginji, jer je sveopće poznat i zvan „hrvatski otac Istre“, a koji je u toj državi tada postao prvi uopće u povijesti hrvatski ban iz Istre. Jedan je od trojice vođa druge generacije veoma uspješnoga hrvatskoga narodnoga preporoda, političkoga, gospodarskoga i kulturnoga pokreta u Istri i na Kvarnerskim otocima u 19. i početkom 20. stoljeća (bili su u austrijskome dijelu Austro-Ugarske Monarhije). A u Zagrebu, početkom 20-ih godina kao hrvatskoga bana smijenili su ga vladajući u Beogradu. U Zagrebu je namjerno i preminuo, ne želeći se liječiti od zaliječive bolesti, jer je bio smrtonosno očajan kad je mladoga Vladimira Gortana u Istri strijeljala državna talijansko-fašistička grupa. Uskoro je postao i do danas ostao simbol smrtonosno ugroženih Istrana. Luginja za svoju zavičajnu Istru u srušivim rukama fašista nije vidio nikakav izlaz. A nešto prije Luginjine smrti, u samome je parlamentu Kraljevine SHS u Beogradu smrtonosno ranjen čak i sveopći hrvatski politički prvak Stjepan Radić.

U međuvremenu, ne znajući što će s očito propalom Rijekom bez dotadašnje plodne mađarske pozadine, u počecima 20-ih godina stvorena je zasebna „Riječka država“, i to na čelu s nekoliko preostalih veoma bogatih osoba, ali manje-više anacionalnih osjećaja. No, i Rijeka je uskoro utopljena u fašističku Kraljevinu Italiju, tako da je državna granica s Kraljevinom SHS – rekosmo – gotovo doslovce tekla Rječinom, nasuprot Sušaku. A već također rekosmo, ali namjerno ponavljamo – grad Zadar i neki dalmatinski i kvarnerski otoci, kao i dio slovenskoga prostora čak su i međunarodno i državnopravno ipak pripali očito sve moćnijemu fašističkome Rimu.

5.

U samoj Kraljevini SHS – 30-ih godina i službeno s imenom Kraljevina Jugoslavija - također se javljaju stranke i organizacije, koje čak i neposredno u praksi

oponašaju fašizam i nacizam. S otvorenom diktaturom tih godina javlja se i tzv. monarhofsizam, da bi – po nekim ocjenama – Stojadinovićeva stranka na vlasti od 1935. god. dalje zapravo bila fašistička. Izrastaju i druge skupine budućih velikonacionalističkih srpskih struktura, osobito istaknute pod vodstvom Dimitrija Ljotića, Milana Nedića i Dragoljuba (Draže) Mihailovića. Svi su oni i njihovi suradnici znali i za stravičan odnos prema Hrvatima Istre te njihovo masovno spašavanje bijegom iz zavičajne Istre, kao i za antifašistički oružani otpor u Frankovoj Španjolskoj, u kojem su sudjelovali i Hrvati iz Istre, ali ljotićevci, nedićevci i mihajlovićevci svejedno su podržavali talijanske faštiste.

Vladajući je Beograd veoma pažljivo pratio sadržaje početaka i razvoj II. svj. rata od 1939. god. dalje, a napose ratna kretanja nacističke Njemačke. Sve će jugoslavenske profašistički nastrojene strukture od početka osvajanja Kraljevine Jugoslavije 1941. god. otvoreno aktivno i veoma sadržajno surađivati s nacifašističkim Berlinom, Rimom, Budimpeštom i drugim okupatorima čak njihove domovine. Tako je nacistički Berlin uspio pridobiti i sam državni vrh Kraljevine Jugoslavije, ali je ovaj ubrzo otkazao poslušnost. Kako se nacistička Njemačka već i praktično žurno pripremala za rat s velikim SSSR-om, velikom je brzinom i oštrinom okupirala Kraljevinu Jugoslaviju i odmah ju raspačala, dajući dijelove svojim već ranijim vjernim kvislinzima, pa tako i dio Srbije nedićevcima. Dio Hrvatske, Bosne i Hercegovine nacisti su, pak, svojim i talijanskofašističkim dugogodišnjim hrvatskim kvislinzima – ustašama – dali da odmah, u travnju 1941. god., proglaše tobožnju svoju Nezavisnu Državu Hrvatsku. Oni su sa svojim čelnikom Antonom Pavelićem od kraja 20-ih godina uglavnom boravili i bili dobro održavani u fašističkoj Kraljevini Italiji o njezinu trošku, te su se u njenu korist već tada odrekli znatnoga dijela Hrvatske, npr., Dalmacije, Istre i otoka.

Gotovo se i danas zaboravlja, vjerojatno čak namjerno, da je u Kvarnerskome primorju odmah u tome istome travnju ubijen oficir Kvaternik, brat samoga proglašitelja ustaškog NDH u ime nacista; došao je u Kvarnersko primorje preuzeti vlast hvaleći nacifašističke okupatore. Među njegovim ogorčenim slušateljima i onima koji su doznali što je izjavio, bio je i znatan broj Hrvata koji su se bijegom 20-ih i 30-ih godina upravo pred fašistima iz Italije morali spašavati iz područja svoje okupirane susjedne zavičajne hrvatske Istre. S tim ubijanjem u Kvarnerskome primorju prvoga ustaše u NDH, zapravo je započet ustanički otpor u cijeloj Hrvatskoj te traje i dalje, u to doba još bez vodstva Komunističke partije Hrvatske (KPH, u okviru KP Jugoslavije), koja uskoro proglašava sveopći početak ustanka. Ali tu povjesnu činjenicu

od početka ustanka u Kvarnerskome primorju nastoje nastoje zanemariti i ustaški i komunistički pobornici, čak historiografi i publicisti.

U međuvremenu, fašistička Kraljevina Italija krenula je te 1941. god. u okupaciju, među ostalim i drugih dijelova raspadnute Jugoslavije, pa sve do, primjerice, Makedonije. Istodobno kreće sa sveopće nasilnim djelovanjem, pa je tako i u Kvarnerskome primorju, kao što je ranije učinjeno u susjednoj Istri, silom uveden u javni život i školstvo samo talijanski jezik. A krčkome biskupu dr. Josipu Srebrniću isto je tako zabranjen hrvatski jezik i tisućljetna glagoljaška Služba Božja u crkvama čega se on, naravno, nije nastojao držati; bio je Slovenac, također bjegunac iz svoga zavičaja pred talijanskim nasilnicima. Talijanizirana su i sva prezimena, imena, toponiimi, itd.

6.

U godinama poslije I. svj. rata nastala je i jugoslavenska Komunistička partija s bitnjim odjecima iz SSSR-a. Razvijenja i djelotvornija postaje tek s povratkom Josipa Broza Tita iz SSSR-a i dolaskom na njezino čelo 30-ih godina, ali nastojeći da ne uđe u život i silovita i neljudska staljinistička praksa. Ranije je s obitelji znao boraviti i biti duže zaposlen i u Kvarnerskom primorju; konačno se iz SSSR-a vratio preko Istre i tadašnje Rijeke, a držao je da su njegovi Brozovi u Hrvatskome Zagorju zapravo podrijetlom Istrani. Broz je 30-ih godina u KPJ-u osnovao federalne jedinice, ali najprije samo hrvatsku i slovensku. Pri tome se drži suštine djelovanja sveopćega svjetskoga protunacističkog i protufašističkog sve razvijenijega rata s vodstvom Britanije i SAD-a, kojemu se pridružuje i SSSR, u početku saveznik Njemačke. Tako već 1941. god. dolazi pod vodstvom KPJ-a i do izrastanja te do sve boljega razvijanja i djelovanja Narodnooslobodilačkoga pokreta (NOP) pa i s ratom (NOR) na svim jugoslavenskim prostorima; a u Hrvatskoj je KPH na čelu toga oslobođilačkoga pokreta i rata. Postupno se u okviru te treće, ovaj put očito pobjedničke zemlje, federativne Jugoslavije stvaraju i državni temelji federalnih jedinica, pa tako i Hrvatske na čelu sa Zemaljskim antifašističkim vijećem (ZAVNOH) i njegovim predsjednikom Vladimirom Nazorom koji nije bio član KPH-a. Taj znameniti umjetnik riječi, kao pjesnik, nastavnik i voditelj dugo je živio i radio u Istri i u susjednom Kvarnerskome primorju te je veoma dobro poznao suštinu talijanskog iridentizma i strahotnoga djelovanja fašista.

U pojedinim područjima, međutim, nije se mogao pokrenuti željeni sveopći oslobođilački oružani otpor te čak i rat s okupatorima iz sasvim praktič-

nih razloga. Jer, primjerice u Istri – rečeno je već i ranije – ogroman je broj muškaraca morao iz svoga zavičaja čak i emigrirati. A većina onih preostalih koji su bili zreli za vojsku tijekom 30-ih godina mobilizirani su i namjerno otpremljeni što dalje od zavičaja, i to uglavnom u južnu Italiju pa i izvan nje, u njezine kolonije i u Afriku. Ipak, manje istarske oružane ratne jedinice NOP-a osnivane su u susjednome Gorskome kotaru. Potom ih je bilo sve više pa čak i za formiranje divizije. Štoviše, ta istarska divizija (s brojem 43) bila je 1944. god. čak predmet prigovora britanskoga prvaka Churhilla 1944. god. Brozu na njihovu sastanku kod Napulja, jer da je Istra – talijanska. U međuvremenu, u prvoj polovini 1943. god. propao je Mussolinijev državni vladajući upravni fašizam, ali preostali fašisti ostaju aktivni nacistički saveznici.

Preostala preživjela nefastička savojska Kraljevina Italija odmah po svojoj kapitulaciji te iste 1943. god. dobiva i teške državnopravne udarce, pa i u Hrvatskoj. Tako je u rujnu u Pazinu istarski NOP proglašio sjedinjenje Istre s maticom domovinom Hrvatskom. Za to njezini vrhovi nisu znali, ali ZAVNOH na čelu s Vladimirom Nazorom – čim je doznao za taj čin kao – rekao je: „Veličanstveni!“ – te je svejedno odmah odluku potvrđio. I jedno i drugo dogodilo se bez znanja vrhova KPH-a (i KPJ-a), koji su se naknadno suglasili. Kasnije i oni pravno potvrđuju, kao i vrhovi nove (treće) Jugoslavije.

U međuvremenu i u Istru stiže novi okupator – njemačko-nacistički; pa odmah kreće nastavlјati veoma teške zločine, dakako i smrtonosne. No, pruža mu se sve snažniji i organizirani oružani otpor, tako da, npr., nije obnovio na o. Rabu već spomenuti najveći fašistički-talijanski koncentracijski logor na Jadranu, u kojemu je i smrtno stradalo veoma mnogo ljudi, namjerno ponavljamo – i djece, žena (i silovanih) i staraca. Ali, dakako, zato su i dalje slali i nevine ljude u druge konclogore, uključujući i u one u nacističkoj Njemačkoj, gdje su mnogi ostavili svoje živote, bačeni u jame ili spalionice ili su na druge načine usmrćeni.

7.

Ovdje moramo zastati te istaknuti još jednu veoma bitnu, ali i veoma pozitivnu povijesnu činjenicu. Naime, dio čestitih i poštenih istarskih Talijana – rekosmo, kako ih je već potkraj 19. st. nazivao „otac hrvatske Istre“ Laginja – također su postali sudionici sveopćega oslobođilačkoga antifašističkoga NOP-a i NOR-a. Tako da ih ima među partizanima, pa i u potonjim organiziranim jedinicama Narodnooslobodilačke vojske. A u njoj ima čak i talijanskih

vojnih jedinica iz Istre i susjednih krajeva. Ima i piginulih i na druge načine ubijenih kojima se i danas iskazuje visoka zahvalnost i odaje zaslужena počast.

Međutim, odmah poslije završetka rata 1945. god, znatan dio Talijana – napose onih u veoma visokome broju doseljavanih iz Kraljevine Italije od kraja 19. st. i dalje, tako da ih je bilo veoma mnogo – morao je sada čak i silom napustiti hrvatske krajeve. Kao „esuli“ krećući u svojevrstan egzodus, napose zbog snažnoga utjecaja staljinista u pobjedničkoj Jugoslaviji (iako uglavnom bez njihove pomoći). Ali, treba reći – isto je bilo ne samo tada – dolazilo je i poslije rata i do osobnih pa i masovnih fizičkih osveta ne samo protiv domaćih ostataka fašista već i Talijana općenito. Slično se događalo i u ostaloj Hrvatskoj, npr. čak i s onim Mađarima i Nijemcima koji su isto tako čestito i pošteno sudjelovali u oslobođilačkome, antifašističkome i antinacičkome ratu na strani NOP-a Hrvatske te sveopćega u Jugoslaviji. Dakako, treba i njima odati poštovanje i počast.

8.

Iako su talijanski fašisti i državnopravno definitivno skršeni 1945. godine, a vladajući savojske Kraljevine Italije su ih se te godine čak i javno odrekli, stara iridentistička vladajuća talijanska velikonacionalistička antihrvatska i antislovenska politika nastala još u 19. stoljeću živjela je i dalje. A upravo u korist te Republike Italije angloamerički dio glavnih pobjednika u II. svj. ratu čak su zaposjeli polovicu Istre na njezinu zapadu, ucjenjujući tako budućnost (treće) Jugoslavije, hoće li ili neće biti staljinistička. Stoga se moralno čekati rezultat zasjedanja višegodišnje specijalne međunarodne konferencije u Parizu, zbog čega je vlada federalne jugoslavenske jedinice Hrvatske gotovo još u ratnim svibanjskim danima 1945. godine – tadašnja je Rijeka u veoma teškoj bitki, uz gubitak više od tisuću boraca, oslobođena 3. svibnja, već 28. svibnja osnovala Jadranski institut u Sušaku, jer je znala da još međunarodnopravno ne smije ga osnovati preko potoka Rječine u susjednome tadašnjem gradu Rijeci. To su u okviru Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu i danas plodni Jadranski zavod u Zagrebu te Zavod za povijesne i društvene znanosti (još uvijek u sušačkome dijelu Rijeke), s Područnom jedinicom u Puli. Veoma ugledni i zaslужni znanstveni, stručni, vjerski, kulturni i drugi uglednici odmah su u svibnju 1945. god. veoma marljivo počeli prikupljati i dijelom objavljivati na hrvatskome i na stranim jezicima čak i knjige u kojima se vrelima i na druge načine dokazuje da su i Istra i drugi krajevi

hrvatski. Sve je bilo potrebno jer je počela s radom međunarodna konferenca u Parizu, koja je trebala međunarodnopravno i međunarodnodržavno odlučiti čiji su zapravo sporni krajevi i kome ih treba dati, pa tako i tada po angloameričkim tijelima zaposjednutoj polovini Istre, na njenome zapadu. A ova je dugo nakon završetka rata, tek 1947. god. ipak ne baš očekivano i relativno iznenadjuće naglo i odjednom zaključila s odlukom – istočnojadranski krajevi koji su od 20-ih godina 20. st. u Kraljevini pa u Republici Italiji, ipak nisu talijanski već jugoslavenski, dakle oni su i hrvatski i slovenski.

Razlog takve relativno iznenadne i nagle odluke nije bio potonji predmet zanimanja političara, znanstvenika ni stručnjaka. A zapravo bila je pozitivna posljedica relativno nagloga otkrića zapadnjačkih obavještajnih službi o mogućemu Titovu tajnome prekidanju dotadašnjih veoma loših, ali tajnih odnosa sa Staljinom i njegovim SSSR-om te obratno. Stoga su Broza zapadnjaci pridobivali, a to je očito znao i Staljin, pa i tako da je prekid Beograda s Moskvom konačno i javno izbio već sljedeće 1948. godine (znameniti „Informbiro“ iz SSSR-a). No, međunarodnih i državnih dodatnih preciziranja nekadašnjih granica Jugoslavije s fašističkom i postfašističkom kraljevinom pa republikom Italijom, ipak je i dalje bilo, i to još 1954. i 1975. godine. Pa čak i danas ima u Republici Italiji onih koji smatraju da su dijelovi odstupljenoga istočnoga Jadrana, dakle, hrvatski i slovenski ipak talijanski. No, pri tome se ne spominje da je područje San Dorliga della Valle, dakle, kao Dolina iznad Trsta tisućljećima hrvatsko područje, o čemu govore čak i stara glagoljaška vrela.

9.

Iako je antifašizam očito oružano sveopće pobijedio 1945. godine, neki trgovi slični fašizmu čak u samoj pobjedničkoj poslijeratnoj SFR Jugoslaviji povremeno su bili primjetljivi, pa i življi; napose od druge polovine 80-ih godina, i to nakon Brozove smrti. To se osjeća osobito u teškome, ali i uspješnome obrambenome Domovinskom ratu 90-ih godina protiv velikosrpskoga nacionalističkog posezanja za dijelovima Hrvatske, ali protiv čega je bilo i hrvatskih Srba. U tome obrambenome ratu kao aktivni vojnici/branitelji sudjeluju i oni iz Istre i Kvarnerskoga primorja, iako im taj njihov zavičaj nije bio direktno ugrožen tim ratom. Ali, za slobodu svoga zavičaja i cijele ostale ugrožene domovine dali su i svoje živote, kao i njihovi preci u II. svj. ratu. No, čak i u Hrvatskoj ipak se javljaju i dalje čak i oštре velikohrvatske nacionali-

stičke tendencije, pa ne samo protiv aktualnih velikosrpskih nacionalističkih težnji, već čak i u odnosu prema sveopće slobodarskome antifašističkom NOP-u s NOR-om. A upravo u okviru kojih su s velikim brojem ljudskih žrtava u svoju domovinu vraćene i Istra i drugi hrvatski oteti prostori.

10.

Ukratko u zaključku: i fašizam i antifašizam veoma su bitne povijesne komponente čak znatnoga dijela čovječanstva, na raznim prostorima Zemlje, a koje su naslijedene još iz druge polovine 19. stoljeća. U 20. st. postale su čak i praktično najbitnije u Europi. Treba sada napose istaknuti ono što se čak i javno još uvijek ne zna, pa čak i u dijelu hrvatske historiografije – da su izvorni dijelovi fašizma u praksi prvi put na svijetu silom zaživjeli i razvili se upravo u hrvatskome tisućletnome nekadašnjemu gradu Rijeci, uz zapadni dio utoka grobničkoga potoka Rječine u također hrvatski Kvarnerski zaljev sjeveroistočnoga dijela Jadranskoga mora. Ali da su isto tako i prvi put na cijelome svijetu ipak veoma brzo poraženi ti prvi fašisti na susjednome otoku Krku, između ostaloga i najbogatijeg sačuvališta najstarijega velikog blaga hrvatskih vrela na prвome hrvatskome pismu – glagoljici te na glagoljaškoj Službi Božjoj. Pa tako i kamene „Bašćanske ploče“ benediktinskih redovnika s prvi put upisanom/uklesanom riječju – „hrvatski“.

Držeći se upravo uzoraka riječkoga fašizma kao prvoga na cijelome svijetu, odmah se od početaka 20-ih godina savršeno razvio fašizam u susjednoj Kraljevini Italiji, a nacizam u Republici Njemačkoj. Odjeka ima i u Kraljevini SHS/Jugoslaviji, pa čak i s neposrednim nacifašističkim kvislinzima tijekom II. svjetskoga rata, od kojih su neki imali i svoje tada stvorene tobožnje države i upravne jedinice. Fašizam kao ideologija nije nestao čak ni danas. Međutim, u načelu se u nas sveopće zaboravlja – hvalospjevi sadržajima nacifašističkih razdoblja ipak nisu javno ni sada dopušteni u većini europskih zemalja, pa je tako, npr., nedavno u Njemačkoj sud zabranio tiskanje izvadaka iz glasovite Hitlerove knjige „Mein Kampf“.

Na drugoj strani pak postoji i dalje antifašizam; i to počevši od onoga izvornoga, prvoga, iznikloga upravo u Hrvatskoj, i to najprije u tadašnjoj Rijeci. O svemu tome i u Hrvatskoj postoje brojna do sada i tiskom objavljena vrela i literatura; a slični objektivni rezultati istraživanja i proučavanja javljaju se povremeno i u samoj susjednoj demokratskoj Italiji, pa i o onome što se zbivalo tijekom fašističke vladavine, što je zaista veoma korisno i pohvalno.

Rassegna storica della comparsa e dello sviluppo del fascismo e dell'antifascismo con particolare riferimento all'Istria e a Fiume

Riassunto

Il primo fascismo al mondo comparve e si sviluppò subito dopo la fine della Prima guerra mondiale (1918) nella città industriale-commerciale di Fiume, in una parte della costa adriatica orientale, occupata al tempo dall'esercito italiano. La città fino a quel momento aveva fatto parte della frazione ungherese della monarchia austro-ungarica, caduta nel 1918. Quasi immediatamente, nella Fiume di tali predisposizioni, fondò e sviluppò le origini del fascismo come suo dirigente neoarrivato italiano Gabriele D'Annunzio, brillante poeta ma anche individuo di indole psichicamente instabile. Ma, questo primo fascismo visse anche la sua prima sconfitta armata nella vicina isola di Veglia.

Il fascismo continuò a svilupparsi in Italia che col trattato di pace del 1920 ottenne Trieste, Gorizia, Istria, in Dalmazia la città di Zara e dintorni ed alcune isole dalmate e quarnerine, e nel 1924 anche Fiume. Si procedette immediatamente con l'espulsione degli austriaci, cechi, ungheresi, slovacchi, sloveni dal detto territorio, accompagnata da una violenta italianizzazione di letteralmente tutto. Decine di migliaia di appartenenti alla popolazione maggioritaria, croati e sloveni, sono dovuti emigrare nel Regno SCS/Iugoslavia ed altri paesi.

Nella Seconda guerra mondiale i nazisti e i fascisti sfasciarono la Jugoslavia e ne annunciarono la fondazione di unità amministrative dei loro quisling, quindi anche degli ustascia croati, principalmente appoggiati dai fascisti in Italia dalla fine degli anni '20. L'Italia fascista annesse parti del Gorski kotar, del litorale croato e della Dalmazia. Inizia la resistenza armata e poi la guerra popolare di liberazione fronteggiata dai comunisti, a cui i fascisti rispondono in maniera particolarmente ostica, fondando tra l'altro anche i campi di concentramento, uno dei più grandi situato sull'isola di Arbe, dove vennero soppressi molti sloveni e croati, specie bambini, donne e anziani.

Il comando del movimento antifascista dell'Istria proclama nel 1943 la sua annessione alla madre patria Croazia nella futura Jugoslavia federale. Nella lotta contro il fascismo durante la guerra vi parteciparono in gran numero anche gli italiani d'Istria, dimostrando così che non ritenevano che il fascismo rappresentasse i loro interessi nazionali. Sulla numerosità degli istriani che parteciparono alla lotta antifascista testimonia la fondazione della XLIII divisione istriana dell'Esercito popolare di liberazione della Jugoslavia.

Dopo la capitolazione dell'Italia nel 1943, l'Istria venne occupata dalla Germania nazista, in maniera altrettanto violenta, mandando tra l'altro numerose persone nei campi di concentramento tedeschi. Tuttavia, la Seconda guerra mondiale si conclude con la sconfitta dei nazisti e dei loro quisling.

Nel tentativo delle forze occidentali di accaparrarsi la nuova Jugoslavia contro l'SSSR, alla Conferenza di pace di Parigi del 1947 concedono la maggior parte dei territori contestati alla Jugoslavia, mentre degli altri formano il Territorio Libero di Trieste, abolito appena nel

1954 quando il suo territorio venne suddiviso tra Italia e Jugoslavia. I movimenti neofascisti in Italia non hanno mai rinunciato ai territori appartenuti alla Jugoslavia.

Con la disgregazione della Jugoslavia, che verso la fine degli anni '80 del XX secolo si tentò di trasformare nello stato della Grande Serbia, gli abitanti dell'Istria e dintorni in grande numero rispondono nel 1991 all'appello dell'appena formatasi Repubblica di Croazia quale loro patria e partecipano e si sacrificano nella guerra difensiva con esito positivo. Prendendo in considerazione l'esperienza storica del XX secolo, gli istriani hanno mantenuto un'alta consapevolezza antifascista e sono particolarmente sensibili alla comparsa di idee e movimenti fascisti e profascisti.

Historical preview of the emergence and development of fascism and anti-fascism with a review of the Istria and Rijeka area

Summary

The first fascism that came into being and developed itself right after the World War I. 1918 in the industrial and commercial city of Rijeka, that lies on the eastern part of the Adriatic coast. At that time the city was under the Hungarian part of the Austro-Hungarian Monarchy that got disintegrated in the year 1918. Almost immediately, in a city with such a profile, an Italian great poet, but at the same time a mentally unstable person – Gabriele D'Annunzio, founded and evolved the beginnings of fascism. This really first world fascism had also a first armed defeat on the nearby island of Krk.

Fascism continued to develop itself in Italy, that in the year 1920 by a peace treaty, got Trieste, Gorica, Istria, Zadar and adjacency in Dalmatia, and also some Dalmatian and Kvarner's islands. In the year 1924 also Rijeka became part of this group of territories. Afterwards, it was immediately begun with the expulsion of Austrian, Czech, Hungarian, Slovak and Slovene people from that territory and with a strong italianization of, almost, everything. Tens of thousands Croats and Slovenes, that represented the majority of the population, had to emigrate in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes/Yugoslavia and other countries.

In World War II the nazists and fascists had parceled Yugoslavia and announced the creation of some administrative units in it of their "quislings", and also the Croatian Ustas has, principally supported by the Italian fascists, starting from the late 1920s. The fascist Italy incorporated in its territory parts of Gorski Kotar (hilly inland territory), Croatian littoral and Dalmatia. It caused an armed resistance and after also the National Liberation War, led by the communists. The fascists responded with the same zeal, over more, they started to found concentration camps and especially big was the one situated on the island of Rab where a lot of Slovenes and Croats lost their lives, especially children, women and elderly people.

The leadership of the anti-fascist movement in Istria announced in the year 1943 its reunion with the main Croatian motherland in the future federal Yugoslavia. In the fight against

fascism during the war, a high number of participants were also the Italians from Istria, that showed that fascism does not represent their national interest. The gathering of the 43rd Division of Istria of the National Deliberation Army of Yugoslavia counted numerous participants.

After the capitulation of Italy in the year 1943, Istria got occupied with heavy violence by Germany, led by the Nazis. Many persons were sent to the concentration camps in Germany, but the WW2 ended with the defeat of the Nazis and their “ quislings”.

With the effort of the western forces to gain upon Yugoslavia against the SSSR, the most part of the disputed areas were assigned to Yugoslavia at the international peace conference that took place in Paris in 1947. Of the remained areas they created the Free territory of Trieste that has been abolished in the year 1954, and its territory divided between Italy and Yugoslavia. The neo-fascists movement in Italy had never renounced the areas that had been assigned to Yugoslavia.

With the disintegration of Yugoslavia, that at the end of the 80s of the 20th ct. tried to convert into a Great Serbian State, the citizens of Istria and nearby areas in 1991 went to take part of the newly formed army of the Republic of Croatia to participate and sacrifice in a successful defensive war. Regarding the historical experience during the past 20th ct., the Istrian people tried to keep a high anti-fascist awareness and especially they're sensible on the appearance of fascist and pro-fascist ideals and movements.

Politički temelji i metode djelovanja fašizma i fašističkog pokreta s kraćim osvrtom na Istru

Darko Dukovski

UDK 94(497.571)“19“

Izvadak

Rad raspravlja o nastanku i razvoju političkih, socijalnih, kulturnih i gospodarskih ideja i sustava koji su činili temelj fašizma i fašističkog režima te objasnjava političko-društvene metode njegova postanka, trajanja i urušavanja. Analizirajući dostupnu arhivsku građu, periodiku i tisak, memoarsku građu te koristeći se rezultatima dosadašnjih istraživanja, ova će studija ponuditi jedan od mogućih modela razumijevanja fašističkog sustava. U realizaciji studije koristio sam se arhivskom građom fondova Civilnog komesarijata u Puli, Prefekture Pule, Provincijskog saveza fašističkih sindikata u Industriji, Državnog arhiva u Pazinu, fondova Vojnog gubernija Julijske krajine te Generalnog civilnog komesarijata Julijske krajine u Trstu, Državnog arhiva u Trstu, fondova Arhiva Općinskog i Okružnog suda u Puli te Zbirke arhivske građe Povijesnog muzeja Istre u Puli. Periodika i tisak kojima sam se koristio potječe iz knjižnih fondova Sveučilišne knjižnice u Puli i Gradske knjižnice u Trstu (*Biblioteca civica di Trieste*) te Državnog arhiva u Pazinu.

Ključne riječi: fašizam, fašistički režim, Istra

Nastanak fašističkog pokreta, program i metode osvajanja vlasti

Osnivačka skupština *Fascio Italiano di Combattimento* (dalje: FIC), održana je u Milanu (*Piazza San Sepolcro*), 23. ožujka 1919. godine, označivši stvarni nastanak fašističkog pokreta, u ustrojbenom, ali i ideološkom smislu bez obzira na to što na njegovu idejnu podlogu nailazimo već u studenom, a na organizacijsku preteču (od postojanja *Fascia d'azione rivoluzionaria*) u prosincu 1914. odnosno siječnju 1915. godine.¹

Kao direktna posljedica svekolike poratne društvene, političke i gospodarske krize i dezorientacije talijanskog društva, fašistički se pokret javlja isprva kao marginalna populistička politička grupacija, pokret elite s izra-

1 Emilio Gentile, *Storia del partito fascista 1919-1922: Movimento e milizia*, Roma-Bari 1989., 3, 12-13.

ženim „protustranačkim“ (*antipartito*) ustrojem i habitusom političkog aktivizma „dinamične manjine“.²

U vrijeme dok je fašistički pokret postojao tek u većim urbanim sredinama, srednje i sjeverne Italije, „dinamičnu manjinu“ činili su uglavnom priпадnici srednjih građanskih slojeva, studenti, demobilizirani vojnici i časnici, intelektualci, po političkom i ideologiski-filozofskom opredjeljenju većinom republikanci, socijalreformisti, nacionalisti i futuristi, koji su se osjećali najugroženijima od moguće socijalne revolucije, koja u to vrijeme nije bila samo puka prijetnja.³

Ideja populističkog pokreta-protustranke nikla je četiri godine ranije s ustrojstvom udruge *Fascio d'azione revolucionaria*, kao političkim odgovorom na nove političke prilike koje su zahtijevale „slobodne skupine koje izražavaju sumnju u sve političke škole i doktrine.“⁴ Oslanjao se na mlade ljude zadojene neoidealizmom, neoromantizmom s početka 20. stoljeća te oduševljene pristaše poratnog Marinettijevog futurizma koji su bili „spremni na sve: za juriše i za barikade“, našavši u pokretu izlaz iz vlastite dezorijentiranosti, odnosno, konfuzne političke situacije poratne Italije, jednako kao i na „skupine ljudi koji su predstavlјali herezu i imali hrabrosti biti heretici“.⁵ Svi su oni kroz fašistički pokret izražavali vlastito opće političko stajalište protuinstitucionalizma i protudržavnog anarchizma.⁶ Mussolinijeva zamisao „protustranke“ nije bila puka improvizacija, bio je to smisljen politički potez povučen u pravo vrijeme krize tradicionalnih političkih formi i prevladanih političkih programa te eksplozije brojnih različitih pokreta sličnih ideologija.

Kroz čitavu 1919. godinu aktivnost fašističkih skvadri i njima bliskih nacionalista imala je sporadičan i uglavnom promidžbeni dnevno-politički značaj. Tek s pojavom D'Annunzija i njegove *Danuncijade* (okupacija Rijeke,

2 Benito Mussolini, *Opera omnia* (dalje O. O.), Firenze 1951.-1963., XII, 27-28, „23. novembre 1918“, XIII, 17, 63-64; isto XVI, 212; isto V, 114; Isti, *La dottrina del fascismo*, Milano-Roma 1932., 2, 4-5, 9, 17; Giorgio Rumi, „Mussolini, e il programma di S. Sepolcro“, *Il movimento di liberazione in Italia*, aprile-giugno, 2/1963., 7; Giorgio Alberto Chiarco, *Storia della rivoluzione fascista*, I, Firenze 1929., 95; Antonio Canepa, *L'organizzazione del PNF*, Palermo 1939., 53; Giorgio Pini, Duilio Susmel, *Mussolini: l'uomo e l'opera*, II, Firenze 1954., 38; isti, *Mussolini: l'uomo e l'opera*, IV, Firenze 1956., 34; Giovanni Sabbatucci, *I combattenti nel primo dopoguerra*, Roma-Bari 1974.; Emilio Gentile, *Le origini dell'ideologia fascista*, Roma-Bari 1975., 70-76; Adrian Lyttelton, *La conquista del potere: il fascismo dal 1919 al 1929*, Roma-Bari 1929., 51.

3 Gentile, *Le origini dell'ideologia fascista*, 34-35; Lyttelton, *La conquista del potere: il fascismo dal 1919 al 1929*, 79.

4 Gentile, *Storia del partito fascista 1919-1922*, 13: „...liberi aggregamenti dei quei soversivi di tutte le scuole e dottrine politiche...“

5 „Ladunata“, *Popolo d'Italia*, 24. I. 1915.; Gentile, *Storia del partito fascista 1919-1922*, 13-14; isti, *Le origini dell'ideologia fascista*, 70-76; Enzo Santarelli, *Fascismo e neofascismo*, Roma 1974, 3-50; Emilio Gentile, „Il futurismo e la politica: dal nazionalismo modernista al fascismo (1909-1920)“, u: *Futurismo, cultura e politica*, ur. Renzo de Felice, Torino 1988., 105-157; Sabbatucci, *I combattenti del dopoguerra*.

6 Gentile, *Le origini dell'ideologia fascista*, 98-109.

ujesen 1919.) fašistički pokret dobiva svoj prvi pravi organizacijski, ali i „politički obrazac“.⁷ Jedan od važnih čimbenika naglog uspona fašističkog pokreta, uz njegovu sposobnost „maksimalne mobilizacije ideja, oblika organizacije i metoda djelovanja (...)“ bila je i značajna promjena u načinu njegova financiranja. Financijska potpora, koja je do kraja 1919. godine počivala i isključivo ovisila o prilozima simpatizera i članarini, povećala se, s mogućnosti izbijanja socijalne revolucije, dotiranjem raznih velikih kompanija, industrijalaca, trgovaca, domoljubnih udruženja, banaka, pa čak i jednog dijela masonerije.⁸

Mussolini na samom početku postojanja pokreta, izuzev vrlo općenitih programskih elaboracija objavljenih u vlastitom dnevniku *Il Popolo d'Italia*, nije imao razvijen i strateški razrađen politički program.⁹ Program pokreta u vrijeme nastanka, pa čak i neko vrijeme nakon osnivačke skupštine, nije bio jasno i detaljno oblikovan, što s obzirom na značaj pokreta i moduse njegova rada i nije bilo odveć važno, a to priznaje i sam Mussolini. Njegov program, program FIC-a bila je akcija: „Fasci Italiani di Combattimenti, nisu tražili nekakav program (...) program je bio – biti protiv svih doktrina prošlih i sadašnjih (...).¹⁰ Program i poslije egzistira kao skup općih političkih parola, izrečenih s određenim pretenzijama i s drugim ciljem. Najtočnije bi bilo reći da se program sastoji od čitavog niza izjava izvučenih iz brojnih javnih govora i objavljenih članaka u tisku. Uostalom, program i dobar dio fašističke ideologije imali su samo instrumentalni značaj.¹¹ Njegova osnovna značajka i u kasnijem razdoblju jest provizornost i elastičnost. U okvirima „programa“ točno je određen: a) značaj fašističke organizacije. U tom smislu Mussolini je kategoričan: „Fašizam nije crkva, on je nadasve borilište (škola), nije stranka, već pokret (...) Mi ne vjerujemo u dogmatske programe (...) Mi dopuštamo luksuz postojanja aristokrata i demokrata, konzervativaca i progresivaca, reakcionara i revolucionara (...) Prema prilikama i okolnostima vremena, mjesta, okruženja, jednom riječi ‘povijesti’“¹²; b) unutarnje-politička opcija:

7 Angelo Tasca, *Nascita e avvento del fascismo*, I, Bari 1965., 83; Mussolini, O. O., XV, 196, 313.

8 Gentile, *Storia del partito fascista 1919-1922*, 40-43; Renzo De Felice, „Primi elementi sul finanziamento del fascismo dalle origini al 1924“, *Rivista storica del socialismo*, maggio-agosto 1964., 223-244.

9 Giorgio Rumi, „Mussolini, e il programma di S. Sepolcro“, 3-26.

10 Benito Mussolini, *La dottrina del Fascismo*, Milano-Roma 1932., 9.

11 Lyttelton, *La conquista del potere: il fascismo dal 1919 al 1929*, 73; Mussolini, *La dottrina del fascismo*.

12 Mussolini, O. O. XVI, 212: „Il fascismo non é una chiesa; é piuttosto una palestra. Non é un partito; é un movimento.“ Odnos prema oblicima političkim programa definira rječima: “Noi non crediamo ai programmi dogmatici (...) Noi ci permettiamo il lusso di essere aristocratici e democratici; conservatori e progressisti; reazionari e rivoluzionari (...) a seconda delle circostanze di tempo, di luogo, di ambiente, in una parola di storia.“

U prvim trenutcima nastanka Mussolini se trudi barem formalno „program“ ogrnuti reformističkim i obnoviteljskim frazama. Prvi program fašista sadrži i neke radikalne zahtjeve uz izraziti antiklerikalizam, nadahnute Mussolinijevim još uvijek neugaslim socijalizmom i sindikalizmom.¹³; c) vanjsko-politička opcija: Mussolinijev vanjskopolitički program, odnosno program fašističkog pokreta je kratak i jasan, a temelji se na izraženom predratnom „intervencionizmu“, sveopćem nezadovoljstvu položajem Italije na Mirovnoj konferenciji u Parizu i sve snažnijem osjećaju „osakaćene pobjede“¹⁴

Prve fašističke organizacije nastajale su prvotno u većim gradovima, da bi tek potkraj 1920. godine, poslije revolucionarnih previranja vezanih uz događaje „okupacije tvornica“ i „okupacije veleposjeda“, fašizam kao organizirani pokret penetrirao i u ruralna područja. Fašisti su svojom agresivnošću doslovce osvajali tijekom 1919. i 1920. godine grad za gradom, selo za selom. Do tada je fašizam bio gradski (urbani) pokret, a sada, zahvaljujući nekim izvanrednim događajima i procesima u ruralnim sredinama Italije, njegovo se središte interesa pomjerilo.¹⁵ U duhu načela „akcije“, „borbenosti“ i „dinamične manjine“ Mussolini je već na samom početku imao u vidu stvaranje organizacije temeljene na poluvojnom ustroju.¹⁶ Kao militantni oblik fašizma, „skvadrizam“ se od prvih trenutaka razvija paralelno s „političkom“ opcijom, ali se vrlo brzo počinje razvijati u samostalnu, samoj sebi dovoljnu organizaciju, koju više nije bilo moguće kontrolirati, čak i nakon pretvorbe pokreta u stranku u jesen i zimu 1921. godine.¹⁷ Dapače, skvadrizam će predstavljati najsnažniju i najopasniju, ali i najuporniju oporbu Mussolinijevim „civilnim“ reformama. Vodeći ljudi skvadrizma postaju u jednom trenutku popuno samostalni u kreiranju politike, naravno na svojim područjima. Ponašaju se kao *rasovi* kako ih se ponekad naziva u dokumentima. Mussolini ih mora podnosići u razdoblju do političke i organizacijske preobrazbe, iako pokatkad otvoreno napada njihov nasilni, „razbojnički“ značaj. Ipak, vještим političkim manevrima uspijeva ih staviti pod svoj nadzor prvih mjeseci 1923. godine, njihovom legalizacijom i ustrojem u zasebnu vojno-milicijsku

---

13 Lyttelton, *La conquista del potere: il fascismo dal 1919 al 1929*, 77.

14 Gentile, *Storia del partito fascista 1919-1922*, 170.

15 Tasca, *Nascita e avvento del fascismo*, 123.; Luigi Salvatorelli, Giovanni Mira, *Storia d'Italia nel periodo fascista*, Torino 1964., 108; Adrian Lyttelton, *La conquista del potere: il fascismo dal 1919 al 1929*, 82-83; Federico Chabod, *Savremena Italija (1918-1948)*, Beograd 1976, 73-79; Emilio Gentile, *Le origini dell'ideologia fascista*, 72-73.

16 Lyttelton, *La conquista del potere: il fascismo dal 1919 al 1929*, 84-85; Francesco Ercole, *Dal Nazionalismo il fascismo*, Roma 1928., 206.

17 Lyttelton, *La conquista del potere: il fascismo dal 1919 al 1929*, 87; Manlio Cancogni, *Storia dello squadismo*, Milano 1959., 13-25; Emilio Gentile, *Le origini dell'ideologia fascista*, 199.

postrojbu, „Dobrovoljačku miliciju za nacionalnu sigurnost“ (*Milizia volontaria per la sicurezza nazionale*, dalje: MVSN). Međutim, u vrijeme intenzivnog razvitka fašističkog pokreta *squadre d'azione* bile su Mussolinijev „glavni adut“ u borbi s političkom oporom, prije svih socijalistima. Njihova nadmoć se očitovala u tome što su u toj borbi raspolagali s prekaljenim borcima „i ne baš skrupuloznim (...)“ nekadašnjim *arditima* ili demobiliziranim časniciма. Njima su se pridružili učenici i studenti. Mussolini je govoreći o njima, govorio o „fašističkim leopardima“, koji po svojoj volji postupaju „s inertnom stokom socijalističkih masa.“¹⁸

Tijekom travnja 1919. nastajali su u Istri prvi idejni, a tijekom svibnja i lipnja i organizacijski obrisi profašističkih udruženja i skupina, budućih *squadri d'azione* i *Fascia italiana di combattimento*, okupljenih oko talijanskih domoljubnih udruženja.¹⁹ Najpoznatija domoljubna udruženja nacional-profašističkoga usmjerjenja, od kojih su kasnije neka doista i prerasla u *Fascio di combattimento*, ili su, pak, aktivno sudjelovala u njihovom nastanku bila su *Fascio giovanile Giovanni Grion* iz Pule, *Circolo nazionale democratico* (Vodnjan), *Fascio di combattenti* (Pula, Volosko Mošćenice, Rovinj, Poreč, Piran, Kopar, Pazin), *Società navale Dante Alighieri*, *Circolo 3. novembre* i *Cavalieri della morte*.²⁰

Ove organizacije heterogenog socijalnog, političkog pa i nacionalnog sastava ni izdaleka ne podsjećaju, ni po organizacijskoj strukturi, ali ni po idejno-političko-programskim elementima, na one fašističke organizacije koje se javljaju početkom 1920-ih. Većinom su ove političke skupine činili pripadnici onih slojeva društva koji su najviše bili ugroženi ekonomskom, socijalnom i političkom krizom, sitni trgovci, obrtnici, zemljoposjednici, demobilizirani časnici, vojnici (koji su, vrativši se s ratišta, ostajali na ulici, bez posla), vrlo uski krug nezaposlenih radnika te pripadnici slobodnih zanimanja, studenti i đaci, ali i radništvo razočarano oportunističkom politikom socijalističke stranke, a nešto poslije i dijelovi malobrojnog srednjeg talijanskog građanstva i industrijalci, koji su se pod parolom nacionalnih vrijednosti borili protiv hrvatskih nacionalista, socijalista i „austrofila“. Po svojoj ideologiji nihilističkih i hedonističkih futurista jednaki su fašistima u ostalim krajevima tadašnje Italije. Mate Balota koji se zatekao u Portorožu upravo u vrijeme održavanja piranskog kongresa fašističkih organizacija, u kolovozu

18 Mussolini, O. O., XV, 267.

19 Državni arhiv u Pazinu (dalje: DAPA), Civilni komesarijat u Puli (dalje: CKPu), (1918.-1928.), kutija (dalje: k): 8, fascikl (dalje: f): C-12; k: 5; f: A-11.

20 Isto.

1921. godine, dao je izvanredno plastičan, živ i vjerodostojan prikaz profila mlađih fašista koji su se okupili nakon kongresa. Svojim istančanim osjećajem za detalje upotpunio je sliku o psihičkoj i etičkoj konfiguraciji fašizma u Istri u ranim dvadesetim. Evo kako ih Balota (Mijo Mirković) doživljava: „Nedjelja je, poslije podne. Pišem pred kavanom na molu, dok na desetak metara odavde igra glazba fašističku koračnicu. Fašisti plješću i pjevaju prate glazbu. Ima ih oko tridesetak, što su došli s tramvajem iz nedalekog Pirana, gdje se prije podne održao kongres delegata svih fašističkih organizacija iz Istre. Svi su mlađi, živi i neprestano užurbani, čas idu na kraj mola, pjevaju svoju himnu, povrate se u restauraciju, posjedaju za stolove, zatim opet ustaju, idu stotinu koraka i zadju u drugu restauraciju, a začas se opet vraćaju k moru. Svojom mladošću živošću i crnom kuštravom kosom obraćaju na se svačiju pozornost. Neki od njih obučeni u crnu košulju s crnim širokim pasom, bez kape i u zelenim vojničkim hlačama i gamašama, s batinom u ruci i revolverom u stražnjem džepu hlača. Sama strast, krv, temperamenat, artizam i poza. Naročito ovo zadnje dvoje: artizam i poza. Odlučno je, kako ima neko povezанu kravatu, opasane hlače i koje mu je boje rupčić u prsnom džepu košulje. ...Nekoliko ih je zasjelo za drugi sto, pišu dopisnice i zovu druge, da dodju potpisati. Razgovaraju o drugovima s kojima su se upoznali na kongresu, sjećaju se Nina „Diabolina“, Maria i Uga, pjevaju viču, nadvikuju se, ali o politici ni riječi... Kriza fašizma kao da ih se nimalo ne tiče; ...Ovi ne govore ni riječi o tome. Njihov elemenat nije debata, nego ples svirka, izleti, vino, djevojke i slava. Instinkt i strast su im glavni pokretači čitavoga djelovanja. Jedan se naročito ističe svojom živošću. Malen je crn, pun i okretan... Govori zvučnim katanskim narječjem i svadja se neprestano s drugovima; u četvrt sata deset puta je nasmijan do skrajnosti i isto toliko puta napravi očajno lice. Ima na njima jedna privlačna crta: posvemašnja bezbrižnost, predanost trenutku i bacanje u skrajnost pijane ekstaze bez ikakve rezerve. Ali nema pri njima ni osjećaja moralnosti, nesebičnosti i ljubavi... zato nam se čitav fašizam čini jednom ludom komedijom, koja nažalost naš narod u ovim krajevima previše skupo stoji...”²¹

Fašistička ideologija, preciznije, političke ideje Benita Mussolinija, našle su pogodno tlo upravo u ovim slojevima, jer su uspjele artikulirati i usmjeriti mnogostrano i nagomilano nezadovoljstvo postojećim gospodarskim i političkim prilikama, a da pri tomu nije ugrožen postojeći društveni sustav. Osim toga, prihvatali su fašizam i kao (posebice na ovim prostorima) „antisla-

---

21 Mate Balota, „Medju fašistima“, *Istarska riječ*, 30. VIII. 1921.

vensku“, odnosno antihrvatsku i antislovensku političku opciju prikazujući hrvatsko i slovensko stanovništvo (u lokalnim razmjerima) kao glavne krivce njihovih životnih problema (neriješen državnopravni status Istre povezan s gospodarskim problemima), psihološki ih pripremajući za osjećaj pripadnosti jednoj nadmoćnijoj nacionalnoj skupini i rasi.

Socijalno-nacionalna struktura prvih fašističkih i profašističkih organizacija u Istri specifična je u odnosu na ostale krajeve Italije. Posebice po tome što je nacionalno i socijalno vrlo heterogena. Primjerice, popisi fašista „da prima ora“, pronađeni u fundusu Prefekture Pula iz 1934. godine, s područja pulske općine potvrđuju iznenađujuće velik broj članova Fascia, hrvatskog podrijetla, čak 36 %, što jasno govori da su se procesi nacionalne asimilacije te pretvorbe socijalne i političke svijesti odvijali i ranije u uvjetima kada nije postojala, kao nakon okupacije, ovako snažna i evidentna represija.²² Usto, prve fašističke organizacije nisu bile „zaražene“ tolikom nacionalnom nesnošljivošću kao što će to biti slučaj nakon fuzije istarskih talijanskih nacionalista i fašista početkom 1923. godine. Ipak, fašizam u Istri je od samog početka imao nešto složeniju dimenziju političke egzistencije iz koje je crpio svoj dinamizam. Dok je u Italiji fašizam bio, u svom prvotnom obliku, negator triju bitnih komponenti političke stvarnosti zemlje, liberal-demokracije, socijalizma i tzv. *nittizma*, u Istri je, uz ove, postao i negator svega slavenskoga. Čini se da je upravo ova značajka bila ona koja je fašizam u Istri činila različitim od fašizma u ostalim dijelovima Italije i od kojih se razlikovao po žestini i vulgarnosti. Simpatizeri i članstvo prvih domoljubnih i profašističkih organizacija, udruženih na zajedničkoj širokoj platformi nacionalnog programa šarolike je političke konfiguracije. Najzastupljeniji su, što se može prihvatiti kao istarska specifičnost, republikanci (mazzinijevci i garibaldinci), socijalreformisti, nacionalisti, i na kraju liberaldemokrati.²³ Razloge svakako treba tražiti u povijesti istarskog talijanskog iredentizma i njegovojo političkoj tradiciji.

Fašistički pokret u Istri, nastaje u složenim uvjetima oživljavanja istarskog političkog života u godinama neposredno nakon Prvog svjetskog rata, istovremeno s ostalim istarskim političkim strankama. Uz ovu činjenicu koju ne treba zanemariti te vanjskopolitičku konstelaciju i stalno prisutneunu-

²² DAPA, Prefektura Pula (dalje: PP), (1934.), k: 183; f: IX-6: Izvješće Federalnog tajnika PNF-a za Istru Giovanni Rellija istarskom prefektu od 12. I. 1934., br 1157/XVI-1; CKPu, k: 12; f: A-6; Giorgio Alberto Chiurco, *Storia di rivoluzione fascista*, II, Firenze 1929., 315-319. Pominja i detaljnija analiza, koju sam proveo nakon pronalaska novih do sada nepoznatih dokumenata pokazala je da u kotaru Pula u prvim FIC-ovima bilo 36 % talijaniziranih Hrvata, za razliku od prethodnih zaključaka objavljenih u mojim ranijim radovima, gdje se koristim podatkom od 43 %. Ovom prilikom to ispravljam.

²³ DAPA, CKPu, (1918.-1920.), k:8; f: B-3i4.

trašnjopolitičke tenzije međunacionalnih sukoba, naglog oživljavanja socijalističkog pokreta, gradio se njegov osoben značaj. Sagledavajući pak proces nastanka poratne istarske političke scene u njegovu totalitetu jasno je da je upravo specifičnost tog procesa bila najvažnijim uzrokom posebnosti razvoja i značaja fašizma u Istri. Politički uvjeti u kojima se početkom 1920-ih godina u Istri formira i artikulira fašizam složeni su, a mogu se predstaviti kao prežimanje dviju po intenzitetu podjednakih tenzija.

Emilio Gentile, talijanski povjesnik, koji je veliki dio vremena proveo u istraživanju fenomena fašizma, autor više zapaženih djela s ovom tematikom bezrezervno ustvrdjuje kako je najsnažniji i najkonzistentniji fašizam na području sjeverne Italije bio upravo u Julijskoj krajini. Glavnim uzrokom navodi stanje „antislavenske ksenofobije“ (*xenofobia antislava*) među pripadnicima talijanskog građanstva koje podržava i u prvo vrijeme nosi fašizam u Istri.²⁴ Ova podgrijavana antihrvatska i antislovenska ksenofobičnost glavna je tema promidžbenih akcija lokalnih fašista. Jedna od značajki fašizma na ovim prostorima jest i uspješna borba protiv socijalističkog pokreta kojem se suprotstavlja jedinstvenom organizacijom vlastite sindikalne organizacije, ali i nasilnim metodama.²⁵ Ovu tvrdnju potkrepljuje i glavni nositelj fašizma Juliske krajine, posebice njegovog militantnog krila Francesco Giunta u svom pismu jednom od čelnih ljudi pokreta, Robertu Farinacci, rujna 1920.²⁶ Usponom fašizma u ovim provincijama Mussolini je u to vrijeme upravo ushićen. U svom listu *Il Popolo d'Italia* od 24. rujna 1920. godine, pod naslovom „Izvanredan fašistički pokret u Julijskoj krajini“, doslovce piše: „Razvoj kojem smo težili u Trstu i provincijama je stvarno fantastičan (...) ne zaboravite da je ovdje zemlja za Fašizam odakle treba krenuti iskra osvajanja zemlje našim idejama (...). Središnji odbor mora biti zainteresiran za nicanje snaga ovdje, jer je povoljan trenutak za uspješnu borbu.“²⁷ Usto, pokret potpomažu sve političke i financijske strukture pokrajine jer je on bio jedina politička snaga koja je započela i bila u stanju povesti nacionalni ustank protiv „protunaci-

---

24 Gentile, *Storia del partito fascista 1919-1922*, 132.

25 Na ist. mj.

26 Isto, 133. On piše: „La Venezia Giulia ha il posto e il compito che nel medioevo ebbero le marche di confine contro l'invasione straniera, onde si richiede che in essa radunino i migliori campioni.“

27 Benito Mussolini, „Il meraviglioso movimento fascista nella Venezia Giulia“, *Il Popolo d'Italia*, 24. IX. 1920.: „Lo sviluppo che andiamo pretendendo a Trieste e provincie è veramente fantastico (...) non dimenticate che qua è terra per il Fascismo e che di qua potrebbe partire la scintilla per conquistare il Paese alle nostre idee (...) il Comitato Centrale deve interessarsi di gettare tutte le forze qua, perché il momento è favorevole e la battaglia bella.“; Michele Risolo, *Il fascismo nella Venezia Giulia. Dalle origini alla marcia su Roma*, Trieste 1932.; Claudio Silvestri, *Dalla redenzione il fascismo. Trieste 1918-1922*, Udine 1959., 34; Elio Apich, *Italia, fascismo e antifascismo nella Venezia Giulia (1918-1943)*, Bari 1966., 130.

onalnog boljševizma“ (*bolscevichi antinazionali*), koji su po mišljenju fašista saveznici Hrvata i Slovenaca.²⁸ U prvo vrijeme, kroz čitavu 1919. godinu, ovaj i ovakav fašistički pokret u Istri djelovao je isključivo s pozicija nacionalne, nacionalističke i antisocijalističke, odnosno bolje rečeno antiboljševičke propagande.²⁹ Javljuju se sporadičnim terorističkim napadima na pojedince iz protivničkog tabora, bez ikakvih jasnih (i nešto dugoročnijih) programske smjernica, prije svega poradi trenutnih, dnevnapoličkih probitaka, a čiji je radikalizam i usmjereno ovisila o dominaciji jedne ili više političkih doktrina unutar tako heterogenog pokreta.

Na vanjskopolitičkom planu razvoju je pogodovalo neskriveno nezadovoljstvo talijanske javnosti i nacionalista položajem talijanske diplomacije na Mirovnoj konferenciji u Parizu.³⁰ Usto, njihovo propagandno djelovanje bilo je smisljeno usmjereno prema slovenskim (sjeverozapadna Istra) i hrvatskim zonama, gdje su „pojašnjavali“ uzroke „nepopularnih“ vladinih poteza na okupiranim ili oslobođenim područjima, kao što je bila zamjena kruna za lire.³¹ Ipak, najautentičnije i najvjerodstojnije vijesti o značaju prvih programa fašističkih organizacija u Julijskoj krajini, odnosno u Istri crpimo iz manifesta Pietra Jacchie od 3. travnja 1919. godine, pod naslovom „Fiamme nere e racolta“, objavljenog u tršćanskom fašističkom dnevniku *Il Popolo di Trieste*. Cijeli tekst je relativno dug i ne bavi se samo programom prvih fašističkih organizacija, nego se načelno opredjeljuje za opće idejne temelje i pravce razvoja fašizma, koji se zbog snažnog utjecaja revolucionarnog sindikalizma u mnogome razlikuju od kasnijih programskih članaka, ali im je i sličan po svom patetično-domoljubnom tonu.

Nakon nagle ekspanzije pokreta u proljeće 1920. godine, napušta se tršćanski politički obrazac i sve se više osjeća osobeni značaj „istarskog fašizma“ koji se ubrzo u političkoj terminologiji označavao „pograničnim fašizmom“ (*fascismo di frontiera*), koji je po značaju bio autohton i daleko radikalniji ili vulgarniji od ostalih *provincijskih* fašizama.³²

U Istri, gdje su se odigrali brojni krvavi obračuni, „politički bon-ton“ ovisio je o lokalnim prilikama i snazi lokalnog *fascista*. Ipak, nazočnost Francesca Giunte, „crne duše“ fašizma Julijiske krajine, osjećala se i u Istri, pose-

28 Francesco Giunta, „Il fascismo nella Venezia Giulia“, *Gerarchia*, settembre, 1927., 796.

29 Giunta, „Il fascismo nella Venezia Giulia“, 797-798; Gentile, *Storia del partito fascista 1919-1922*, 134.

30 Mussolini, O. O., XII, 71; O. O., XIV, 9.

31 Claudio Silvestri, „Prva fašistička organizacija u Istri“, *Obala*, 10/1970., 12

32 Ivano Granata, „Storia nazionale e storia locale:alcune considerazioni sulla problematica del fascismo delle origini 1919-1922“, *Storia contemporanea*, 3/1980. 503-544.

bice u razdoblju militarizacije pokreta, označivši kraj razdoblja i utjecaja tzv. „fašističke ljevice“, odnosno „revolucionarnog sindikalizma“ P. Jacchiego.³³ Novi program koji se u svojim osnovnim crtama podudarao s programom iz 1919. godine uputio je otvoren poziv na rat protiv radničkih i socijalističkih organizacija, opravdavajući ga „zaštitom demokratskih i nacionalnih idea“ unoseći oružje kao jedan od bitnih negativnih, ali odlučujućih elemenata lokalnog političkog života.³⁴

Bez obzira na mnoge podvojenosti pokreta u njegovim prvim trenutcima političkog života, tijekom prve tri godine porača (1918. – 1921.) niti jedan politički pokret niti stranka nije ostvarila takvu koheziju i koncentraciju snage u novim pokrajinama kao FIC. Sam Mussolini ovaj fenomen je prilikom svog posjeta Trstu ovako prokomentirao: „Ovdje fašizam ima razlog postojanja; ovdje fašizam nalazi svoj prirodni teren za razvoj“.³⁵ To je vrijeme kada Mussolini svojim pristašama podiže moral i određuje političke smjernice riječima: „Mi svojatamo ireditističke ciljeve i intervencionističke inicijative, mi veličamo pobjedu u velikom ratu i borimo se protiv boljševizma.“³⁶

Međutim, povijesna činjenica jest da je fašistički pokret u Istri kretao nekom svojom vizijom „fašističke revolucije“ i socijalne pravde u najširem značenju. Nedisciplinom svojih čelnika i članova, ovaj osobeni isječak tzv. „provincijskog fašizma“, već postupno oblikovanog „agrarnog“ tipa bit će u jednom prijelomnom trenutku razvoja fašističkog pokreta, neugodna stvarnost Mussolinijevoj struji pristaša transformacije pokreta u stranku i težnji središnjice za likvidacijom radikalnog „revolucionarnog sindikalizma“, koji je na ovim prostorima imao najdublje i najčvršće korijene.

Prvi *Fascio Italiano di Combattimento* u Istri koji je izvršio unutrašnju kadrovsku i idejnu reorganizaciju i preusmjerenje po principima središnjeg odbora FIC-a u Miljanu te idejama F. Giunte bila je sekcija FIC-a u Puli.³⁷ Nema nikakve dvojbe da je pulska organizacija poslužila kao primjer ostalim lokalnim fašističkim organizacijama. Vidljivo je to iz usporedbe pronađenih Statuta fašističkih organizacija, kojima je Statut puljskog FIC-a, poslužio kao obrazac.³⁸

---

33 Archivio di Stato Trieste (dalje: AST), Generalni civilni komesarijat u Trstu (dalje: GCKT), Kabinet (dalje: Gab), (1920.), k: 85; f: 056.

34 „Il Fascio italiano di combattimento e la sua costituzione in Pola“, *Il Nuovo Giornale*, 11. VI. 1920.; „Fascio italiano di combattimento“, *L’Azione*, 24. VI. 1920.

35 Claudio Silvestri, „Le direttive di Mussolini al fascio di Trieste nel 20.“, *Trieste*, 1968, br. 82., 18-21.

36 Benito Mussolini, *Scritti e discorsi*, Milano 1934., 9.

37 Chiurco, *Storia della rivoluzione fascista*, III, 16; Emilio Gentile, *Le origini dell’ideologia fascista*, 119; DAPA, PP, (1923.), k: 1; f: a-6(4); DAPA, CKPu, (1918.-1920.), k: 8; f: B-3i4.

38 DAPA, CKPu, (1918.-1920.), k: 8; f: B-3i4; DAPA, PP, (1922.-1923.), k: 1; f: A-6.

Prema usvojenom Programu, prva je zadaća novoosnovanog društva boriti se „protiv socijalističkog pokreta“ te za „zaštitu ideja demokracije i nacije“.³⁹

Potkraj 1920. i početkom 1921. godine, svi su FIC-ovi bili po „Zakonu o građanskim udruženjima i društvima“ uredno prijavljeni u uredu Civilnog komesarijata u Puli kao „društva za nacionalnu propagandu“.⁴⁰ U ovim dokumentima službeni naziv fašističkih organizacija je bio *Fascio Italiano di Combattimento*. Isprva, u organizacijskom smislu i djelatno-političkom identičan je sa formacijskim oblikom *squadra d'azione*, odnosno članovi *fascia* ujedno su i članovi paravojne skvadre na čijem čelu je stajao *caposquadra*, koji je u isto vrijeme ujedno i povjerenik (predsjednik) *Fascia Italiano di Combattimento*.⁴¹ *Squadra d'azione* jest u prvo vrijeme, vojnički, nedefinirana „taktička postrojba“ fašističkog pokreta. Pulski *fascio*, koji je brojio preko stotinu članova, imao je čak četiri skvadre pješaštva, jednu rovovskih boraca (*trinceristi*) i jednu motoriziranu skvadru sastavljenu od nekoliko motocikala i automobila.⁴² Svaka podsekcija preko sekcije FIC-a učlanjena je i evidentirana u „Comitato centrale F.I.d.C.“ u Milanu. Članovi biraju Izvršni odbor, čiji broj varira od veličine sekcije, odnosno o broju članstva, s time da se obvezno biraju predsjednik (povjerenik), tajnik i blagajnik. Izabire se i potpredsjednik, ali on u manjim organizacijama nije obvezatan. Izvršni odbor odlučuje o pristupu novih članova (glasovanje je tajno i potrebna je dvotrećinska većina). Mandat članovima vodstva traje šest mjeseci, s time da se isti sastav može neograničeno puta birati. Član organizacije može postati svatko tko je napunio 16 godina starosti i potpisao da se potpuno slaže s programom i statutom „društva“ te podnio molbu Izvršnom odboru. Svaki *fascio* ima potpunu slobodu u određivanju visine članarine, tako da ona nije u svim FIC-ovima jednaka i kreće se od jedne do tri lire mjesečno, dok pravo na člansku iskaznicu (*tessera*) stječu oni koji plate dvije do pet lira. Tako se članstvo dijeli na *iscritte* i *tesserate*. Ni prava im nisu jednaka. *Tesserati* (oni koji imaju iskaznicu i plaćaju članarinu) imaju pravo birati i biti izabrani, pravo sudjelovanja u diskusijama o važnim političkim i drugim pitanjima pokreta i pravo glasa, sva ova prava *iscritti* (upisani) nisu imali već su tretirani kao simpatizeri i vrlo rijetko su sudjelovali u akcijama.

39 DAPA, PP, (1922.-1923.), k: 1; f: A-6 (4); „Il Fascio italiano di combattimento e la sua costituzione in Pola“, *Il Nuovo Giornale*, 11. VI. 1920.

40 DAPA, CKPu, (1918.-1920.), k:12; f: A-6.

41 Na ist. mj.

42 Na ist. mj.

Glavne postavke programa FIC-a mogu se svesti na nekoliko točaka:

- a) „otvorena borba protiv svih koji umanjuju (ili unižavaju) pobjedu Italije u ratu“ (na unutrašnjem političkom planu ova postavka je usmjerena prije svega na socijalistički pokret, dok se na vanjskopolitičkom odnosi na politiku Konferencije o poništenju tajnog Londonskog ugovora iz 1915. godine.);
- b) „energično suprotstavljanje svim neprijateljima u interesu domovine, ma koja stranka bila.“ Kao *društvo za nacionalnu propagandu*, FIC se u svom radu deklarativno izjasnio da će se u svom radu oslanjati i na „radničku klasu koja želi popraviti svoj ekonomski položaj (...)“ i koja se može „solidarizirati u borbi protiv bilo kakve političke degeneracije.“ Osim toga, fašisti otvoreno traže suradnju sa svima koji svoju političku akciju „temelje na antidemagoškim i antibirokratskim i antiplutokratskim principima (...).“⁴³

Razlikovanje „urbanog“ i „agrarnog“ (ruralnog) fašizma pojavilo se tek potkraj 1970-ih (s obzirom na zemljopisnu i socijalnu pripadnost članova, ali i njihovog značaja koji su činili provincijski fašizam). Provincijski fašizam u vrijeme nezadrživog vala nasilja prema socijalističkom, a u Istri i hrvatskom i slovenskom nacionalističkom pokretu dobiva punu podršku, upravo u trenutku kada Mussolini i središnji odbor FIC-a u Milanu pokušavaju nasilje skvadrista potisnuti u korist političke akcije. Povjesničar Adrian Lyttelton s pravom primjećuje da skvadrizam postaje „čudovišni Frankenstein“ koji se oteo nadzoru njegovih začetnika.⁴⁴

U Istri od kraja 1920. godine egzistiraju ravnopravno dva fašizma *urbani* i *agrarni* (ruralni). Oni su doista ostali ujedinjeni u protusocijalističkom i protuslavenskom, nastupu, međutim interesno su se podijelili. *Urbani* fašizam nastavlja se razvijati kao fašizam „da prima ora“, sastavljen od bivših vojnika, studenata, trgovaca, intelektualaca, koji su bili podložni političkim promjenama i brojnim transformacijama. *Agrarni* fašizam bio je prema nacionalnoj strukturi vrlo heterogen. Velik broj seljaka i težaka bio je učlanjen u pokret, ali s posve različitim interesima od urbanih sredina, u vjekovnom sučeljavanju (gospodarskoj, političkoj i kulturnoj) sela i grada. Agostino Lanzillo, jedan od vodećih intelektualaca pokreta od 1919. godine, jasno je dao do znanja čelnim ljudima da postoje dva fašizma. Jedan koji teži ka centraliziranoj stranci te da u socijalnom smislu ovaj dio pokreta čine srednji građanski slojevi, koji su u tom obliku vidjeli ispunjenje vlastitih općih interesa. Lanzillo ga naziva „romantičarskim pokretom“ (*movimento romantico*) dok

---

43 Na ist. mj.

44 Lyttelton, *La conquista del potere: il fascismo dal 1919 al 1929*, 88-89.

je drugi, agrarni fašizam koji je nazvao „okrutnim i nesmiljenim interesnim pokretom“ (*crudere e imlacabile movimento di interessi*).⁴⁵ Razlikovanje ovih dvaju fašizama odvija se u okviru suprotnosti milanskog fašizma (središnjica) i provincijskih fašizama u vrijeme narastanja i ofenzive skvadrizma.

Čvršće organizacijske i idejne obrise fašizam u Istri, ne slučajno, stječe tek nakon posjete najvažnijih predstavnika talijanskog fašizma Benita Mussolinija i Umberta Paselle u drugoj polovici 1920. godine.⁴⁶ Mussolini-jev govor u pulskom kazalištu nije upućen samo pripadnicima fašističkog pokreta, on je upućen svim nacionalno svjesnim Talijanima, uvjeravajući ih u ostvarenje njihovih vjekovnih snova o ujedinjenju s maticom zemljom. Obraćajući se istarskim fašistima, Mussolini u zanosu i s ponosom govori o teroru fašističkih skvadri: „Kakva je povijest Fascia? – Ona je briljantna. – Zapalili smo l'Avanti! u Milanu, rušili smo u Rimu. Otvarali smo paljbu iz revolvera na naše protivnike u izbornoj borbi. Zapalili smo hrvatski narodni dom u Trstu, zapalili smo ga i u Puli.“⁴⁷ Na ovom velikom političkom skupu u pulskom kazalištu *Politeama Ciscutti* Mussolini će, između ostalog, govoreći o agresivnosti političkih imperijalističkih vanjskopolitičkih programa, izgovoriti znameniti riječi koje će postati temelj svekolikog djelovanja istarskih fašista: „U sukobu sa rasom kao što je slavenska, inferiorna i barbarska, ne treba slijediti politiku slatkiša, već batine... Mi se ne bojimo više odričanja... talijanske granice biti će Brenner, Snežnik i Dinaridi,... vjerujem da lakše mogu žrtvovati 500.000 barbarskih Slavena od 50.000 Talijana....“⁴⁸ Na kraju govora koji je prema tadašnjem tisku završio frenetičnim pljeskom i skandiranjem Mussolini uzvikuje pozivajući na borbu: „Dosta sa poezijom. Dosta sa evanđeoskim misionarenjem. Čvrsto se držite u budućim borbama Italije, trebamo vašu vjernost, građani trebamo vašu prisegu!“⁴⁹ Već 23. rujna

⁴⁵ Isto, 88; Agostino Lanzillo, *Le rivoluzioni del dopoguerra*, Citta di Castello 1922., 222-226; Massimo Rocca, *Idee sul fascismo*, Firenze 1924., 31-43.

⁴⁶ Silva Bon Gherardi, „Politica, regime e amministrazione in Istria“, *L'Istria fra le due guerre: contributi per una storia sociale*, Roma 1985., 28; „Cronaca di Pola. Politica alta e politica bassa“, *L'Azione*, 16. VII. 1920.; DAPA, PP, k: 1; f: a-6 (4). U svom izvješću vicekvestor Pule Civilnom komesaru Pule 30. VII. 1920. Ris 11/20 javlja da će se održati 1. VIII. u nedjelju u Politeama Ciscutti konferencija na kojoj će govoriti Pasella s temom „Situazione politica attuale - Programma fascista“; „Il discorso di Mussolini al „Ciscutti“ entusiasma al delirio l'imponentissima folla“, *L'Azione*, 22. IX. 1920.; Chiurco, *Storia della rivoluzione fascista*, II, 267-271.

⁴⁷ Chiurco, *Storia della rivoluzione fascista*, II, 270. „Qual'e la storia dei Fasci? Essa è brillante. Abbiamo incendiato l'Avanti! di Milano, lo abbiamo distrutto a Roma. Abbiamo revolverato i nostri avversari nelle lotte elettorali. Abbiamo incendiata la casa croata a Trieste, l'abbiamo incendiata a Pola.“

⁴⁸ Na ist. mj. „Di fronte a una razza come e slava, inferiore e barbara, non si deve seguire la politica che lo zuccherino, ma quella del bastone...Noi non temiamo piú le rinunce...I confini d'Italia devono essere: il Brennero, Il Nevoso, e le Dinariche...Io credo che si possono piú facilmente sacrificare 500.000 slavi barbari a 50.000 italiani! (...)“

⁴⁹ Isto, 271. „Basta con le poesie. Basta con le minchionerie evangeliche. Ma a tenera salda l'Italia nelle future sue bataglie, occorre la vostra fede, o cittadini, occorre il vostro giuramento!“

1920. godine, nakon ubojstva karabinjera Vencenza Ferrare, inače pripadnika pulskog Fascia, fašisti su spalili i devastirali Radničku komoru, a potom su devastirali tiskaru socijalističkog lista *Il Proletario*.

Početkom 1921. godine, zapaža se aktivniji rad fašističkog sindikalnog pokreta, oformljenog već potkraj 1919. godine. Njegov se rad može pratiti kroz aktivnosti „Talijanske radničke komore“ (*Camera del Lavoro Italiana*) u Puli. Sindikalni pokret okupljao je u prvo vrijeme svoga postojanja isključivo srednje građanske slojeve koji su bili članovi pokreta, a potom i sve socijalne grupacije i profesije tipične za gradske sredine bez razlike. Od onih koji su bili izrazito nacionalistički usmjereni do umjerenih socijalreformista i republikanaca. No, bez obzira na tu činjenicu nacionalni sindikat pod patronatom fašističkog pokreta bio je sve do kraja 1924. godine izrazito slab i malobrojan.

Pobjedom na parlamentarnim (1921.) i općinskim izborima (1922.), fašisti su stvorili one osnovne političke uvjete u Istri, za osvajanje vlasti i fašizaciju istarskog društva prije preuzimanja vlasti u listopadu 1922. godine. Međutim, neposredna posljedica izborne pobjede na općinskim izborima jest nagli uspon pokreta i njegovo širenje u većini istarskih krajeva.⁵⁰ Fašizam u Istri tako je dočekao procese koji su ga na kraju i doveli bez većeg otpora na vlast u listopadu 1922. godine.⁵¹

Preobrazba fašističkog pokreta u stranku

S političkim izborima 1921. i općinskim 1922. godine završava razdoblje nagle ekspanzije fašizma i počinje razdoblje postupnog, ali kontinuiranog razvoja pokreta. Mussolini u posve novim političkim uvjetima ima razloga na pokret gledati i posve novim očima. Trebalo je pojačati moć nadzora pokreta iz jednog središta, a to se moglo samo korjenitom unutarnjom preobrazbom. Mussolini je već početkom 1921. dao naslutiti da razmišlja o preobrazbi pokreta u političku stranku nazvavši proces „institucionalizacijom pokreta“, i označivši ga nužnim. Za to je bilo potrebno najprije srediti odnose unutar milanske središnjice FIC-a i Središnjeg odbora, a potom ispitati stanje i prisiliti na suradnju nepredvidiva čelnicišta u brojnim provincijskim fašističkim vodstvima.⁵²

---

50 DAPA, CKPu, (1922.), k: 28; f: C-12.

51 „I dati ufficiali delle elezioni amministrative nella Venezia Giulia“, *L’Azione*, 24. I. 1922.

52 Gentile, *Le origini dell’ideologia fascista*, 331.

Potkraj 1921. godine fašizam je ulazio u svoju novu fazu egzistencije. Opasnost od socijalne revolucije je prošla i Mussolini je svjestan te činjenice. Socijalisti su bačeni na margine političkih zbivanja. Ulaskom u parlament nakon izbora fašistički pokret bio je prisiljen postojećim sustavom promijeniti način političkog djelovanja, i to radikalnim zaokretom transformacije svoje organizacije, ali i prihvatići političke oblike ponašanja, odnosno ublažiti odnos prema lijevim političkim strankama. Pokret više nije mogao funkcionirati kao „protustranka“ u kojoj je nadasve vladao politički voluntarizam i improvizacija, iako će cijelo vrijeme postojanja zadržati populizam. Htijući prvotno vlast zadobiti mirnim putem u okvirima postojećeg sustava ovakav zaokret bio je više nego nužan. Dapače pokazao se kao prioritetna zadaća fašističkog vrha.⁵³

Preobrazba unutarnje organizacijske strukture fašističkog pokreta neposredno je vezana uz činjenicu promjene socijalne strukture pokreta, koja poprima sve više ruralni značaj te destrukciju unutarnje demokracije pokreta i pojave lokalnih fašističkih moćnika. Upravo jedna od najvažnijih točaka kongresa FIC-a u Rimu (potkraj studenog 1921.) bilo je pitanje preobrazbe pokreta u stranku. Od „protustranke“ sada Mussolini namjerava načiniti *super stranku*, stranku svih Talijana. Od *antipartito* do *partito della patria* (domovinska stranka).⁵⁴ Bilo je teško odjednom fašizam shvatiti kao političku stranku poput svih ostalih, tim više što se on unutar sebe shvaćao kao pokret i kao milicija, i to „nacionalna milicija“ (*milizia nazionale*). Kriza je bila neminovna. Dojučerašnji skvadristi, jurišnici i rogovski borci (*trinceristi*) nisu mogli prihvatići niti shvatiti ovu za njih iznenadnu preobrazbu.⁵⁵ Nisu je shvaćali jer nisu uvidjeli pravi razlog preobrazbi. Ta revolucija još nije završena i trebalo ju je odigrati do kraja. Uostalom, ovom preobrazbom samo su oni (sada već postoje kao konstituirana interesna skupina unutar pokreta) gubili. Oni koji su podigli fašizam da postane to što je postao, sada su odjednom postali nepotrebni, netko drugi će zasjeti na vrh hijerarhijske ljestvice i „uživati u slavi“, netko tko se nije, kada je to bilo najpotrebnije, maknuo iz svoje sobe. Bilo je to tipično razmišljanje većine skvadrista i „fascista da prima ora“. Mussolini se našao pred ozbiljnom zaprekom, a njegovi suradnici prvi put su mu se sa svom ozbiljnošću suprotstavili. Mladi i stari skvadristi su se otvoreno pobunili. Primjerice, sazivaju kongres u Bologni, a da pri tome nisu

⁵³ Na ist. mj.

⁵⁴ Na ist. mj.

⁵⁵ Na ist. mj.

ni pozvali Mussolinija. Čini se da kuju i urotu protiv njega.⁵⁶ Tzv. „Agrarni fašizam“ preuzima vodstvo oporbe i drži najvažnije provincije Italije Emiliju Romanju, Veneto, Toskanu, Umbriju, rekao bih i Istru. Protiv Mussolinija su vođe fašizma Balbo, Grandi, Farinacci, Arpinati, Kalza-Bini, Bolcon, Marsich i drugi provincijski moćnici. Međutim, čini se da je oporba ocijenila da fašizam ne može bez Mussolinija, te je kongres, bez ikakvih zapreka i borbe prihvatio tezu Vođe o nužnosti preobrazbe.

Ovaj novi fašizam, fašizam kao stranka nema više mnogo zajedničkog sa starim pokretom. Ovu činjenicu istarski fašisti će teško prihvatiti, a još teže će se tako i ponašati. Proces pretvorbe pokreta u stranku, ne samo formalno već i stvarno, u Istri predstavlja dugotrajni proces.

U atmosferi nejedinstva i zavade svih sa svima, uzrokovanoj polarizacijom članstva oko pitanja „pakta“ sa socijalistima, istarski fašisti dočekali su i raspravu o opravdanosti pretvorbe pokreta u stranku, za što su se stekli uvjeti neposredno nakon izbora, s ulaskom u parlament.⁵⁷ Pokret se tijekom procesa pretvorbe podijelio unutar provincijskih organizacija u kojima su ove tendencije dominirale na razini sučeljavanja političko-civilne i vojno-skvadrističke opcije. Mussolinijeva politička struja nije odustajala od republikanskih ideja kao temelja političko-državnog sustava, dok je skvadristička struja u sprezi s nacionalistima podržavala monarhizam. Njegov odnos prema ustrojstvu države stalno se mijenjao. Za razliku od pitanja pretvorbe pokreta u stranku Mussolini je oko svoga republikanizma okupio daleko više pristaša.

Istarski fašisti su, uz ostalo, i oko ovog pitanja bili podijeljeni. Fašistički pokret u Istri velikom većinom se opredijelio za republikanizam.⁵⁸ Onaj dio istarskih fašista koji je dolazio iz redova talijanskih nacionalista (manjina) listom je bio za monarhizam.⁵⁹

Scenografia teatrale: osvajanje vlasti i problem skvadrizma

Politički događaji u Italiji u drugoj polovici 1922. godine izmjenjivali su se velikom brzinom. Kriza vlade postala je normalna pojava. Stari državni aparat nije izdržao pod naletom novih političkih i socijalnih tenzija. Libe-

---

56 Chiurco, *Storia della rivoluzione fascista*, III, 510.

57 „Gruppo fascista“, *L’Azione*, 14. X. 1921.

58 DAPA, CKPu, (1921.), k:12; f: A-6

59 DAPA, PP, (1922.-1923.), k:1; f: A-6 (12). Izvješće od 1. II. 1923., br. 196.

ral-demokrati opstrukcijom su izazvali ostavku ministra Bonomija, a svećenik don Luigi Sturzo, lider „Pučke stranke“ (*Partito popolare*) izrekao je famozni veto protiv Giolittija, koji je po zadnji put namjeravao sastaviti vladu. Poslije dva tjedna krize vlade (za koje vrijeme je sastavljena protufašistička koalicija), ustrojeno je tzv. „ministarstvo koncentracije“, gdje su se zajedno našli fašisti, socijalisti i popolari.⁶⁰ Mandat za sastav vlade dobio je Luigi Facta, jedan od najpovjerljivijih Giolittijevih ljudi. Za to vrijeme fašisti provode novu ofenzivu protiv socijalista i njihovih sindikata. Mobilizirane su *squadre d'azione* koje su zastrašivale vladine ljude. Cijela, 1922. godina u znaku je „osvajanja“ vlasti. Državna vlast tolerira i u nekim slučajevima podržava fašistički teror u cijeloj Italiji, iako i njoj fašizam otvoreno prijeti. Fašistička stranačka paravojska nasilno zauzima čitave gradove i područja. Gradovi se doslovce, posebice oni u rukama socijalista, izrazimo se rječnikom samih fašista, „osvajaju“. U svibnju nova taktika promovirana je ponajprije u Ferrari, a u već kolovozu fašisti osvajaju Cremonu.⁶¹ Prvih dana listopada fašisti zauzimaju Bolzano i Trento, što je izazvalo ostavku vladina komesara, a samo nekoliko dana kasnije publiciran je znameniti *Regolamento della Milizia Fascista*. Vlada na fašističko nasilje ne odgovara jer joj odgovara slabljenje socijalista i popolara. Iznuđuju se demisije visokih provincijskih službenika i cijelih općinskih vlada. Primjerice, desetine tisuća crnokošuljaša zauzima Bolognu, koju pretvaraju u vojni logor, kako bi iznudili ostavku prefekta. Država jednak toljerira takovo političko ophođenje i sankcionira ostavke općinskih i provincijskih službenika i vlada. Međutim, fašistička akcija nije upravljena isključivo protiv socijalista ili komunista, na udaru su i popolari, liberal-demokrati, republikanci pa i sama država kao institucija.

Fašisti tijekom 1920/21. a posebice 1922. godine, uspijevaju penetrirati u sve pore državne vlasti i osvajaju sve više simpatija u najvišim državnim i vojnim krugovima s kojima, u zajedništvu, jednostavno zatiru političku oporbu. Mussolinijev program sada je jasan i vrlo jednostavan, a može se sažeti u rečenici izrečenoj na stranačkom skupu u Udinama iste godine, „Naš program je jednostavan: mi želimo vladati Italijom“.⁶²

Danas među povjesničarima vlada uvjerenje da su dvije povijesne okolnosti ili činjenice doprinijele Mussolinijevoj odluci o nasilnom osvajanju vlasti. Prva činjenica je ta što se pokazala neizbjegna potreba da umjesto politički

⁶⁰ Lyttelton, *La conquista del potere: il fascismo dal 1919 al 1929*, 127-128; Tasca, *Nascita e avvento del fascismo*, II, 292-293.

⁶¹ Lyttelton, *La conquista del potere: il fascismo dal 1919 al 1929*, 129.

⁶² Mussolini, O. O., XVIII, 416.

nesposobnog Luigija Facte vladu ponovo preuzme Giolitti, a druga, Factin plan nacionalnog izmirenja 4. studenog (Dan pobjede) u kojoj manifestaciji bi vrhunac predstavljao govor Gabrielea D'Annunzija (simbolički čin praštanja i izmirenja države s njim, njegovim pristašama i mrtvim legionarima stradalim u tzv. „kravom Božiću“ 1920. godine).

Odluka o državnom udaru te da se krene na Rim donesena je na sastanku od 16. listopada 1922. u Milanu, kojem su bili nazočni samo članovi najužeg vodstva PNF-a Mussolini, Bianchi, De Bono, Balbo, De Vechi i Fara Ceccherini.⁶³ Jasno je da su bili pozvani i zapovjednici stranačkih oružanih odreda. Mussolini je na sastanku zabrinuto primijetio kako je osnovna zadaća spriječiti Giolittija da preuzme vladu. Jer ako je dopustio da se otvori paljba na nacionalnog junaka D'Annunzija, dopustio bi da se otvori paljba i na fašiste. Mussolini je u stvari strahovao da se „fašistička revolucija“ doista ne pretvori u pravu revoluciju u kojoj padaju glave, pogotovu ne njihove glave. Koji su bili predznaci samog „Marša na Rim“, i kako se ova jedinstvena „fašistička revolucija“ odvijala dobro je poznato. Gotovo u cijeloj sjevernoj Italiji fašisti zaposjedaju javne i strateški važne objekte, ustanove i vojarne, a da im se vlasti nigdje nisu suprotstavile. Tamo gdje je pružen i najmanji, simbolični otpor fašistički pobunjenici napuštaju „bojišnicu“ manje više bez borbe. U načelu „revolucija“ se odvija u ozračju velike svečanosti: u Trstu fašističke vođe su upravo pile šampanjac s generalom i službenicima organa vlasti, kada je stigla vijest o „mobilizaciji“. I tada su se šalili kako sad moraju „ubiti“ jedan drugoga.⁶⁴ Jedan od *quadrumpvira* (četvorice zapovjednika) koji vode revoluciju iz hotela „Brufani“ u Perugiji je general De Bono, general Ceccherini vodi jednu od fašističkih falangi, dok pričuvom zapovijeda general Zamboni. Konačno, revolucija se odvija s povicima „Viva l'Italia! Viva il Re! Viva l'Esercito“ ili malo patetičnijim uzvikom „Nel nome di Dio, della Patria rinata, del Re Vittorio, di tutti i morti per l'Italia, („U ime Boga, preporođene Domovine, Kralja Vittoria, i svih palih za Italiju“).⁶⁵

Nešto manje od 40.000 crnokošuljaša (prema nekim podacima na Rim ih je krenulo svega 28.000) slabo naoružanih, od kojih polovica samo metalnim palicama (*manganello*) bilo je razmješteno oko Rima. Sve fašističke postrojbe stale su (slično kao u vrijeme antičkog Rima) na 30-40 km od grada. Jednim

---

63 Chiurco, *Storia della rivoluzione fascista*, V, 141; Mussolini, O. O., XVIII, 581.

64 Ernst Nolte, *Fašizam u svojoj epohi: francuska akcija: italijanski fašizam: nacionalsocijalizam*, prijevod djela: *Der faschismus in seiner Epoche*, Beograd 1990., 223; Giorgio Alberto Chiurco, *Storia della rivoluzione fascista*, V, 122, 159.

65 Chiurco, *Storia della rivoluzione fascista*, V, 159.

dijelom za to je „zaslužna“ nekolicina „neinformiranih“ karabinjera koji su se suprotstavili fašistima. Promrzli, pokisli, gladni, čekali su naređenje za napad koje nikad nije stiglo. Naime, Rim je osvojen u salonima Quirinala. Prije no što je podnijela ostavku Factina vlada proglašila je „izvanredno stanje“, koje kralj nije htio potpisati. Marš na Rim u pogledu vojne intervencije bio je od strane fašista veliki blef. Grad je naime čuvalo 12.000 regularnih vojnika pod komandom povjerljivog i vjadi lojalnog generala Pugliesea, koji je bio spreman raspršiti faštiste bez većih problema. Velik broj faštista uopće nije ni došao na svoja mjesta opravdavajući se na razne načine, a oni koji su došli bili su jadno naoružani. Obrana je bila zajamčena, tim više što je Giolittija na vrijeme o koncentraciji faštista obavijestio podsekretar MUP-a Camillo Coradini. Međutim, Mussolini, nakon Salandre, dobiva od kralja mandat za sastav nove vlade, te 29. listopada iz Milana dolazi u Rim, a dan kasnije „crnim košuljama“ dopušta se ulazak u grad u kojem svoju „ratničku hrabrost“ i „osvajanje“ grada iskazuju u paljenju oporbenog tiska. Interesantno, ali točno određenje ovog povijesnog događaja, s kojim se inače slaže većina povjesničara jest, da je to bio u povijesti jedinstveni vojno-politički puč (bez puča), državni udar (bez državnog udara), koji nije započeo, a ni završio s krvavim sukobima i masakrima pobjednika nad „pobjeđenim“, podržan od kralja i visoke vojne birokracije, kojim su faštisti ušli i posljednju fazu „osvajanja vlasti“. Ako bi ovdje i bilo mjesta ironiji, može se reći da je „Marš na Rim“ predstavljao divan primjer konzervativne kontrarevolucije bez proljevanja krvi, kao odgovor na kasnija desetljeća lažnog, lоворovim vijencima obavijenog junaštva.

Vlada koju je Mussolini sastavio bila je izrazito desnog usmjerenja i predstavljala je u stvari „Vladu nacionalne koncentracije“, ali nikako to nije bila jednostranačka vlada, još uvijek ne. Sam Mussolini preuzeo je dužnost predsjednika vlade i ministra unutarnjih poslova, a privremeno i vanjskih poslova, dok su ostala važna mjesta u ministarstvima podijelili nacionalisti, liberali, demokrati, vanstranački konzervativci i popolari.

Međutim, u svim glavnim gradovima provincije Veneta, Trsta i Istre zauzeti su pošta, telegraf i prefekture. Tako je s malim odstupanjima uglavnom bilo u cijeloj Italiji.⁶⁶ Prvih dana vlasti Mussolini je figurativno provodio program pacifikacije nacije. „Revolucionarni korak“ koji se odigrao 15. prosinca 1922. godine bilo je osnivanje Fašističkog velikog vijeća inače stranačkog organa, koje se pojavljuje i kao paralelni organ starog državnog parlamentarnog aparata.

⁶⁶ Gentile, *Storia del partito fascista 1919-1922*, 665-680; Adrian Lyttelton, *La conquista del potere:il fascismo dal 1919 al 1929*, 143-149; Chiurco, *Storia della rivoluzione fascista*, V.

Veliko fašističko vijeće je malo nakon osnutka ustrojilo jednu novu, fašističku militantnu instituciju – MVSN. Time je konačno umirio „razularenu rulju skvadrista“, a onda i uspio držati ih pod nadzorom, kako bi ih iskoristio kao paralelni policijski aparat. Mussolinijeva intencija u političkom životu zemlje, vidljiva je tijekom sastavljanja nove vlade, koja je vođena tada izmišljenim sloganom: „Suradnja ljudi, ali ne i stranaka“.

Pripreme istarskih fašista za nasilno osvajanje vlasti, odnosno provedbu vlastitog „Marša na Rim“ ili bolje „Marša na Pulu“ započele su 5. listopada 1922. godine na sastanku lokalne sekcije *Partito Nazionale Fascista* (PNF) na koju su bili pozvani samo skvadristi, odnosno pripadnici stranačke vojske, njih oko stotinu.⁶⁷ Dogovor je bio da se određen broj skvadrista torpednim čamcem uz dopuštenje admirala Simonettija prebaci, 15. listopada u Trst, a odatle u mjesto Muzzana (Provincija Novara), kako bi sudjelovali u svečanosti prijenosa posmrtnih ostataka bivših pripadnika bataljuna „S. Marco“ iz Muzzane u Ruvo (Puglija). Na svom putu do Trsta torpedni čamac trebao bi ukrcati skvadriste iz Rovinja, Vrsara, Poreča i Kopra.⁶⁸ Nije teško odgornutni pravi razlog okupljanja skvadrista u pojedinim mjestima, samo dan prije konačne odluke Mussolinija o „Maršu na Rim“. Pet dana poslije 10. listopada, odlučeno je na sastanku lokalne sekcije PNF-a da se još jedna skvadra uputi van Istre. Razlog masovnog odlaska fašista pred civilnim vlastima bio je predstojeći kongres u Napulju. Civilni komesar okruga Pula, nakon primljenog izvješća karabinjerskog bojnika Uga Simonea, od 14. listopada uviđa, poznajući faštiste, da se nešto neugodno spremi te ovo isto izvješće proslijedi Generalnom civilnom komesaru u Trst i Generalnom civilnom vicekomesaru u Poreč. U izvješću se govori o odlasku tridesetak fašista pod vodstvom Luigija Bilucaglie na sastanak u Napulj koji bi se trebao održati 22. listopada. Međutim, Ugo Simone preko svojih doušnika (koji su se infiltrirali u stranku) saznaće da faštisti već sada znaju da će se nakon sastanka krenuti u Rim, gdje će na Piazza del Quirinale „održati protestni miting na kojem će se tražiti od kralja da raspusti parlament i raspiše nove izbore.“⁶⁹

Zabrinjavajuće je bilo to što je uz istarske faštiste trebalo sudjelovati još oko 60.000 fašista iz drugih krajeva Italije (po trideset skvadrista iz svake sekcije PNF-a). Situacija je bila daleko ozbiljnija jer istodobno zadarski faštisti i talijanski legionari traže da se okupira treća dalmatinska zona i tako ostvari ono što nije ostvareno Rapalskim ugovorom od 12. studenoga 1920.

---

67 DAPA, PP, (1922.-1923.), k:1; f: A-6.

68 Na ist. mj.

69 Na ist. mj.

Održavaju se skupovi, sastanci, razgovori, daju se upute, vježbaju se napadi na određene strateške točke. Kao baza im služi bivša austrijska tvrđava „San Daniele“ u Šijani.⁷⁰ Slijedeći kronologiju događaja, Civilni komesar u Puli uzbunjuje Generalnog civilnog komesara u Trstu, ne znajući za njegov tajni dogovor s tršćanskim fašističkim vrhom. Dvadeset drugog listopada iz Pule parobrodom Pula-Ancona odlaze još dvije skvadre, jedna pod zapovjedništvom Maria Mozzata (zapovjednika kohorte) i Agide Salustia, dok je druga pod zapovjedništvom poručnika Bruna Camusa okupljala faštiste iz Vodnjana i Pazina. U međuvremenu psihički pritisak na ostale faštiste koji su ostali u Puli bio je nesnošljiv. Njih pedesetak nije izdržalo, provalili su u hrvatski novčarski zavod u ulici Castropola 9 (danas ulica Matije Gupca), upavši na osnivački sastanak jednog poljoprivrednog hrvatskog društva i pretukli petoricu nazočnih te devastirali prostoriju. Policija je i ovog puta ostala po strani.⁷¹

U noći između 27. i 28. listopada, konzul istarskih kohorti Luigi Bilucaglia, koji se u međuvremenu vratio sa sastanka u Napulju i Federalni tajnik PNF za Istru Erminio Zucconi pozvali su na mobilizaciju sve istarske fašističke postrojbe.⁷²

U subotu, dvadeset i osmog listopada 1922. godine, u ranim jutarnjim satima, četiri kohorte, još uvijek, službeno, ne formirane, istarske legije, pod zajedničkim zapovjedništvom Luigija Bilucaglie, osvojile su, uglavnom bez ozbiljnijeg otpora, sve strateški važne točke u svim većim istarskim mjestima, Puli, Rovinju, Poreču, Piranu, Kopru, Pazinu, Oprtlju, Motovunu i Volskom, čime je otpočela era fašističke vladavine i razvoja fašističkog državnog sustava ili kako su je faštisti tendenciozno i netočno nazvali „periodom fašističke revolucije“.⁷³ Pulski faštisti provokativno slave pobjedu „fašističke revolucije“. Održavaju mitinge, mimohode, fotografiraju se za uspomenu na ove „slavne“ trenutke u parku na Monte Zaru. Drugi pak u prvim danima studenog mijenjaju imena ulica.⁷⁴

Trebaju biti jasni motivi B. Mussolinija u odluci da legalizira *squadre d'azione* te da ih na neki način zaštiti od eventualnih progona policije, odnosno da legalizira njihovo nezakonito djelovanje i protupravnost postojanja kao stranačkih oružanih postrojbi. Nije bilo moguće, odnosno Mussolini nije smio riskirati da njihovim raspuštanjem ugrozi ne samo vlastiti položaj, već

⁷⁰ Na ist. mj.

⁷¹ Na ist. mj.

⁷² Na ist. mj.

⁷³ Na ist. mj.

⁷⁴ Isto, f: A-6 (13).

i život. Osjetio je da se ne može naoružanim stranačkim postrojbama osvajati vlast, a potom ih raspustiti, kao da se nije ništa dogodilo, kao što su to nakon sastavljanja vlade, zatražili liberali. Već prvim govorom pred parlamentom nakon osvajanja vlasti dao je svima do znanja što namjerava učiniti sa „stranačkom vojskom“.⁷⁵ Skvadre su odmah potom institucionalizirane, pretvorene u fašističku miliciju, legalnu stranačku vojsku, koja se na vjernost zaklinjala samo Vođi, ali ne i kralju, i koja se i pored ove kontradikcije smatrala državnom organizacijom. Milicija nije samo bila atak na Ustav, već je predstavljala „legaliziranu ilegalnost“⁷⁶ Njeno postojanje bilo je upereno ne samo protiv liberalne države iz čijih slabosti je iznikla, već je bila uperena protiv državnosti uopće.

Skvadrizam, iako se njegovo postojanje može datirati već od sredine 1919. godine, kao masovnu pojavu militantnog ponašanja, životnog stila, i načina mišljenja, unutar fašističkog pokreta u Istri, možemo pratiti od proljeća 1920. godine. U Julijskoj krajini prve skvadre nastaju u Trstu 12. svibnja 1920. godine, sastavljene od bivših vojnika, časnika i mладеži, a brojale su od 30-50 ljudi.⁷⁷ Postojala je i prvotna hijerarhija zapovijedanja na čijem vrhu je stajao zapovjednik *Capo di stato maggiore* ili *Aiutante maggiore comandante di gruppo*. Svaka skvadra pokrivala je jedan dio grada-zonu, podijeljenu na kvartove (*distretti*). Članovi skvadri, kao vojne falange fašističkog pokreta posjedovali su iskaznicu (*tesseru*) s petokrakom zvijezdom bijele boje kao osobito obilježje (*speciale contrassegno*).⁷⁸

Tijekom 1922. godine organizacija fašističkih skvadri na razini cijele Italije bila je završena. Generalno zapovjedništvo bilo je formirano od četiri Generalna inspektora koji su bili zaduženi za tada postojeće četiri zone na koje je Italija bila podijeljena: general-potpukovnik Asclepio Gandolfo bio je inspektor I. zone (Pijemont, Ligurija i Lombardija bez Mantove), Italo Balbo bio je zadužen za II. zonu (Emilija Romagna, Mantova, Marke, Tri Venecije i Dalmacija), poručnik Ulisse Igliori bio je odgovoran za III. zonu (Abruzzo, Umbrija, Lacij, Kampanija, Sardinija), dok je Dino Perrone Compagni odgovoran za IV. zonu (Toskana, Puglia, Basilikata, Kalabrija i Sicilija).⁷⁹

Fašisti su se dijelili na *triarie i principe*. Ovi posljednji bili su članovi skvadrističke organizacije koja je bila organizirana od najmanjih organiza-

---

⁷⁵ Mussolini, O. O., XIX, 17.

⁷⁶ Nolte, *Fašizam u svojoj epohi: francuska akcija: italijanski fašizam: nacionalsocijalizam*, 227.

⁷⁷ AST, GCKT, Gab, (1919.-1922.), k: 111; f: 056.

⁷⁸ Lyttelton, *La conquista del potere: il fascismo dal 1919 al 1929*, 476-478.

⁷⁹ Isto, 393-395.

cijskih čelija *squadriglia*, a bile su sastavljene od četiri čovjeka. Zapovjednik je *comandante di squadriglia*. Četiri *squadriglie* čine *squadru* od 20-50 ljudi, kojom zapovijedaju *caposquadra* i vice *caposquadra*. Četiri skvadre čine *centuriu* na čijem čelu stoji centurion, četiri centurije čine *coortu* (kohortu), čiji je zapovjednik *senior*, 3-9 kohorti čini *legione* (legiju), na čijem čelu je konzul. Sve ove jedinice, svaka za sebe, imaju veliku autonomiju u djelovanju.⁸⁰

S obzirom na vojnu organizaciju po mišljenju središnjeg odbora PNF-a u prosincu 1922. godine, trebalo je organizirati zapovjedništvo i preimenovati skvadre u Dobrovoljačku miliciju za nacionalnu sigurnost (MVSN). Za nove zapovjednike imenovani su Balbo, De Vecchi i de Bono. Italija je podijeljena na 12 zona koje je nadzirao generalni inspektor, kojega je postavio Središnji odbor PNF-a, dok je Glavno zapovjedništvo u dogovoru s provincijskom federacijom PNF-a imenovalo konzula.

Osnovna čelija MVSN-a *squadriglia*, pretvara se u skvadru od 15-20 ljudi pod zapovjedništvom *caposquadre*, tri skvadre čine *manipulu* pod zapovjedništvom *decuriona* ili *capomanipola*. Tri *manipule* čine *centuriu*, pod zapovjedništvom centuriona. Tri centurije čine *coortu* (kohortu) pod zapovjedništvom seniora te od 3-6 kohorti čine legiju pod zapovjedništvom konzula koji su jedini bili plaćeni.⁸¹ Velika većina nižih činova radili su u civilstvu i dolazili na službu samo po pozivu. Konzul je zapovijedao legijom u sastavu 1500 ljudi. Bio je to čovjek apsolutnog povjerenja središnjeg vodstva. Uglavnom su to bili stari fašisti. MVSN je bila jedina organizacija koja je jamčila dominaciju i prevlast starih skvadrista u razdoblju dolaženja novih fašista koji su zauzimali rukovodeća mjeseta u političkoj strukturi stranke. Generali su uredili Miliciju po ugledu na vojne jedinice, formalno kao ispomoć policijskim snagama u čuvanju javne sigurnosti, dok je njena stvarna namjena bila vezana za kontrolu političke oporbe i borbu protiv liberalizma. Uskoro potom postaje i javno fašistička politička policija. MVSN je organizacija izrasla iz ideje naoružane nacije-naroda. Suštinska funkcija MVSN-a bila je koncipirana kao vojno-naoružana zaštita Mussolinijeve vlade. MVSN je bila paralelna organizacija regularnoj vojsci i poradi pogodnosti te raznih drugih povlastica (plaća, stanovi, životni uvjeti i sl.) koje su uživali nisu bili omiljeni u vojnim krugovima. Generalni zapovjednik je bio u rangu generala armije, dok su konzuli bili u rangu pukovnika. Miliciju su uglavnom činili oni koji su služili kao vojnici u ratu (veterani) ili su dosegli dočasnički ili časnički čin.

⁸⁰ Isto, 393; Gentile, *Storia del partito fascista 1919-1922*, 628.

⁸¹ Lyttelton, *La conquista del potere:il fascismo dal 1919 al 1929*, 394; Emilio Gentile, *Storia del partito fascista 1919-1922*, 627.

Mnogi su čak i pozvani iz mirovine ili su na vlastiti zahtjev postali djelatni. Uglavnom, ova fašističko-stranačka, a sada državna vojna postrojba nije se iskazala osobitom stručno vojnom sposobnošću.

Zapovjednik IV. zone (Venecija, Treviso, Udine, Gorizia, Rijeka i Liburnija te Zadar) u koju je pripadala i Istra, odnosno 60. legija „Istra“ (*60. Legione Istria*), bio je Giovanni Giurati.⁸² U Istri se ustrojstvo fašističkih vojnih postrojbi provelo gotovo odmah. Odlučeno je da se poštuje teritorijalno načelo. Skvadre su razmještene tako da čine četiri kohorte koje su stacionirane u Piranu, Pazinu, Poreču i Puli. Kohorte nastaju prerastanjem bivših centurija I. i II. u Puli, III. u Poreču i IV. u Pazinu, dok se kohorta u Piranu zasebno razvija pod nadzorom tršćanskog *fascia*. Za Konzula svih kohorti jednoglasno je izabran Luigi Bilucaglia. Luigi Bilucaglia je u prvo vrijeme, kada su oformljeni odredi samo na razini centurija (satnija), i to samo četiri centurije također nosio titulu „konzula“.⁸³

U srpnju 1923. godine, Fašističko veliko vijeće je MVSN pretvorilo u jedinstvenu i glomaznu „političku policiju“. Poslije revizionističke krize rujan-listopad 1923. godine, MVSN postaje jedna od točaka neslaganja i stalnih sukoba Mussolinija i *intransigenata* (nepomirljivi).⁸⁴ Stavljanjući MVSN u jednak rang s vojskom, Mussolini je na sebe navukao kritiku svih zapovjednika MVSN-a koji su smatrali da trebaju po pravu revolucije imati neke pogodnosti. Legalizacijom fašističkih stranačkih oružanih odreda i njihovom organizacijom u Miliciju, u Istri nije ni izdaleka riješen problem skvadrizma. Dapače, dobivši vlastitu organizaciju, direktno podređenu Mussoliniju, postali su samostalniji i u političkoj akciji. Netrpeljivost lokalnih stranačkih hijerarha prema federalnom tajniku ili čelnicištvu u cjelini bila je ovim događajem još izraženija. Federalni tajnik u svojoj akciji i odnosu prema podređenim stranačkim strukturama, morao je od sada računati s vojnofašističkim čelnicima, kao presudnim elementom političkog prestiža.⁸⁵ U prvo vrijeme nakon nastanka Milicije, tijekom 1923. godine, za njen nagli razvoj uzroke treba tražiti u činjenici što su se u ovim strukturama nalazili politički istomišljenici Erminio Zucconi i Luigi Bilucaglia.⁸⁶ Međutim, poslije je *federale* (federalni politički tajnik PNF-a) morao obazrivo koristiti svoje statutarno pravo predlaganja novog konzula središnjim stranačkim organima u Rimu,

---

82 Gentile, *Storia del partito fascista 1919-1922*, 628.

83 DAPA, PP, k: 1; f: A-6(4).

84 Lyttelton, *La conquista del potere: il fascismo dal 1919 al 1929*, 397.

85 DAPA, PP, (1922.-1923.), k: 1; f: A-6.

86 Na ist. mj.

jer je politika koju je namjeravao provoditi ovisila o lojalnosti zapovjednika provincijske legije.⁸⁷

Drugi element koji je jednako bitan za razvoj ove organizacije jest činjenica da su u njezinoj vojnoj organizaciji i hijerarhiji plaćeni bili samo konzuli, a kasnije i viši časnici, dok su ostali svoje dužnosti obavljali volonterski uz stalni posao u civilstvu.⁸⁸ Uniforme su oblačili jedino za vrijeme kakvih svečanosti, mimohoda ili vježbi. Problem se pojavio u seoskim sredinama u trenutku kada su obveznici MVSN-a morali ostaviti svoja polja i poljoprivredne radove i besmisleno izvoditi egzercir i vježbe, naravno, bez ikakve naknade.⁸⁹ To je jedan od najsnažnijih razloga zbog kojih se MVSN vrlo brzo počeo osipati, sve rjeđe se pojavljivati u sjajnim paradnim uniformama i crnim fesovima. Prvog kolovoza 1924. godine, promoviran je novi dekret koji je modificirao stari (*Regolamento della Milizia*), kojim MVSN postaje odgovoran isključivo Vođi. Milicija dobiva epitet „Garda Vođe i fašizma“ (*la guardia del Duce e del Fascismo*).⁹⁰ Naposljetku, dobiva isključivo pravo organizacije predvojničke naobrazbe.⁹¹ Postrojba se posebice nakon krize 1924./25. počela birokratizirati, dok su časnici zbog niskih ili nikakvih naknada postali lako potkuljivi.⁹² Nije nikakvo čudo da su upravo oni koji su stvorili osnovicu istarske fašističke legije postali i prvi politički disidenti, koji su u osnovi željeli povratiti izgubljenu političku moć.⁹³ Disidentstvo se javlja kao neposredna reakcija strahovlade i despotizma lokalnih hijerarha, s tezom o „povratku prvobitnom fašizmu... fašizmu jednakih“.⁹⁴ Drugi se uzrok čini mnogo značajniji i važniji jer se temelji na neslaganju sa službenom politikom središnjeg stranačkog vodstva, koje se posebno aktualiziralo nakon ubojstva Giacoma Matteottija. Tada je relativno velik dio članstva napustio stranku, a neki dojučerašnji fašistički čelnici povezali su se s masonima u „zajedničkoj anifašističkoj zavjeri...“⁹⁵, prozrijevši namjeru Mussolinija da stvori totalističku nacionalnu državu, koja bi se objedinila u njegovoj ličnosti diktatora. Tek 1925. godine izašla je na vidjelo tendencija totalitarizma

⁸⁷ Na ist. mj.

⁸⁸ Na ist. mj.

⁸⁹ Na ist. mj.

⁹⁰ „Istruzioni per l'organizzazione e il funzionamento delle Legioni“, *Il Popolo d'Italia*, 4. VII. 1924.. i 12. X. 1922.

⁹¹ Lyttelton, *La conquista del potere:il fascismo dal 1919 al 1929*, 401.

⁹² DAPA, PP, (1922.-1923.), k: 1; f: A-6.

⁹³ Isto; Silva Bon Gherardi, „Politica, regime e amministrazione in Istria“, 45.

⁹⁴ Silva Bon Gherardi, „Politica, regime e amministrazione in Istria“, 55-60.; Gioacchino Volpe, *Storia della rivoluzione fascista*, Milano 1939.

⁹⁵ Giuseppe Bottai, *Consiglio Nazionale delle Corporazioni*, Milano 1933., 424.

kao središnje kategorije Mussolinijevog političkog rječnika, kojim se služio u svojim programima i zakonodavstvu. Kao sintezu aspiracija fašista i novog kriterija legitimite fašizam proklamira kao: „una concezione totale della vita...tutto nello stato, niente al di fuori dello stato, nulla contro stato“, i navi-ješta krajnji cilj stranke (Mussolinijev govor na 4. kongresu PNF-a 22. lipnja 1925. godine).

Godine 1925. u provincijama sjeverne Italije i Julijskoj krajini, kada započinje nova ofenziva *intransigenata* protiv lokalnih političkih moćnika (u stvari protiv velikih industrijalaca koji su u dobroj mjeri nadzirali fašizam), javlja se snažniji razvoj fašističkog disidentskog pokreta. Sukob „nepomirljivih“, novih ljudi i starih odličnika (*notabili*) nigdje se nije tako rasplamsao kao u Julijskoj krajini, a posebice u Trstu. Unutarnja kriza PNF-a tijekom 1923. – 1924., pa tako i tenzije između Mussolinija i stranke 1925. godine, vodila je stvaranju Mussolinijeva kulta ličnosti.⁹⁶

Izbori 1924 - plebiscit za fašizam – kraj parlamentarizma – učvršćenje pokreta – uništenje političke oporbe 1926.

Svojim ophođenjem i političkim ponašanjem tijekom snažne unutarnje krize fašizma, Mussolini nije ni u jednom trenutku dao naslutiti da se namjerava odreći vlasti. Dapače, namjeravao ju je zadržati pod svaku cijenu.⁹⁷ Stoga su izbori 1924. godine predstavljali pravu političku farsu, iako su fašistima donijeli veliku pobjedu, koja se nije mogla opravdati isključivo nasiljem. Kako bi izvukao stranku i cjelokupni pokret iz krize, Mussolini je bio prisiljen ukloniti nekoliko značajnih ličnosti iz svojeg najbližeg okruženja, kao što je primjerice bio Roberto Farinacci. U pompozno odigranom procesu protiv ubojica Matteottija Farinacci je ponajprije smijenjen s funkcije tajnika PNF-a za provinciju Cremona, a potom udaljen iz Fašističkog velikog vijeća.⁹⁸ Nedugo zatim i Federzoni je bio prisiljen ponuditi svoju ostavku. Pobjeda koju je Mussolini ostvario tijekom 1926. godine jest pobjeda autoriteta nad „autonomnom voljom“ čelnih ljudi koji su podržavali „revolucionarne forme fašizma“. Bila je to pobjeda političke stranke nad militantnim skvadrizmom, pobjeda koja je nadasve označena kao „jalova“ (*vittoria sterile*).⁹⁹

---

⁹⁶ Gentile, *Le origini dell'ideologia fascista*, 221.

⁹⁷ Mussolini, O. O., XIX., 196.

⁹⁸ Lyttelton, *La conquista del potere: il fascismo dal 1919 al 1929*, 469.

⁹⁹ Isto, 473.

Usporedno s ovim unutarstranačkim procesima, teku procesi koji su u okviru institucionalizacije fašističkog režima vodili k stvaranju državne stranke. Umirujući ili bolje rečeno čisteći „provincijske fašizme“, Mussolini u državno-stranačkoj strukturi daje, zakonskim putem, ogromne ovlasti dvjema državnim, ali i stranačkim funkcijama prefekta i posve novoj tek uvedenoj funkciji podestata (podesta-gradskog načelnika). Te 1926. godine Fašističko veliko vijeće kao najviši organ fašizma, donosi novi Statut stranke, u koji je za razliku od prvog statuta, ugrađen cijeli instrumentarij nadzornih organa. Nekad pretjerano velika autonomija lokalnih, mjesnih fascija i provincijskih federacija bila je svedena na najmanju moguću mjeru. Drugi novitet jest početak tiskanja organa PNF-a, novina *Foglio d'ordini* kao jedan od instrumenata Mussolinijeve centralizacije stranke. U ovom biltenu tiskane su direktive, naputci, objavljivana imena nagrađenih ili kažnjenih fašista. Bila je to svojevrsna oglasna ploča Vođe. Činjenica je da su fašisti sa strahom očekivali izlazak svakog novog broja. No, ono čega su se „nepomirljivi“ najviše bojali bio je sve izraženiji stranački nadzor od strane MVSN-a, odnosno posebnog ureda političke policije. Posljednja ofenziva nezadovoljnika bila je usmjerena upravo na spašavanje Milicije od stranačkog nadzora. No, diktator je politikom „divide et impera“ uspio policiju uključiti u stranku i time uspio stranku izvući iz kriznog razdoblja, ali i postaviti temeljne stupove institucionalizacije fašističkog režima.¹⁰⁰

Institucionalizacija režima 1927. – 1929. i iluzija „masovnog pristanka“ 1930-ih

Institucionalizacija fašizma u Istri svoje temelje ima u razvoju fašističkog sindikalnog pokreta u jedinstveni korporativni sustav. Razvoj fašističkih sindikata do 1926. godine jest proces koji teče usporedo s razvojem stranke i koji prije svega ima političko zadeće, ali i ciljeve, iako postoji jasna intencija sindikalnog vodstva o napuštanju politikantstva. Međutim, stranački vrh nikada nije dopuštao osamostaljivanje sindikata upravo iz razloga njihove temeljne pozicije u pretvorbi k fašističkoj korporativnoj državi.

Sindikalne organizacije istarske provincije nikad nisu bile brojne i uglavnom su nesustavno i neredovito djelovale, međutim besprijekorno su i vrlo predano radile u vrijeme priprema za organizaciju prve korporativne parlamentarne zbornice. Naime, krajem 1928. godine predsjednici sindikalnih

¹⁰⁰ DAPA, PP, (1926.), k: 44., f: IX/1-3.

organizacija provincije poslali su promemoriju prefektu povodom izbora 1929. godine, navještajući opasnosti, u vrijeme izbora, od eventualnih radničkih nezadovoljstava i „političko nacionalnih čimbenika“. Glavna intencija ipak je bila na mala vrata ubaciti i svoje predstavnike na listu kandidata Fašističkog velikog vijeća u korporativnoj komori. Ova intencija sindikalnih rukovodilaca začudo nije bila eventualno spriječena od državnih čimbenika, već od strane stranačkog vrha provincije.¹⁰¹

Godine 1929. situacija je ponešto izmijenjena samom reorganizacijom sindikalnog sustava. U Istri sada postoji ukupno 63 provincijska sindikata koji su upisani u Nacionalne konfederacije fašističkih sindikata u Industriji.¹⁰² Shema sindikalnog ustrojstva u Istri primjerena je promjenama koje su nastale tijekom 1929. godine na razini Italije koja u cijelosti pokriva šest nacionalnih konfederacija, Industrije (s 15 nacionalnih federacija), Poljodelaca (sa sedam nac. federacija), Trgovine (sedam nac. federacija), Prometa i unutarnje plovidbe (šest nac. federacija), Bankara (četiri nac. federacije) i Pomorstva i zrakoplovstva (dvije nacionalne asocijacije).¹⁰³ U Istri je proces preustrojstva sindikalnih organizacija tijekom 1929. godine, poradi složenosti gospodarske i političke situacije, tekaо vrlo sporo. Glavni proces, što je vidljivo iz priloženog materijala jest fuzija srodnih sindikata i njihova inkorporacija u određene konfederacije. Problem koji se tu pojavljivao jest taj što pojedini sindikati nisu nailazili na jasno određene interese svog udruživanja, tako da se njihov broj konstantno smanjivao, kako je popuštalа pozornost o obvezatnosti članstva svih zaposlenih. Kolovoza 1929. godine, glede preustrojstva sindikalnog sustava, Ministarstvo korporacija, Generalna direkcija profesionalnih društava, poslala je istarskom prefektu cirkularno pismo (br. 39045/97 zajedno s cirkularom br. 36986/97 AG), od 25. svibnja iste godine, koje čini bit ideje procesa preustroja sindikalnih organizacija. Prefekti su ovim stekli zakonske mogućnosti utjecaja na razvoj fašističkih sindikata. Oni su bili ti koji su predlagali, postavljali pitanja o preustroju i sl., a ne tajnici provincijskih korporacija.¹⁰⁴ Sada postoje sindikalna udruženja koja su ovisna o nacionalnoj konfederaciji fašističkih sindikata u industriji, poljoprivredi, trgovini, unutarnjem kopnenom i pomorskom prometu, bankarstvu te pomorstvu i zrakoplovstvu. U Industriji je postojalo petnaest nacionalnih federacija sindikata u koje je bilo uključeno ukupno 2390 sindikalnih

---

101 DAPA, PP, (1929.), k.:83.; f: XII-b-4/1.

102 Na ist. mj.

103 Isto, f: XII-b/3: Inquadramento sindacale od 10. I. 1929., br. 111/29.

104 Isto, f: XII-b/3: Cirkular od 2. VIII. 1929., br. 39045/97.

organizacija provincijskog ili međuprovincijskog značaja. U poljoprivredi je organizirano sedam nacionalnih federacija s 405 međuprovincijskih ili provincijskih sindikalnih organizacija, dok je nacionalna konfederacija trgovine imala sedam nacionalnih federacija s 436 provincijskih i međuprovincijskih sindikalnih organizacija. Najmanje konfederacije su bile u unutarnjem prometu koje je imalo šest nacionalnih federacija sa 71 sindikalnom organizacijom provincijskog značaja, bankarstvu s četiri nacionalne federacije i petnaest međuprovincijskih sindikata, i konačno pomorstva i zrakoplovstva, koji nisu u dvije nacionalne federacije imali niti jedan sindikat.¹⁰⁵

U siječnju 1927. godine, Fašističko veliko vijeće donijelo je niz zakonskih akata vezanih za radne odnose u korporativnoj državi pod imenom *Carta del Lavoro*. U travnju, točnije 21. travnja 1927. godine, promoviran je ovaj zakon u okviru fašističkog blagdana „Natale di Roma“ i „Festa del lavoro“. *Carta del Lavoro* jest skup demagoških fraza, koji su potpuno ukinuli, a ne dali slobodu sindikalnim organizacijama. Ovim aktom fašistička država, odnosno stranka, u potpunosti je podčinila oblike radničkog udruživanja, u procesu pretvorbe u korporativno društvo.¹⁰⁶

Naravno, u navedenom razdoblju dogodit će se i izvjesne značajne promjene u korporativnom sustavu nastalog u trenutku izlaženja *Carta del Lavoro*. Sustav korporacije je za svoju prvu i temeljnu zadaću imao osiguranje „blagostanja pojedinca i razvoj nacionalnih snaga“, i to baš u vrijeme velike ekonomskе krize. Gospodarski život je ovisio o državi, a ne o pojedincu. Petog veljače 1934. godine bit će donesen Zakon o korporacijama koji će Mussolini ovako javnosti obrazložiti: „Kakovi su ciljevi? Iznutra, to je organizacija koja postupno i nepokolebljivo smanjuje razlike između maksimalnih i minimalnih ili nikakvih mogućnosti života. A to je ono što ja nazivam najvišom društvenom pravdom... Što se tiče vanjske strane, korporacija ima zadaću da stalno povećava ukupnu moć nacije s ciljem njene ekspanzije u svijetu“. Mussolini je odobrio ustrojavanje 22 korporativne jedinice koje su obuhvatile cjelokupni privredni i intelektualni život zemlje. Nacionalni savjet korporacija postao je vrhovni supervizor talijanske privrede. Međutim, od 1936. do 1939. godine korporacije će do kraja zamijeniti sustav političkog zastupništva. Korporativni sustav je privukao pozornost i brojnih stručnjaka u inozemstvu koji su raspravljali o djelotvornosti ovog sustava. Glavni uzrok ovom velikom interesu jest svakako i samo krizno stanje u kojemu se

¹⁰⁵ Na ist. mj.

¹⁰⁶ DAPA, PP, (1928.), k: 67.; f: IX-X/2: Foglio d'Ordini, La Carta del Lavoro, br. 29., 23. Aprile, Anno V.

nalazila Italija kao posljedica opće gospodarske krize. Osim toga, sav gospodarski život u vrijeme ove krize bio je oblikovan u okvirima korporativnog sustava. Poljodjelstvo i poljodjelci su se našli u vrlo teškoj situaciji. Nimalo bolja slika nije bila ni u industriji koja je svoje najteže trenutke proživljavala 1932. godine. Naravno nije sve bilo negativno, bilo je na općem planu i pozitivnih rezultata. U razdoblju od 1931. do 1935. godine došlo je do povećanja proizvodnje pšenice da bi maksimum bio postignut 1933. godine. Prvi put Italija nije treba uvoziti žito - sve njene potrebe bile su podmirene. Međutim najveća gospodarska i socijalna „bolest“ Italije bila je nezaposlenost. Godine 1934. bilo je 961.000 nezaposlenih od kojih 750.000 u industriji, odnosno 21 % od ukupne radne snage.

Nakon uništenja radničkih sindikata, paktom od 2. listopada 1925. godine (*Patto di Palazzo Vidoni*), između Generalne konfederacije industrijalaca i fašističkih sindikata, kojim su fašisti stekli isključivo pravo zastupanja radništva, osnovana je organizacija koja je preuzeila „skrb“ oko slobodnog vremena radnika, *Opera Nazionale Dopolavoro*. Trijumfalističkom retoričkom prozom, u skladu s političkim mišljenjem onog doba, objašnjena je, u arhivskim vremenima, funkcija ove režimske organizacije. U Istri je Dopolavoro imao isključivo funkciju nadzora nad radnicima s namjerom borbe „za nacionalno smirivanje granične zone“, kao izgovorom za izdvajanje radnika od komunističkog pokreta, pokušavajući na taj način otupiti oštricu klasne i nacionalne borbe.¹⁰⁷ S obzirom na značaj za fašistički režim, i publicitet koji joj je pružen, ova organizacija je okupljala relativno mali broj radnika. U siječnju 1929. godine u Istri je osnovano svega 16 sekcija OND-a s oko 2000 članova, uglavnom u većim istarskim mjestima.¹⁰⁸ Već potkraj 1929., početkom 1930. u Istri je u Dopolavoro učlanjeno 5565 članova¹⁰⁹, što je vrlo problematičan podatak ako se zna da mnoge sekcije ove organizacije nisu funkcionalne, a povezano je s procesom „masovnog“ pristanka uz fašizam.¹¹⁰ Mussolinijeva krilatica kojom je obznanio totalitaristički pristup organizaciji cijelokupnog života mogla bi se parafrasirati „ništa bez stranke, ništa izvan stranke i ništa protiv stranke...“. Dopolavoro se financirao uglavnom iz sindikalnih blagajni, a ponešto je stizalo iz središnjice u Rimu. Ova suma nije bila ni izdaleka dovoljna za djelatnost OND-a u hrvatskim zonama, što je bila glavna preokupacija direktorija.¹¹¹

---

107 Isto, (1928.), k: 67; f: IX/4-4

108 Isto, (1929.), k: 88; f: XXI-2/1

109 Povijesni i pomorski muzej Istre, Zbirka arhivske građe, Ck, Pp, 305, 1930.

110 DAPA, PP, (1931.), k: 110; f: IX/6.

111 Na ist. mj.

Rimska središnjica poklanjala je izvanrednu pozornost razvoju fašističkih kulturnih društava, klubova i udruženja, i to ne samo onih koji su ovisni o državnim organima, već i onim neovisnim. Cilj je dakako bio svekoliki nadzor kulturnog života građana, odnosno njihova fašizacija.¹¹² Osnovna tendencija fašizma odnosila se na prilagodbu i izgradnju takovog društveno-gospodarskog, političkog i kulturnog sustava koji bi omogućio potpunu fašizaciju društva. S tim ciljem stvorene su brojne fašističke društveno-gospodarske, političke i kulturne institucije uz Dopolavoro, i *Opera Nazionale Ballila, Avanguardia, Gruppi Universitari fascisti, Associazione Nazionale Insegnanti Fascisti* i mnoge druge.¹¹³ Njihovo objedinjavanje i stvaranje profesionalnih odnosa unutar njih trebalo bi po mišljenju fašističke središnjice stvoriti potporu izgradnji korporativnog sustava.

Značaj plebiscita prvih fašističkih političkih izbora 1929. godine

Značajne promjene u organizacijskoj strukturi fašizma u Istri događaju se početkom priprema oko prvih plebiscitarnih fašističkih političkih izbora za novu fašističku zastupničku zbornicu 1929. godine. Izbori su važni i poradi toga što su važna spona u objašnjavanju pojave „masovnog pristanka“ 1930-ih, ali i završetka procesa institucionalizacije fašizma u okvirima državnog korporativizma. Nakon što je Mussolini u 1929. godini riješio jedno od najvećih unutarnjopolitičkih neriješenih pitanja, odnos sa Sv. Stolicom, potpisavši Konkordat, mogao je računati na otvaranje i onog dijela talijanske sitne i srednje buržoazije, ali i seljaštva koji su upravo poradi ovog pitanja prema fašizmu bili skeptični. Stoga nije nimalo slučajno da je Konkordat sklopljen u veljači, a prvi fašistički, plebiscitarni izbori održani u ožujku 1929. godine. Posve je sigurno da ovakav postupak ne bi odobrila niti jedna liberalna vlada. Međutim, ovaj događaj je samo pokazao da je Mussolini imao doista, bar u razdoblju do 1935. godine, istančan politički osjećaj i političku lucidnost shvaćajući mentalitet onog dijela talijanskog društva do kojega mu je u ovom razdoblju bilo neobično stalo - sitnoj domoljubnoj buržoaziji koja će postati temelj njegove vlasti, pripremajući je za buduće radikalne socijalne, gospodarske, kulturne i političke poteze. Poznato je da su se u inozemstvu javljali glasovi, ponekad i iz visokih političkih i socijalnih krugova koji su se povoljno izražavali o fašizmu. Dapače, govorilo se da je fašizam predstavlja do 1935.

¹¹² DAPA, PP, (1929.), k: 88; f: XXI-2/1: Cirkular MUP-a od 5. XII. 1928., br. 19097.

¹¹³ Isto, (1925.), k: 33; f: X-2/3.

godine pravu blagodat za Italiju.¹¹⁴ Nacionalna sujeta talijanskog građanina time je bila nahranjena. Oni koji su držali do prestiža domovine postali su „čvršći“ u svojim fašističkim uvjerenjima, a bilo je i razloga za takav stav „masovnog prihvaćanja fašizma“ ne samo u inozemstvu, već i u samoj Italiji. Naravno prije svega spomenuti Konkordat, odnosno Lateranski sporazum od 14. veljače 1929. godine. Međutim, odnosi s Crkvom bit će pomućeni krizom 1931. godine oko problema Katoličke akcije te odgoja i obrazovanja mlađeži. I opet se Mussolini pokazao „velikodušnim“. Iako je neosporno ostala teza da je obrazovanje i odgoj mlađeži u rukama države, napravljen je kompromis kako bi se sačuvala Katolička akcija. Na čelna mjesta u Katoličkoj akciji nisu postavljeni ljudi koji su se istakli svojim antifašizmom.

Što se pak tiče Mussolinijeve diktature, ona je bila izložena ozbiljnom preokretu. I pored toga fašizam se uspio čvrsto ukorijeniti. Antifašisti su bili po zatvorima ili progonstvu. Oni koji su bili u Italiji morali su poradi stalne policijske prismotre ograničiti svoje djelovanje na područje kulture, dok su ostali postali indiferentni pomirivši se sa situacijom. Godina 1929. jest ona granična godina, koja je označila, makar i formalni, svršetak, talijanskog parlamentarnog sustava, njegovo ukinuće te kada započinje era nove talijanske fašističke korporativne države. Do ove godine u potpunosti je izgrađen sustav koji je podržavao ovaku političku tvorevinu. Zakoni koji su doneseni 1930-ih uklapali su se u ovaj sustav, dopunjivali ga i povezivali. Nije najviša fašistička vlast uzalud tražila popise kulturnih institucija koja bi trebala biti državna potkraj 1928. godine. Sve je vodilo završnoj fazi institucionalizacije režima.¹¹⁵ Institucije u kulturi bi prije svega u novom postavljenju režima imale prioriteten zadatak propagande i političke izobrazbe.¹¹⁶ Stranka pred Mussolinijem nije imala nikakvu vlastitu volju. Postojala je samo volja Vođe koju je Mussolini znao iskoristiti. Stranka je za Mussolinija bila vrlo značajna u ostvarivanju vlastitosti. Na prijedloge da se stranka raspusti u ujedinjenoj naciji, odgovorio je riječima da je stranka „kapilarna organizacija režima“ („organizzazione capillare del regime“), koja je unutar svega i čiji je značaj fundamentalan.¹¹⁷

Nakon atentata na Mussolinija, 11. rujna 1926. godine, politička kriza dosegla je predkulminacijsko stanje. Meta već posve otvorenih i neskrivenih napada fašista bili su prije svih politički protivnici, javne ličnosti opozicije, sjedišta političkih stranaka, uredništva opozicijskih novina, a u Julijskoj kra-

---

114 Na ist. mj.

115 DAPA, PP, (1929.), k: 88; f: XXI-2/1.

116 Na ist. mj.

117 Mussolini, O. O., XXIV., 141.

jini, gdje je fašistički pritisak bio najsnažniji i najbrutalniji, bile su napadnute čak i vojarne karabinjera i postaje kvestura.¹¹⁸ Četvrti neuspisni atentat na Mussolinija 31. listopada 1926. godine, označio je i formalno početak kraja talijanskog parlamentarizmu. U Istri se od strane fašističke vlasti i stranačkih struktura, odmah prišlo primjeni odlučnijih mjera za potpuno uništenje političke opozicije, uključivši i brojna katolička udruženja. Počela su uhićenja i konfinacije.¹¹⁹ Nakon napuštanja parlamenta od strane opozicije, kao odgovora na sve veću represiju fašističke vlasti te nakon ukinuća njihovih mandata, a nešto kasnije i zabranom rada svim političkim strankama, praktički, likvidiran je parlamentarizam u zemlji. S pravom se moglo reći da je „razum države i vlade postala diktatura, a pravda nasilje“.¹²⁰ Tada su fašisti i formalno postali jedini nositelji državne politike i njeni jedini kreatori. Novonastaloj političkoj situaciji trebalo je prilagoditi funkcioniranje političkog života tj. i formalno-pravno likvidirati stari parlament kao instituciju. „Nacrt o preuređbi nacionalnog predstavništva“, tj. ukidanje starog parlamenta i uređenje korporativne zbornice, kralj je potpisao u prvoj polovini svibnja 1928. godine, da bi 2. rujna iste godine, kr. dekretom br. 1993. bio proglašen novi Zakon o političkim izborima.¹²¹ U veljači 1929. godine, izašla je lista kandidata predloženih od Velikog fašističkog vijeća, velikih fondacija i korporacija te značajnih gospodarskih socijalnih političkih i kulturnih ustanova.¹²² Država u cijelosti postaje jedan jedini nacionalni kolegij s 400 poslanika, kandidate su u prvom redu predlagale nacionalne sindikalne konfederacije (dvostroiki broj kandidata od broja poslanika), udruženja od nacionalne važnosti (polovinu od broja poslanika). Na kraju je kandidate određivalo „Veliko fašističko vijeće“ (*Gran consiglio nazionale di fascismo*) i predlagalo konačnu listu o kojoj se onda glasovalo prihvata li se ili ne u cjelini, referendumom.

Sustav fašističke represije i organiziranog nasilja

U kakovom zakonsko-pravnom okruženju nastaje, razvija se i izgrađuje sustav fašističke represije? Krajnji cilj fašističke represije u predrežimskom razdoblju jest priprema stanovništva na socijalne, ekonomski, kulturne i političke

¹¹⁸ Gaetano Salvemini, *Scritti sul fascismo*, I, 120.

¹¹⁹ „Aretacija našeg urednika“, *Istarska riječ*, 21. VI. 1928.; „Konfinacije“, *isto*, 13. IX. 1928.; „Ukinuće Političkog društva Edinost“, *isto*, 27. IX. 1928.

¹²⁰ Apjh, *Italia, fascismo e antifascismo nella Venezia Giulia (1918-1943)*, 270.

¹²¹ DAPA, PP, (1928), k:88, f: XXI-2/1.

¹²² „Elezioni plebiscitarie“, *Foglio d'Ordini*, 28. II. 1929.

reforme, koje će se pod procesom fašizacije intenzivnije odvijati po dolasku fašista na vlast. S tim ciljem bilo je nužno izraditi učinkovit sustav represije koji bi bio u funkciji provođenja reformi. Nepostojanje autentičnog političkog programa nakon dolaska na vlast, odnosno svršetka prve faze „fašističke revolucije“, uz prisvajanje političkih i programske smjernica prethodne vlasti, PNF je nadomjestio izgradnjom autentičnog represivnog sustava. Pod pojmom „organiziranog nasilja“ podrazumijeva se povezanost i međuvisnost svih fašističkih i profašističkih društvenih, političkih, gospodarskih, pravno-jurističkih i kulturnih struktura, poradi zajedničkog koordiniranog djelovanja na ozbiljenju jake, nacionalno čiste, korporativne fašističke talijanske države. Ciljevi skvadri u Italiji bile su prije svega socijalističke institucije bez obzira na to jesu li bliske revolucionarnim ili reformističkim frakcijama (radnički domovi, narodni domovi, socijalističke komunalne uprave i sl.). Valja, ne bez razloga, istaći da su u svojim „kaznenim ekspedicijama“ (*spedizioni punitive*), fašisti imali financijsku podršku moćnih krugova i prešutnu, vrlo praktičnu suglasnost organa vlasti. Izgradnja represivnog aparata tekla je postupno, onako kako je fašistički režim jačao. Jer fašizam koji je nastao u nasilju, trebao je nasilje kako bi se i održao. Najznačajniji nositelj represivne djelatnosti, a s dolaskom fašizma na vlast i okosnica izvršnog organa budućeg sustava represije bile su „crne košulje“ (*camicie nere*), poluvojne fašističke grupacije skvadrista, organiziranih u MVSN po uzoru na rimsku antičku tradiciju, manipule, centurije, kohorte i legije, a bile su raspoređene po strogo teritorijalnom principu. Kao stranačka, ali i državna institucija imala je dvije funkcije, legalnu i „poluslužbenu“ (ilegalnu). Legalna funkcija MVSN-a bila je službena pomoć snagama javne sigurnosti (*Pubblica sicurezza*) i žandarmeriji (CC.RR - *Carabinieri Reali*) u održavanju reda, dok je njena poluslužbena funkcija (ali najvažnija) bila gušenje i likvidacija, bez obzira na sredstva, svake opozicije režima. Način djelovanja MVSN-a je isto tako dvojak. Izvodila je napade (prepade, terorističke napade i sl.) na pojedince i manje grupe političkih protivnika, ali i operacije širokog opsega. U Istri je odnos Milicije prema CC.RR-u i snagama Javne sigurnosti (policije) bio upravo obrnut, jer je ton svim političkim zbijanjima u provinciji davala PNF-u.

Naravno, i druge dvije državne institucije zauzele su svoja mesta u izgradnji represivnog sustava. Važno je napomenuti da ove institucije nisu bile, bar u prvo vrijeme, u neposrednoj vlasti fašističke partijske hijerarhije, ali se ipak u njima osjećao jak fašistički duh. Služba javne sigurnosti organizirana je na teritorijalnom principu, a imala je funkciju nadzora i uspostav-

ljanja „javnog reda i mira“, ali i zaštite poretka i kao takva je nužno bila jedan od stupova opće državne, a nakon 1922. godine i fašističke represije. Najznačajniji ured, u sklopu njene vrlo razgranate strukture bio je „Politički ured“ (*Ufficio politico*), koji je bio nadležan za nadziranje svih sumnjivih osoba. „Ured“ je pored stalnih službenika zapošljavao i čitav niz tajnih agenata (*Agenti segreti*) i povjerenika (*fiduciari*), regrutiranih iz svih slojeva društva. Sa službom javne sigurnosti, najtešnje su surađivali *Carabinieri Reali*, koji su činili poseban rod oružanih snaga zaduženih za „čuvanje javnog reda i sigurnosti građana i njihove imovine“. Kao izvršni organi sudske institucije i bliski suradnici MVSN-a, karabinjeri zauzimaju visoko mjesto u sustavu organizirane represije. Tek fašizacijom ovih, državnih, institucija i njihovim stavljanjem u službu fašizma, sustav dobiva stabilan temelj. U sustav su postupno s određenim zadaćama i ciljevima bile ukorporirane i društvene, kulturne i prosvjetne organizacije, koje su već od ranije bile bliske nacionalističkoj i fašističkoj ideologiji.

Smatrajući da sustav totalne represije ne može biti u potpunosti izgrađen bez formalno-pravne osnove, fašistička vlada će nizom insceniranih provokacija, od kojih je posljednja, atentat na B. Mussolinija u Bogni, opravdati donošenje „Zakona o javnoj sigurnosti“ i „Zakona za zaštitu države“, kojim je glorificirano i do načela dignuto pravo državnog terora. Prema Zakonu o javnoj sigurnosti (*Legge di P.S.*) od 6. XI. 1926.¹²³ godine, bilo je moguće osuditi osobe (koje zbog pomanjkanja dokaza nisu mogle biti osuđene od redovnih sudova) na temelju insinuacija i sumnji fašističkih eksponenata, što predstavlja svojevrsni presedan u povijesti sudstva. Tako su izricane kaznene mjere upozorenja (*diffida*), opomene (*ammonizione*) i konfinacije (*confino di polizia*).¹²⁴

Zakonom za zaštitu države¹²⁵ uvodi se u sudske praksu institucija koja će postati najvažniji instrument fašističke represije, „Specijalni Tribunal za zaštitu države“ (*Tribunale Speciale per la difesa dello Stato*), pred kojim će se, tijekom njegova postojanja, naći mnogi istarski rodoljubi, komunisti i anti-fašisti. Od veljače 1927. do srpnja 1932., Specijalni Tribunal je osudio 106 Istrana na ukupnu kaznu od 1124 godine zatvora, dok je petoricu osudio na smrt (od ukupno devet smrtnih presuda u cijeloj Italiji).¹²⁶ Redovni sudovi samo su uokvirivali ovaj sudske-pravni instrument fašističke represije.¹²⁷

123 *Gazzetta Ufficiale*, 8. XI. 1926.

124 Na ist. mj.

125 *Gazzetta Ufficiale*, 6. XII. 1926.

126 Gaetano Salvemini, *Mussolini diplomatico*, Bari 1952., 460.

127 Arhiv općinskog suda u Puli, Prettura di Dignano, Sentenze, 1923.-1929.

Izgradivši i ugradivši u ovom razdoblju sve fašističke i fašistoidne društvene potencijale u jedinstven sustav totalne represije, fašistički režim je, potkraj 1927. godine, osnovao i izvršni organ sustava, primjeran njegovom zastrašujućem i morbidnom značaju. Osnovan je „Specijalni inspektorat policije“ čije se konspirativno sjedište nalazilo u Miljanu. Za inspektorat su radili izuzetno sposobni ljudi koji su prošli vrlo stroge psihofizičke testove. Bio je to začetak najsurovijeg represivnog instrumentarija koji je Italija do tada ikad imala, začetak OVRA-e (*Opera Vigilanza Repressione Antifascisti*)¹²⁸, tajne fašističke političke policije, koja će tisuće i tisuće antifašista i politički nepodobnih odvesti na stratišta ili kaznionice. U razdoblju do 1930. godine, stvorena je gusta mreža agenata i povjerenika koja će sredinom tridesetih, poput polipa obuhvatiti cijelu Italiju, zavirujući u najintimniji život njenih građana. Mrežu agenata i povjerenika OVRA-e činili su pripadnici svih društvenih slojeva, od skitnica i besposličara do bogatih industrijalaca i fašističkih glavešina. Iako se borila protiv svih protivnika režima, ipak se može zaključiti da je glavninu svojih snaga uperila protiv komunističkog pokreta i C.P.I.-ja. Njzinom pojavom završava se proces izgradnje represivnog sustava i započinje period vladanja „konstituiranog totalitarnog fašističkog režima“.¹²⁹

Basi politiche e metodi operativi del fascismo e del movimento fascista con breve riferimento all'Istria

Riassunto

Nel contributo si discutono la nascita e lo sviluppo delle idee e del sistema politico, sociale, culturale ed economico che formano la base del fascismo e del regime fascista e si espongono i metodi politico-sociali del suo avvento e della sua durata, dall'inizio fino alla conclusione del processo di istituzionalizzazione della fine degli anni '20 del XX secolo. Nel mentre, una particolare attenzione viene rivolta al territorio istriano.

L'assemblea costitutiva del *Fascio Italiano di Combattimento* tenutasi a Milano il 23 marzo 1919, segna il reale inizio del movimento fascista nel senso costituzionale, ma anche ideologico. Il movimento, come conseguenza diretta della crisi postbellica generale, sia politica che economica, e del disorientamento della società italiana, appare all'inizio come un gruppo marginale populistico, un movimento delle élite con una forte struttura di antipartito e un habitus di attivismo politico di "minoranza dinamica", formata per lo più da rappre-

---

128 Više o tome u: Guido Leto, *O.V.R.A: Fascismo - antifascismo*, Bologna 1952.

129 Isto, 52.

sentanti di ceti sociali medi – studenti, soldati e ufficiali demobilizzati, intellettuali, mentre per quanto riguarda l'orientamento politico e ideologico-filosofico si trattava di repubblicani, socialreformisti, nazionalisti e futuristi – che si sentivano più vulnerabili in prospettiva di una possibile rivoluzione sociale.

Nell'aprile del 1919 in Istria apparivano i primi profili ideali, e nei mesi di maggio e giugno anche quelli organizzativi, di associazioni e gruppi profascisti – le future *squadre d'azione* e i *Fasci italiani di combattimento* – raccolti attorno alle associazioni patriottiche italiane. Il fascismo in Istria già dall'inizio possedeva una dimensione più complessa di realtà politica da cui estraeva il suo dinamismo. Mentre in Italia il fascismo era, nella sua forma originaria, una negazione delle tre componenti più rilevanti della realtà politica del paese, la liberal-democrazia, il socialismo e il cosiddetto *nittismo*, in Istria, oltre a queste, diventò anche la negazione di tutto quello che era slavo.

Se accettiamo il fatto che dalle nostre parti la conoscenza storico-scientifica del fenomeno del fascismo si è mossa prevalentemente entro i limiti della teoria ideologico-politica, e nella migliore delle ipotesi entro i limiti della teoria sociologica o psicologica, e che è quindi necessario riportare questo *termine* politico e polemico al *conceitto* storico, credo che abbiamo realizzato le condizioni per la sua reale verificazione scientifico-storica.

Political foundations and activity methods of fascism and the fascist movement with a short review of Istria

Summary

This paper concerns the genesis and development of the political, sociological, cultural and the economical ideas and systems that represented the basis of fascism and the fascist regime. It explains the political and social methods of its genesis, so as the duration from its beginnings: from the destruction of the political opposition until the final process of institutionalization, at the end of the '20s of the 20th ct., taking into consideration the Istrian area.

The founding assembly *Fascio Italiano di Combattimento* was held in Milan March 23rd, 1919., marking the real establishment of the fascist movement in a systematic, but also in an ideological meaning. The movement shows itself like a direct consequence of a social, political and economic post war crisis and also a disorientation of the Italian society. At first it occurs as a marginal-populist political affiliation; an elite movement with an expressed “anti-party” (*antipartito*) system and habitus of political activism of a “dynamic minority” that's been made of the middle – class citizens: students, demobbed soldiers and officers, intellectuals, republicans (by the political and philosophical commitment), socio-reformists, nationalists and futurists – that felt very vulnerable by the potential social revolution.

During April, 1919, in Istria came into being the first ideological, and during May and June, the organizational contours of the pro-fascist associations and groups – the future

squadre d'azione and *Fasci italiani di combattimento* centered on the Italian patriotic associations. The fascism in Istria was from the very beginning a complex dimension of the political existence where it got his dynamism. While in Italy fascism was, in its original form, a "negator" of the three essential components of the political reality of the country: liberal democracy, socialism and the so called "nativism", in Istria furthermore became a *denier* of everything that was Slavic.

Accepting the fact that the historical and scientific cognition of the fascism phenomenon in this area mostly ranged in the ideological and political framework, and in the best case sociological or psychological theory, and that is necessary a return of this political and polemical *phrase* in the historical *concept*, I believe we would fulfill all the conditions for its real science and historical evidence.

Antifašizam istarskog hrvatskog i slovenskog svećenstva 1920. – 1939.

Stipan Trogrić

UDK 94:2-722-5](497.571)“1920/1939“

Izvadak

Antifašizam „slavenskog“ (hrvatskog i slovenskog svećenstva) u Istri u međuratnom razdoblju bio je motiviran obranom nacionalnog identiteta njihovih sunarodnjaka koji su se našli pred udarom fašističke politike, odlučne da na području Istre i čitave Julisce Venecije jednom zauvijek riješi slavensko pitanje kao remetilački nacionalno-politički faktor. Budući da je radikalna talijanizacija trebala obuhvatiti sva područja društvenog života, uključujući i onu crkvenu, na udaru te talijanizacije našli su hrvatski i slovenski svećenici, često samo zbog toga što su obrede obavljali na staroslavensku jeziku, a propovijedi i vjersku pouku držali na materniskom jeziku. U članku se analiziraju antifašističke akcije hrvatskog i slovenskog svećenstva u Istri u međuratnom razdoblju. Iako su te akcije često ostajale ograničene na crkvenu sferu, tj. obranu „slavenske“ nazočnosti u Crkvi, one su u situaciji kada crkveno djelovanje ima šire društveno značenje, slale snažnu poruku i često bile jedini oblik otpora fašizmu.

Ključne riječi: fašizam, antifašizam, Istra, hrvatsko i slovensko svećenstvo

Uvod

Stav hrvatskog i slovenskog svećenstva prema fašizmu kao totalitarnoj ideologiji i političkoj praksi na području Istre i čitave Julisce Venecije, odredio je najvećim dijelom odnos fašizma prema vjerskim slobodama, njihovih sunarodnjaka, kao dijelu nacionalnih sloboda. Te slobode su u crkvenim krugovima smatrane prirodnim i božanskim pravom svakog naroda. S druge pak strane javlja se filozofsko-teološki antifašizam čije je polazište bilo shvaćanje da je „fašistički režim nastao na konceptu stranom i neprijateljski raspoloženom prema katolicizmu te da je samo iz oportunističkih razloga sklon vjeri“ te tzv. intuitivni tip katoličkog antifašizma vezan uz *Katoličku akciju*¹ koji

1 Katolička akcija, apostolat Katoličke crkve koji organiziraju laici u suradnji s crkvenom hijerarhijom, a cilj mu je duhovna obnova i prožimanja javnog života kršćanskim načelima. Poticaj za pokret dao je papa Pio XI. enciklikom *Urbi arcano Dei* 1922. godine. Sam Pio XI. definirao je Katoličku akciju kao „suradnju laika u hijerarhijskom apostolatu“. U razdoblju kad je borba protiv Katoličke crkve u Italiji, u ime fašističke ideologije, poprimala sve širi zamah, katolici organizirani u Katoličku akciju isticali su i branili katolička politička i socijalna načela. Luigi Cardini, „Azione cattolica“, *Enciclopedia cattolica*, II, ARN-BRA, Citta’del Vaticano 1949., 594-597.

je, pod utjecajem francuskih katoličkih mislilaca, isticao značenje slobode kao univerzalne vrijednosti i prvenstvo osobe u odnosu na državu.² Teško je reći koliko su istarski svećenici bili upoznati s ovim teoretskim polazištima, a potom koliko su im ona bila od pomoći u njihovom „praktičnom“ antifašizmu. Čini se da je taj antifašizam svoje jače uporište imao u evanđeoskom načelu pravde i pravednosti. Božo Milanović, najpoznatiji istarski svećenik 20. stoljeća, s osjećajem žaljenja primjećuje kako katolička moralka, a ni Sveta Stolica sve do Božićnih poruka Pija XII. 1939. i 1941. nije raspravljala „o jezikovnim i drugim pravima narodnih manjina i o dužnostima dušobrižnika u tom pogledu. Razlog je tome što se svi moralisti povađaju za skolastičarima, a oni su pred očima imali države, a ne također narode“.³

Talijanska je vlast, kako ona vojno-okupacijska (1918. – 1920.), tako i građansko-liberalna (1920. – 1922.), primarnim zadatkom u novopriključenim krajevima smatrala rješavanje „slavenskog pitanja“, u smislu talijanizacije slavenske manjine. Dolaskom fašista na vlast 1922. politika denacionalizacije „alogenog“ stanovništva postaje „organska i sustavna“, pri čemu se obilato koriste metode prijetnji, ucjena sve do fizičkog zlostavljanja i likvidacija. „Fasci di combattimento“, osnovani 1919. radi borbe protiv komunizma i socijalizma, u Istri i čitavoj Julijskoj Veneciji, imali su primarno nacionalni zadatak – raznim oblicima represije onemogućiti svaki javni nacionalni izričaj Hrvata i Slovaca. Radikalna talijanizacija trebala je zahvatiti sva područja života lokalne zajednice uključujući i onaj crkveno-vjerski. U tom smislu govori se o „fašizmu s granice“ kao „političkoj liniji“ koja ima neke specifičnosti u odnosu na talijanski fašizam u cjelini. Pomiješano antislavenstvo i antisocijalizam, proizišli iz konflikata 19. stoljeća, u novoj poslijeratnoj situaciji postaju znak novih odnosa između građana i države, s jedne strane i međunarodnih odnosa s druge strane.⁴ Mussolini je 20. rujna 1920. u pulskom kazalištu vikao: „Da bi se realizirao sredozemni san, Jadransko more treba biti u našim rukama. Pred rasom kao što je slavenska, inferiornom i barbarskom, ne smije se slijediti politika koja pruža bombone, nego politika batine. Granice Italije trebaju biti: Brenner (planinski prijelaz u Južni Tirol, op. aut.), Snežnik i Dinarsko gorje: ja vjerujem da se smije žrtvovati 500.000 Slavena barbara u korist 50.000 Talijana“.⁵

---

2 Silvio Tramontin, *Uno secolo di storia della Chiesa. Da Leone XIII. Al Concilio Vaticano II.*, volume primo, Roma 2000., 174.

3 Božo Milanović, *Istra u 20. stoljeću. Zabilješke i razmišljanja o proživljenom vremenu, 1. knjiga*, Pazin 1992., 254-255.

4 Isto, 74.; Marina Cattaruzza, *L'Italia e il confine orientale, 1886-2006*, Bologna 2007., 168.

5 Claudio Sommaruga, „Radici fasciste delle foibe e prigionieri di Tito“ (preuzeto 29. XII. 2014. s www.anpianorot/it/memoria-nazionale/radici%20fascista%20foibe%20.pdf)

Fašizam je, preuzevši iz prošlosti netrpeljivost liberala prema slavenskom kleru, označenom buditeljem nacionalne svijesti Hrvata i Slovenaca, odnosno „popom politikantom“, tu netrpeljivost pretvorio u politiku represije čije će bitno obilježe postati razni napadi na hrvatsko i slovensko svećenstvo. Vjerski obredi na staroslavenskom te propovijedi i držanje vjerske pouke na hrvatskom jeziku imali su ne samo usko vjerski, nego širi nacionalno-identitetski značaj, zbog čega su bili predmet napada talijanskih liberala u 19. i na početku 20. st. U planiranoj brzoj asimilaciji netalijana u Istri, fašisti su u „slavenskim“ vjerskim manifestacijama vidjeli veliku zapreku realizaciji tog plana, zbog čega su se izravno počeli miješati u crkvenu politiku i praksu u smislu represivnih mjera prema „slavenskoj“ prisutnosti u Crkvi. Oni svećenici koji se nisu pokorili fašističkom diktatu postali su predmet bezobzirnih, brutalnih napada. Otpor hrvatskog i slovenskog svećenstva fašističkoj asimilatorskoj politici možemo uvjetno nazvati „klerički antifašizam“. U prvoj fazi on ima obilježja spontanog politički neartikuliranog antifašizma, iako su hrvatski i slovenski „duhovnici“ već 1918. u Gorici osnovali svoju stalešku organizaciju „Zbor svećenika sv. Pavla“. Kad se „Zbor“ početkom 30-ih godina ujedinio s kršćansko-socijalnim političkim društvom „Edinost“ u „Tajnu kršćansko-socijalnu organizaciju“, onda je hrvatski i slovenski svećenički antifašizam i politički postao artikuliran. Naime, ova organizacija imala je jasan politički cilj: oslobođenje Julijanske Venecije od talijanske fašističke vlasti te njezino sjedinjenje s Kraljevinom Jugoslavijom. Organizacija je proračun slala u Beograd, odakle joj je stizala pomoć jugoslavenskog Ministarstva unutrašnjih poslova. Najaktivniji pak dio Organizacije bio je „Zbor svećenika sv. Pavla“, u koji je 1936. bilo učlanjeno 275 hrvatskih i slovenskih svećenika.⁶ Pri tome treba naglasiti da se političko djelovanje hrvatskog i slovenskog svećenstva na području Julijanske Venecije u međuratnom razdoblju bitno razlikuje od političke orijentacije „kleričkih struktura“ u drugim evropskim zemljama. Dok je u Evropi redovito dolazilo, ako ne do otvorenog povezivanja, onda svakako do „koketiranja“ političkog katolicizma s desnim, pa i radikalno desnim pokretima i ideologijama, ovdje se tzv. politički katolicizam povezuje s antifašističkim pokretom. I upravo su u tome korijeni kasnije podrške najvećeg dijela hrvatskog i slovenskog svećenstva NOP-u, bez obzira na to što su se na čelu tog pokreta nalazile KPH i KPS, u okviru KPJ, idejni protivnici Crkve.⁷

⁶ Egon Pelikan, *Tajno štetje prebivalstva v Julijskoj krajini leta 1933.*, Koper 2002., 9-10.

⁷ Na ist. mj.

1. Odnos biskupa prema fašističkoj vlasti

Tršćanski i koparski biskup mons. Andrija Karlin, Slovenac rođen u Staroj Loki, općina Škofja Loka (Ljubljanska biskupija), zbog svojih jasnih i jasno iznošenih proaustrijskih stavova našao se na meti talijanskih iredentističkih krugova još u vrijeme rata. Ohrabreni prisutnošću talijanskih jedinica u Trstu, iredentisti su 29. prosinca 1918. provalili u biskupsku palaču, opljačkali je i zaplijenili biskupov Dnevnik. Tim činom odaslan je biskupu jasan signal da je nepoželjan u Trstu. Unatoč stalnim prozivkama i prijetnjama, mons. Karlin je ostao u Trstu do listopada 1919., kada se, prema njegovom navodu, „iz pastoralnih razloga“ odrekao upravljanja Tršćanskog i Koparskog biskupijom i preselio u Maribor. Jasno je bilo da su „pastoralni razlozi“ bili samo forma iza koje su se krili stvarni razlozi – oni politički. Neki smatraju kako je Karlin bio prikladan i dobar biskup u jednom vremenu redovnog upravljanja biskupijom, čak su hvalevrijedni neki njegovi pastoralni potezi iz tog razdoblja. Međutim, nakon što su Austrijanci napustili Trst, Karlin se povukao u samoizolaciju, ignorirao je novu političku situaciju smatrujući talijansku okupaciju privremenom.⁸

Na Karlinovo mjesto Sveta Stolica je imenovala Angela Bartolomasija, vojnog biskupa, Talijana iz Piacenze. Suočen sa sve brutalnijim napadima lokalnih fašista na slovenske i hrvatske svećenike, napisao je 2. kolovoza 1921. podugačko pismo papi Benediktu XV. o nasilju fašista prema kleru u Istri. Iako je ovo pismo imalo prepoznatljiv odjek kod Svetе Stolice, Bartolomasijeva nastojanja da barem ublaži fašističke napade na njegove „slavenske“ vjernike i svećenike nisu dala rezultata. Zbog toga se 1922. odrekao mjesta tršćanskog i koparskog biskupa, nakon čega je imenovan biskupom u Pine-rolu u Italiji.⁹

Bartolomasijev nasljednik Alojzij Fogar, iako Talijan, odlučno se suprotstavljao nastojanju fašističke vlasti da upregne Crkvu u svoja politička kola. Branio je pravo hrvatskih i slovenskih svećenika na materinski jezik u crkvi. Zato su ocjene o Fogarovom taktičkom razmimoilaženju, a strateškom slaganju s fašističkom politikom rješavanja „slavenskog pitanja“ u Istri, u najmanju ruku nategnute.¹⁰ Nakon višestrukih pritisaka i sukoba s tršćanskim prefektom Carlom Tiengom, koji nije prezao ni od zabrane bogoslužja na hrvatskom

---

8 *I territori del confine orientale italiano nelle lettere dei vescovi alla Santa Sede*, ur. Antonio Scotta, Trieste 1994., 171.

9 Angelo Bartolomasi, *Cattolici a Trieste, nell' Impero austro-ungarico; nell' Italia monarchica e fascista, sotto i nazisti; nel secondo dopoguerra e nell' Italia democratica*, Trieste 2003., 82.

10 Danilo Klen, *Neki dokumenti o svećenstvu u Istri između dva rata*, Zagreb 1955., 20-22.

i slovenskom jeziku, Fogar se povukao s mjesta tršćansko-koparskog biskupa godine 1936. godine. Bila je to zapravo posljedica dogovora Vatikana i talijanske fašističke vlasti. Prvi će privoliti Fogara na povlačenje, a vlast će za uzvrat smijeniti prefekta Tiengu.¹¹

Nakon Fogarova odlaska, tršćanskim i koparskim biskupom imenovan je tadašnji riječki biskup Antonio Santin, Talijan rođen u Rovinju. Početnu svećeničku formaciju prošao je u koparskom zavodu (sjemeništu), čiji su gojenci pohađali talijansku gimnaziju i bili odgajani da uz vjersku pouku u istarskim župama šire i talijanski duh. Teologiju je studirao u Gorici, gdje je izbliza mogao promatrati nacionalne prijepore između talijanskih i „slavenskih“ bogoslova. Jednako se susreao s liberalnim stereotipom „o slavenskom popu politikantu“, koji propovjedaonicu koristi za promicanje „slavenskih“ nacionalno političkih ciljeva. Pod utjecajem tog stereotipa Santin će kao biskup, najprije riječki, a potom tršćanski i koparski formirati svoj odnos prema nacionalnom radu svojih „slavenskih“ svećenika. I dok talijanska historiografija ističe Santinovo zauzimanje za „slavensko pitanje“ i njegovo ukazivanje na nepravde koje vlast čini prema Slavenima,¹² hrvatska i slovenska potencira nepravde koje je biskup učinio prema Hrvatima i Slovincima, sve do optužbi za nacionalizam i profašističko djelovanje.¹³ Sve to ukazuje na potrebu nijansiranijeg pristupa djelovanju biskupa Santina, kako u međuratnom tako i u poslijeratnom vremenu.¹⁴ Normalizacija odnosa između fašističke i crkvene vlasti na području Tršćansko-koparske biskupije može se tumačiti i kao posljedica Santinovih nacionalnih opredjeljenja, a ne samo nastojanja „približavanja srednjih talijanskih slojeva Crkvi i davanja Crkvi važne uloge u lokalnoj zajednici“.¹⁵

Krčki biskup Antun Mahnić, Slovenac rođen u Kobadilju pokraj Štanjela, kolikogod je bio protivan dolasku talijanske okupacijske vojske na Krk 14. studenog 1918., s vojnom vlašću nastojao je uspostaviti korektne odnose. No, kad se suprotstavio nekim zahtjevima te vlasti, kao primjerice onoj da se u biskupiji služe svečane mise za talijanskog kralja, bio je zatočen u biskupskom dvoru. Kao zatočenik uputio je 31. prosinca 1918. opširan Memorandum

11 Primorski slovenski biografski leksikon (ur. Martin Jevnikar), Gorica 1997., 373-374.

12 Guido Botteri, *Antonio Santin*, Pordenone 1992., 21-34; Sergio Galimberti, *Santin. Testimonianze dall'archivio privato*, Trieste 1996., passim.

13 Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri, knjiga II (1886-1947)*, Pazin 1973., 549-554.

14 Marko Medved, „Historiografske podjele oko biskupa Santina“, *Histria*, I/2011., 1, 113-135. Santinovo vođenje Riječke biskupije smještalo se u kontekst onodobnih političkih i vjerskih prilika, bez nacionalnih ili ideoloških predrasuda i stereotipa. Marko Medved, „Riječki biskup Antonio Santin (1933.-1938.)“, *Croatica Christiana Periodica*, 70/2012., 117-143.

15 Paolo Blasina, *Vescovo e clero nella diocesi di Trieste-Capodistria*, Trieste 1993., 14.

dum Mirovnoj konferenciji u Parizu, u kojem, uz ostalo stoji: „Jugoslaveni konačno zaslužuju iza dugog robovanja pod žigom njemačkim, mađarskim, turskim, da jednom počnu živjeti životom dostoјnjim naroda, koji je kroz vje-kove lio krv za kršćansku kulturu i za slobodnu Europu. Jugoslaveni odba-cuju novog tlačitelja...“¹⁶ Videći Mahnićevu nepopustljivost talijanska vlast odlučila ga je maknuti s Krka. Na vojnoj torpiljarki „Espero“ na prijevaru je, umjesto u Senj, odveden u Anconu, odakle je prebačen u kamaldoški samo-stan Frascatti blizu Rima. Već narušenog zdravlja vraćen je u Hrvatsku, u Zagreb, gdje je umro 14. prosinca 1920. godine.¹⁷

Gorički nadbiskup Franjo Sedej, Slovenac rođen u Cerknom, nastojao se držati što dalje od političkih zbivanja. No, bilo je dovoljno njegovo zauzimanje za poštivanje vjerskih sloboda i protivljenje denacionalizaciji Hrvata i Slo-venaca da dođe na Zub fašističkog režima koji je već od 1921. počeo tražiti od Svete Stolice da ga premjesti iz Gorice. Nakon desetgodišnjeg sustavnog pri-tiska, Sedej se 23. listopada 1931. povukao s mjesta goričkog nadbiskupa.¹⁸

Porečki i pulski biskup Trifun Pederzolli je u svojim izjavama podrške politici Austrije i njezinim ratnim ciljevima bio umjeren konvencionalan, a ako ovome dodamo da je bio Talijan, onda možemo razumjeti da iz ireden-tističkih krugova nije bio napadan. Ni kasnije u doba fašizma Pederzolli se nije miješao u politiku, pa ni u smislu izravne obrane nacionalnih prava svo-jih „slavenskih“ vjernika, što mu je osiguralo dugotrajan i miran boravak na katedri sv. Maura u Poreču, sve do smrti 1941. godine.¹⁹ Zanimljivo je njegovo opažanje o počecima fašizma u Istri iznijetom u izvješću Svetoj Stolici 1921. godine: „Kao po cijeloj Italiji, tako se i u Istri pojavilo udruženje fašista. Kao izliku za svoj rad navode veliku brigu za spas nacije. Međutim, posve je jasno kako su duboko pali odbacivši svaku umjerenost i vjeru (...) kod nas su pla-nuli protiv onih za koje sumnjuju da gaje neku sklonost prema Jugoslaviji“.²⁰

2. Počeci Milanovićeva antifašističkog djelovanja u Trstu

Najistaknutiji istarski svećenik antifašist bio je, bez sumnje Božo Mila-nović. Svoje neslaganje s talijanskom vojnou okupacijom nakon završetka

---

16 Ignacij Rradić, *Doktor Anton Mahnić, biskup krčki*, Slavonska Požega 1940., 192-193.

17 Antun Bozanić, *Biskup Mahnić, pastir i javni djelatnik u Hrvata*, Zagreb - Krk 1991., 149.

18 Milanović, *Moje uspomene (1900-1976)*, Pazin 1976., 97.

19 Stipan Troglić, „Katolička crkva u Istri i Prvi svjetski rat (1914.-1918.)“, *Časopis za suvremenu povijest*, 41/2009., 3, 775.

20 Biskupijski arhiv u Poreču (BAP), Porečka biskupija, sv. XIV, 1, 32 , *Relationes ad limina* 1921, c. 11, n. 99.

Rata izrazio je vješanjem hrvatske zastave na zvoniku crkve u Kringi, a nakon potpisivanja Rapalskog ugovora, kojim je Istra i formalno pripala Italiji, organizirao je vješanje crnih zastava po mnogim mjestima središnje Istre, u znak žalosti i protesta protiv ovog, kako ga sam naziva, „sramotnog ugovora“. Izložen stalnim prijetnjama i pritiscima sklanja se u Trst godine 1922. godine, jasno uz dopuštenje biskupa Bartolomasija. Tu je najprije bio kapelan u župi sv. Ivana, u tršćanskom predgrađu Guardiela, župi sa slovenskom većinom, a od 1938. u centralnoj tršćanskoj župi sv. Antuna Novog. U Trstu se, u mirnijem ozračju, bez opterećenja da će mu svaki čas netko pokucati na vrata, odvesti ga na saslušanje i optužiti za protudržavno djelovanje, mogao posvetiti, s jedne strane, pastoralnom radu u užem smislu, a s druge nacionalnom, javno-političkom kulturno-prosvjetnom djelovanju. U početku nacionalno-politički rad odvijao je preko istarskog Pododbora slovenskog društva *Edinost* i bio je usmjeren na brigu oko izlaženja lista *Pučki prijatelj*.²¹

U prvom broju *Pučkog prijatelja* za godinu 1924. izašao je proglaš o osnivanju Društva sv. Mohora za Istru.²² Na prijedlog beramskog župnika Josipa Grašića, inicijatora osnivanja Društva, da bi se izbjegli problemi s državnom administracijom oko dobivanja dozvole, ali i zbog nezavidne finansijske situacije, Društvo sv. Mohora za Istru u početku je djelovalo kao podružnica Goriške Mohorjeve družbe. Na brzo i formalno osamostaljenje Društva sv. Mohora za Istru utjecala je tršćanska policija svojim traženjem da joj Milanović dostavi popis članova Društva. Svjestan da bi državna vlast mogla zabraniti rad Društva kad bi se ono prijavilo kao javna ustanova, Milanović je, potaknut primjerom Goričana, u pravila Društva stavio da se radi o bratovštini. Za bratovštinu kao crkvenu ustanovu nije trebalo tražiti dopuštenje vlasti, bilo je dovoljno odobrenje mjesnog biskupa. Pravila je tršćansko-koparski biskup Alojz Fogar odmah odobrio pa je Društvo sv. Mohora za Istru, na talijanskom kao *Sodalizio San Ermacora per L'Istria* (Bratovština sv. Mohora za Istru), moglo i formalno započeti sa samostalnim radom.²³

Dugogodišnji predsjednik, tajnik i blagajnik Društva ovako je ocijenio njegovu izdavačku politiku:

„Mi nismo nikad išli za tim da izdajemo originalna i umjetnička djela koja bi resila knjižnice, bogatila narodnu književnost i donosila nam priznanja i povhale naobraženih ljudi. Sve je to za nas bio luksuz, koji si mi nismo

²¹ Milanović, *Moje uspomene*, 45.

²² „Otvori svojem starom prijatelju“, *Pučki prijatelj*, 3. I. 1924., 1.

²³ Stipan Trogrić, „Društvo sv. Mohora za Istru“, *Istarska enciklopedija*, ur. Miroslav Bertoš i Robert Matijašić, Zagreb 2005., 190.

htjeli priuštiti. To smo prepuštali slobodnom dijelu našeg naroda u Jugoslaviji. Nama koji smo živjeli pod tuđim jarmom, bilo je pred očima samo jedno: da budu naše knjige pomoć narodu u njegovoj borbi za opstanak. Zato nam je bilo milje pretiskati koju staru knjigu koju će naši seljaci veselo čitati, nego li izdati koje novo, originalno, pa makar i umjetničko djelo, za koje naš narod ne bi mario. Htjeli smo priučavati narod na čitanje, pružiti mu utjehu u nevoljama i progonima, odgajati ga u čudoređu i čvrstoći karaktera i podučiti ga praktičnim potrebama života. Radi toga smo nastojali da budu svetomohorske knjige za naše pučanstvo privlačne, pučki pisane, odgojne i poučne“.²⁴

Unatoč brojnim teškoćama, živeći u stalnoj materijalnoj oskudici, s malim brojem suradnika, pod stalnim pritiskom i budnim nadzorom cenzure, Društvo je, nema sumnje, bilo najznačajnija, jedno vrijeme i jedina, legalna hrvatska institucija u vrijeme fašističkog zatiranja svakog i najmanjeg iskaza hrvatskog identiteta u Istri. Gledano iz današnje perspektive, možemo slobodno reći da je obavilo svoju povijesnu misiju, naznačenu u Pravilima: prosvjećivanje i odgajanje naroda u čudorednom, narodnom duhu. Do 1945. Društvo je izdalo 58 naslova. Redovito izdanje za svaku godinu bio je pučki kalendar *Danica*.²⁵

3. Antifašizam „sitnih koraka“

Ukidanjem višestranačja u Italiji te zabranom svih hrvatsko-slovenskih kulturno-prosvjetnih društava 1927., na društvenoj pozornici kao vidljivi izrazi „slavenske“ nazočnosti u Julijskoj Veneciji ostali su samo *Pučki prijatelj* (još samo kratko vrijeme do 1929.) i Društvo sv. Mohora za Istru, s nekolicinom djelatnika okupljenih oko ovih dviju ustanova. Međutim, sam Milanović priznaje kako je isto značenje kao njegov rad i rad njegovih suradnika imao i „sitni“ rad na terenu koji su podržavali istarski svećenici i ugledni seljaci-narodnjaci. Oni su svojim savjetom, primjerom i širenjem hrvatskih knjiga dali nemjerljiv doprinos borbi istarskih Hrvata protiv fašističkih negatorsko-asimilacijskih nastojanja prema istarskim Hrvatima.²⁶

U takvoj situaciji najveća briga posvećivala se uređivanju *Pučkog prijatelja*, „jer je on predstavljao i podržavao vezu, duhovno jedinstvo i javno mnjenje čitavog hrvatskog naroda u Italiji“. Kao čovjek s istančanim osjećajem za pro-

---

24 Milanović, *Istra u 20. stoljeću, 1 knjiga*, 234.

25 Isto, 231-234.

26 Isto, 205.

cjenu stvarnosti, Milanović je, zbog sve češćih zabrana i rigoroznije cenzure, predložio neke koncepcionsko-tehničke preinake lista. O nepravdama fašizma prema Hrvatima počelo se sve manje pisati; uvodni članak, do tada tiskan na prvoj stranici, prebačen je na drugu ili treću stranicu ili ga jednostavno nije bilo. Prepostavljeni su da uvodnici izazivaju najviše pozornosti kod vlasti, a, osim toga, seljaci ih najmanje čitaju. Umjesto uvodnika na prvoj stranici počele su se pojavljivati kratke informacije o zbivanjima u Istri i svijetu. Usto redovito je objavljuvan Politički pregled koji je bio neka vrst „dopisne političke škole“, dok su u Podlistku objavljuvani poučni i domoljubni tekstovi.²⁷

Od prvotne zamisli da se već 1926. stvari Seljački savez kao tijelo koje bi usmjeravalo i koordiniralo hrvatski politički rad u Istri brzo se, i to iz dva razloga, odustalo. S jedne strane nije bilo slobode koja bi omogućavala takav rad, a s druge strane nije bilo ni ljudi koji bi preuzeли obvezu vođenja jedne takve organizacije. Umjesto Seljačkog saveza pristupilo se stvaranju mreže povjerenika koji su u svojim sredinama preuzeli obveze širenja hrvatskih novina i knjiga te, u okvirima svojih mogućnosti, suzbijanje fašističke politike odnarođivanja. Ti povjerenici, njih 80-100 u cijeloj Istri, održavali su veze i dobivali upute i materijale iz centrale u Trstu. Radilo se konspirativno, tako da mnogi povjerenici nisu znali jedan za drugoga.²⁸

Sve do 1931. hrvatsko-slovensko djelovanje, uza sve pritiske i represije, bilo je, formalno gledano, legalno. Te godine doneseni su zakoni o zabrani svih glasila i udruženja sa slavenskim predznakom. Budući da je *Pučki prijatelj*, kao što je već spomenuto, godine 1929. prestao izlaziti, na javnoj sceni se održalo jedino Društvo sv. Mohora za Istru, koje kao crkvena bratovština nije podlijegalo spomenutim zakonima. U novim okolnostima, sve do konfincije 1941., Milanović je svoj rad i rad svojih suradnika usmjeroio na pet područja: izdavanje knjiga, održavanje osobnih veza, pomoć đacima, borba za crkvena prava kao dijela narodnih prava i političke kontakte.²⁹ Očekivano svetomo-horska izdavačka djelatnost bila je pomno praćena – režim je pazio da se ne bi pojavilo nešto, makar u književnim aluzijama, što bi imalo primjese kritike države i režima. Čak je i molitvenik *Oče, budi volja tvoja* tiskan 1936. potajno da ga tršćanska kvestura ne bi zaplijenila, pozivajući se na odluke vlasti u Gorici da i vjerske knjige moraju biti dvojezične, tj. da se uz svaku hrvatsku ili slovensku stranicu tiska i talijanski prijevod. K tome, svaka knjiga je morala

²⁷ Primjerice, objavljen je Šenoin roman „Čuvaj se senjske ruke“, roman Ivana Pregelja „Plovan pre Šime“, pripovijest iz istarskog života „Jelkin bosiljak“ Eugena Kumičića. Isto, 206.

²⁸ Na ist. mj.

²⁹ Isto, 207.

imati odobrenje prefekture (*nulla osta* - „nema zapreke“). Dok su talijanske knjige to odobrenje dobivale odmah po traženju dozvole, hrvatske su, najčešće, morale čekati na „*nulla osta*“ i po nekoliko mjeseci. Od 1938. vlasti u Gorici i Trstu nisu htjele izdati odobrenje za tiskanje bilo koje hrvatske knjige, čak i ako se radilo o prijevodu već odobrenih talijanskih knjiga.³⁰ Na taj način je, poslije zabrane tiskanja novina, isto to učinjeno i s knjigama.

Kao jedino hrvatsko štivo, pučki kalendar *Danica* trebao je preuzeti ulogu zabranjenih novina i knjiga. Nacionalno značenje i dalje su zadržali molitvenici. Oni su se još uvijek slobodno mogli čitati. Za seljački svijet koji je iz njih navečer molio važno je bilo da se Bogu može obratiti na svom jeziku. Molitva na narodnom jeziku osim svoje vertikale, odnosa prema Bogu, imala je i horizontalno, nacionalno značenje. Na individualnoj psihološkoj razini sigurno je važna bila spoznaja da i sam Bog „razumije“ naš jezik. Ako se na tom jeziku može razgovarati s Bogom onda taj jezik, kao i narod koji se njime služi, ima svoje dostojanstvo i povijesno mjesto.

Prestanak izlaženja *Pučkog prijatelja* godine 1929. za politički rad bio je nenadoknadiv gubitak. Iluzorno je bilo očekivati da, makar i pojačana, izdavačka djelatnost Društva sv. Mohora može nadomjestiti novine. Zato se u ovom vremenu intenziviraju sastanci i osobni kontakti. Mnoge od tih sastanaka i osobnih susreta organizirao je Milanović kod sebe u župi sv. Ivana, a od 1938. u župi sv. Antuna Novog, kamo ga je te godine premjestio biskup Santin. Na sastanke održavane u strogoj tajnosti dolazili su svećenici, bogoslovi, đaci, studenti i seljaci-povjerenici. Od tih ljudi stvaralo se novo intelektualno i političko vodstvo istarskih Hrvata, koje će postupno zamijeniti ono predratno. Na sastancima se razgovaralo o društveno-političkoj situaciji u Istri i mogućnostima rada u narodu, s narodom i za narod. Mnogi su u Trst došli depresivni i bez ikakve vjere u mogućnost bilo kakvog djelovanja, a vratili su se s vjerom u potrebu sitnog, često nezamjetnog, rada u svojim sredinama.³¹

4. Na crti Milanovićeva antifašističkog djelovanja

Luigi Barsan, liječnik u Labinu, revolucionarne 1848., piše bratu Giovanniju u Pulu da će se talijanizacija istarskih seljaka postići brže i lakše „ako se postojeće svećenstvo zamijeni drugim i obrazovanijim i nacionalnijim“.³² Postojeće

---

30 Isto, 207-208.

31 Isto, 209.

32 Carlo de Franceschi, *Memorie autobiografiche*, Trieste 1926., 237.

svećenstvo u seoskim sredinama bilo je hrvatsko ili slovensko, pa je Barsan pod „obrazovanijim i nacionalnijim“ očito mislio na talijansko svećenstvo. Godine 1921., znači 73 godine poslije ovog Barsanova pisma, pazinski civilni komesar suprotstavio se nakani biskupa Santina da u Tinjanu umjesto, pod fašističkim pritiskom maknutog župnika Ivana Kraljića, za župnika postavi Božu Milanovića. Komesar smatra Milanovića „jednim od najvatrenijih hrvatskih propagatora, pa bi njegova prisutnost u Tinjanu izazvala reakciju (...)“. Zato predlaže „da bi se u Tinjanu, a po mogućnosti i u Kringi, poslali svećenici talijanskih osjećaja, čija je prisutnost potrebna ne samo zbog dušobrižništva, već i zbog umirivanja pomenutih krajeva“.³³

Giovanni Quinci, mornarički kapelan u pomorskoj bazi u Puli, obišao je od 24. siječnja do 5. veljače 1919. razne župe od Vodnjana do Rovinjskog sela. U Izvješću upućenom 6. veljače 1919. markizu Villafranchi, civilnom komesaru u Puli, Quinci piše: „Hitno treba tražiti od biskupske kurije u Poreču da dade odredbe, koje će prisiliti župnike i kapelane da uklone u služenju mise i dijeljenju sakramenata upotrebu hrvatskog jezika, jer su to sasvim liturgijske funkcije, te da umjesto toga propovijedaju također talijanski, jer na misu dolaze i talijanske obitelji i vojnici, a osim toga i zato, jer Slaveni, a naročito muškarci, dobro razumiju talijanski i govore ga“. Quinci se ne libi i pojmenice navesti župnike koje zbog njihova proslavenskog djelovanja trebalo premjestiti. To su: Jakov Cecinović, upravitelj župe Barban, Dimitrije Ćurković, župnik u Krnici, Franjo Livić, župnik u Filipani, Antun Nikolić, župnik u Laborici, Alojzije Višković, župnik u Valturi. Bio je to prvi, neslužbeni, popis nepodobnih hrvatskih svećenika. U svom drugom Izvješću istom Villafranchi o posjetima župama Štinjan, Valtura, Muntić i Poreč od 22. veljače 1919. Quinci je „prozvao“ Alojzija Viškovića, župnika u Valturi, zato što se suprotstavio smanjivanju hrvatskog jezika u liturgiji te održavanju propovijedi i župnih obavijesti na talijanskom jeziku. U Poreču je posjetio biskupa Pederzollija i savjetovao mu da poduzme mjere za uvođenjem latinskog u obrede i propovijedi na talijanskom jeziku.³⁴

Don Michelangelo Rubino, vojni delegat, u travnju 1919. piše vojnom ordinariju Angelu Bartolomasiju o situaciji u Julijskoj Veneciji. Smatra da slavenski kler nije znao iskoristiti novu situaciju nastalu talijanskom okupacijom koja mu je pružila priliku da se povuče iz politike, nego je nastavio s nacionalno-političkim radom, toliko naglašenim u doba austrougarske vlasti.

33 Danilo Klen, *Neki dokumenti*, 12.

34 Isto, 8-9.

Sada je taj rad još izrazitiji, usmjeren je protiv njekanja talijanske vlasti i propagandom za veliku Jugoslaviju, „sa žaljenjem za prošlošću, sa sarkazmom i provokativnim držanjem prema sadašnjosti s prijetnjama za budućnost ako bi (kako oni kažu) ove zemlje definitivno bile dodijeljene Italiji“. Među svećenicima koji djeluju na tragu iznesenih kvalifikacija spominje se Franjo Vranjac, kapelan u Materadi, Antun Kalac, umirovljeni župnik u Pazinu i Pravdoslav Filipić, župnik u Žminju.³⁵

Za vrijeme vojne uprave iz Julisce Venecije deportirano je oko 150 slavenskih svećenika: 72 iz tršćanske i koparske, 26 iz goričke, 8 iz porečke i pulske, 25 iz krčke te 15 iz onog dijela ljubljanske koji je okupirala talijanska vojska. Njima treba pribrojiti 77 svećenika redovnika i redovnika nesvećenika.³⁶ Gorički nadbiskup i metropolita Franjo Sedej u Prilogu Izvješću papi Benediktu XV. od 25 srpnja 1921. navodi 28 slučajeva fašističkih napada na hrvatske i slovenske svećenike u Tršćanskoj i Koparskoj biskupiji, 11 na području današnje Porečke i Pulske biskupije.³⁷

U župi Vranja „karabinjeri“ su župnika Ivana Ujčića odveli u zatvor u Pazin, jer je na stan primio nekog učitelja kojeg su vlasti progonile. Kad se pokazalo da je Ujčić u toj stvari nevin, pušten je kući. Međutim, izložen fašističkim prijetnjama pobjegao je u Jugoslaviju. Jedno vrijeme djelovao je u Đakovačkoj biskupiji.³⁸ Umirovljenog svećenika Pravdoslava Filipića, istaknutog povjerenika Matice hrvatske za Istru, koji je privremeno upravljao župom Žminj, domaći fašisti prisilili su da napusti Žminj i vrati se u rodni Lindar. Tu se našao na meti pazinskih fašista, ovi su mu zapovjedili da u roku od devet dana napusti Julisce Veneciju. Kao Ujčić, i on se „sklonio“ u Jugoslaviju. Fašisti su Josipa Kraljića, župnika u Tinjanu, koji je u Kringu došao pomoći isповijedati, na silu izvukli iz ispovjedaonice i pod prijetnjom smrću naredili mu da odmah napusti Istru. Božo Milanović, rođeni Križanac, preuzima upravljanje rodnom župom nakon što je župnik, Nikola Žugej, Slovenac, strahujući od talijanskih progona već prvih dana talijanske okupacije napustio Kring i sklonio se u Kranjsku. Početkom svibnja 1921. fašisti su provalili u župni stan u Kringi. Razbili su namještaj i bacili ga kroz prozor na ulicu, u podrumu su istočili na pod 20 hl vina, a samog Milanovića su, nakon batinanja, uhitali i odveli najprije u Pazin, a potom u Pulu. U Puli su ga fašisti udarali po glavi, jedan mu je pištoljem nanio ozljedu ispod lijevog

---

35 *I territori del confine*, ur. A. Scotta, 248-249.

36 Leopold Jurca, *Moja leta v Istri pod fašizmom*, Ljubljana 1978., 11.

37 *I territori del confine*, ur. A. Scotta, 128.

38 Marin Srakić, „Mons. Ćiril Kos biskup, život i djelo“, *Diacovensia*, XI/2003., 1, 145.

oka. U središtu fašističke organizacije proveo je noć. Sutradan su ga fašisti predali policijskom komesaru koji je sastavio zapisnik i pustio ga na slobodu. Prije toga morao je pred fašistima potpisati izjavu da će na dan parlamentarnih izbora (15. svibnja) napustiti župu. U Svetom Petru u Šumi fašisti su 8. svibnja 1921. posjetili župnika Liberata Slokovića i naredili mu da u roku od 2 dana mora napustiti župu, „u protivnom zadesit će ga ista sudbina kao župnika u Kringi“. Tako je i Sloković na silu napustio župu. U dva navrata, u prisutnosti karabinjera fašisti su provalili u župni stan. U Buzetu su prijetili likvidacijom župniku i dekanu Ivanu (Franji) Flegi. Za napada 10. svibnja 1921. naredili su mu da se u roku 48 sati mora preseliti u Jugoslaviju. Župnik Draguća Vinko Žigulić zbog fašističkih prijetnji pobjegao je u Jugoslaviju. Šime Červar, župnik u Zrenju, 14. svibnja 1921., dan uoči parlamentarnih izbora, poslije obreda u crkvi bio je uhićen i odveden u Oprtalj pod optužbom da je župljane poticao „protiv talijanske vlasti“. Iz Oprtlja je na kamionu prebačen u Motovun. Putem su ga karabinjeri udarali i slomili mu donju vilicu. Kad je svezan i raskrvavljen došao u Motovun stavili su mu u ruke talijansku zastavu i, vodeći ga kroz mjesto, prisili ga da viče: „Evviva Italia - Živjela Italija“, da bi ga na kraju bacili u kaljužu. Potom je odведен u motovunski zatvor gdje je ostao 39 dana. Budući da mu nisu dokazali krivicu, pušten je iz zatvora.³⁹

Po izlasku iz zatvora oporavljao se kod časnih sestara u Tomaju. Čim se, koliko-toliko, oporavio, vratio se u Zrenj. Želeći ga prisiliti na odlazak vlast mu je uskratila, ionako skromnu, župničku plaću. Iscrpljen i narušena zdravlja zatražio je mirovinu. Kao umirovljenik živio je u župi Skopu u Sloveniji, gdje je umro 1931. u 57. godini života. Iz pazinskog franjevačkog samostana udaljena su trojica franjevaca samo zato što su bili Slaveni, a na njihovo mjesto došla su dvojica talijanskih fratara.⁴⁰ Pred fašističkim nasiljem Matej Dobrović, župnik u Lovrečici pobjegao je u Novo Mesto, a Ivan Mandić, župnik u Kaštelu, utočište je našao u Karlovcu.⁴¹

U istom Izvješću Sedej spominje da je Porečki i Pulski biskup Trifun Pederzolli već ranije Državnom tajniku poslao detaljno izvješće fašističkih progona u svojoj biskupiji pa on sada samo sumarno ponavlja ono što je Pederzolli već iznio. Pet hrvatskih svećenika moralо je bježati pred fašističkim napadima: Nikola Šutić, župnik i dekan u Kanfanaru, Antun Janko, kapelan u Hreljićima, Ljubomir Nikolić, kapelan u Sv. Martinu kod Labina,

39 I territori del confine, ur. A. Scotta, 131-134.

40 Milanović, Hrvatski narodni preporod, knjiga II, 489.

41 Klen, Neki dokumenti, 14.

Nedjeljko Maroević, umirovljenik, bivši upravitelj župe Bačva, Luka Kirac, župnik u Rakotulama. Desetorica svećenika, među kojima tri Talijana, bili su izloženi prijetnjama i napadima: Demetrije Ćurković, župnik u Mutvoranu, Frano Livić, župnik u Filipani, Lorenzo Bertagnoli, župnik u Novoj Vasi Porečkoj, Luigi Brandolise, kapelan u Kaldiru, Angelo Paolaro, župnik Moto-vun, Giovanni Cecco, župnik Vižinade, Henrik Kukuljica, upravitelj župe Pomera, Antonio Ortolani, župnik Ližnjana, Alojz Višković, župnik Valture, i Petar Šantić, župnik Kaštelira. Talijanski svećenici bili su izloženi napadima zato što se nisu pokoravali politici talijanizacije crkvenih obreda.⁴²

Godine 1923. Prefektura u Puli izradila je popis od 42 nepouzdana svećenika („preti infidi“) s kvalifikacijom zbog koje se smatraju nepouzdanima. Neki su označeni kao potencijalni neprijatelji, spremni u svakom trenutku izdati talijanske interese, iako su u odnosu na novonastalu situaciju dosta pasivni. Kod nekih je otkriveno potajno protatalijansko djelovanje, dok su neki optuženi kao otvoreni neprijatelji talijanske stvari, zbog čega im je uskraćeno talijansko državljanstvo. Bez talijanskog državljanstva nisu mogli dobiti od biskupa dozvolu za vršenje svećeničke službe. Uskraćivanje državljanstva bila je jasna poruka svećenicima da potraže nekoga drugog biskupa izvan Istre, a u slučaju neprihvaćanja takvog rješenja, vlastima je otvarana mogućnost njihove konfinacije. Slični popisi napravljeni su 1925. i 1926. godine.⁴³ Potom slijede popisi iz 1931. i 1932. U onom iz 1931. nalazi se 30 svećenika Tršćansko-koparske i Porečko-pulske biskupije uz čija se imena nalazi kvalifikacija njihova otvorenoga prohrvatskog djelovanja, što je, u percepciji talijanske fašističke vlasti kvalificirano kao antifašističko, što je ono objektivno i bilo. Iz popisa od 1931. navodim dva takva slučaja.

Matija Kurelić, župnik u Novakima (Pazinski dekanat), izrazito hrvatskoj sredini, optužen je zbog toga što otvoreno pokazuje svoje hrvatske osjećaje te održava stalne kontakte s Leopoldom Jurcom, župnikom u Trvižu, ekspONENTOM i organizatorom pazinskog hrvatstva. U propovijedima se služi samo hrvatskim jezikom, iako se prije rata u selu govorilo i talijanski. Šime Frulić, župnik u Grdoselu kod Pazina, također hrvatskoj župi, opisan je kao vatreni kroatofil i protivnik talijanizacije svojih župljana Hrvata. U propovijedima je zabranio pohađanje tečaja talijanskog jezika za odrasle. Iako, navodno, u župi svi znaj talijanski, župnik Frulić nedjeljne propovijedi drži samo na hrvatskom jeziku, na hrvatskom drži župni vjeronauk za djecu. Također širi

---

42 *I territori del confine*, ur. A. Scotta, 137-139.

43 Klen, *Neki dokumenti*, 17-18

knjige „in lingua straniera - na stranom jeziku“, zbog čega je kažnjen novčanom kaznom od 500 lira. Kao hrvatski nacionalista Frulić je svrstan u, po državu, opasne osobe.⁴⁴

5. Konkordat i njegove posljedice

Politika međusobnog približavanja Katoličke crkve u Italiji i fašističkog režima dovela je do potpisivanja Lateranskih ugovora između Vatikana i talijanske vlade 11. veljače 1929. godine. Ti ugovori sastoje se od dva dijela. Prvi dio čini ugovor od 27 članaka s četiri priloga: 1. plan teritorija države - grada Vatikana; 2. povlastica eksteritorijalnosti; 3. popis nekretnina oslobođenih eksproprijacije i poreza; 4. financijski sporazum. Drugi dio je konkordat kojim su regulirani odnosi između Katoličke crkve i talijanske države.⁴⁵ Neke kordatske odredbe išle su na ruku talijanizatorskoj politici u Julijskoj Veneciji, čime je posredno otvoren prostor vlasti za miješanje u crkvene poslove u smislu talijanizacije i Crkve. Čl. 22 Konkordata predviđao je da ne mogu biti uvedeni u crkveni posjed i službu svećenici ako nisu talijanski građani. Usto biskupi i župnici morali su poznavati talijanski jezik. Na kraju, za imenovanje biskupa bila je potrebna suglasnost državne vlasti. Sam pak biskup nije mogao imenovati župnika bez prethodno dobivene dozvole države (*nulla osta*). S druge strane, Konkordat je potvrđio načelo poučavanja vjeronauka u osnovnoj školi na materinskom jeziku. Ipak „ekstenzivno“ tumačenje Konkordata od strane fašističkog režima dovodilo je do napetosti između crkvene i svjetovne vlasti. U praksi fašizam je odredbe Konkordata interpretirao u vlastitom interesu tražeći upotrebu talijanskog jezika u liturgiji i vjerskoj pouci. Na taj način su se na lokalnoj razini umnažale inicijative za ometanje vjerskih obreda, pouke, propovijedi ili pjevanja na hrvatskom i slovenskom jeziku.⁴⁶

Fašistička je vlast posebno opasnim smatrala vjerske manifestacije na hrvatskom ili slovenskom jeziku. Zato je te manifestacije proglašila političkim iskazom suprotstavljanja državnim interesima i kvalificirala ih kao protutalijanske. Tako okarakterizirane bilo je lakše zabraniti. Spremanje proslave prve (mlade) mise slovenskog svećenika Leopolda Jurce u rodnoj župi Općina kod Trsta, po nacionalnom sastavu izrazito slovenskoj župi, ljeti

⁴⁴ Arhiv Istarskog književnog društva Juraj Dobrila u Pazinu (AH IKD), osobni fond Bože Milanovića (OFD Milanović), Sacerdoti infidi nella provincia della Istria, Prefettura della Istria, Pola, 25. III. 1931. (osobni fond Bože Milanovića u međuvremenu je preseljen u Poreč i danas se nalazi u BAP-u).

⁴⁵ Rodolfo Danieli, „Patti Lateranesi“, *Enciclopedia cattolica*, IX, ORA-PRE, Citta'del Vaticano 1952., 991.

⁴⁶ Cattaruzza, *L'Italia e il confine*, 266.

1929., u optužnici državnog tužioca u Trstu, poslanoj biskupu Fogaru, označeno je kao izraz Juncine mržnje prema svemu talijanskom, i to samo zato što je organizirao slovenski zbor da pjeva slovenske pjesme. Kako je pjevanje slovenskih pjesama moglo izazvati reakciju Talijana, u prvom redu lokalnih fašističkih vođa i njihovih pristaša, vlast je zabranjivala slavensku liturgiju pod isprikom da time sprječava nerede.⁴⁷

U podužem osvrtu Jurca opisuje slavlje svoje prve mise koje je proteklo pod budnim okom karabinjera. Svećenici u ophodu (procesiji), koji su se uputili iz župne kuće u crkvu, morali su proći kroz špalir karabinjera, a sve pod izgovorom da ne bi došlo do remećenja javnog reda i mira. Neposredno pred početak mise netko je mjesnom župniku predao pismo biskupa Fogara u kojem biskup moli da se za vrijeme mise ne pjeva i ne propovijeda na slovenskom, jer bi to moglo isprovocirati nerede. Ipak, propovjednik je mladomisnika pozdravio na slovenskom i na slovenskom održao prigodnu homiliju. Po završetku mise gosti su se uputili prema dvorani u kojoj je bio pripremljen svečani objed. Sve vrijeme pratila ih je grupa karabinjera, koja se za vrijeme objeda nalazila raspoređena oko dvorane. Tako je ručak protekao bez pjesme i zdravica, uobičajenih u takvim prilikama. Svoje viđenje događaja oko svoje mlade mise Jurca zaključuje sljedećim riječima: „Sada svatko može vidjeti koliko ima istine u onoj podvali: Don Jurca je, prilikom proslave svoje prve mise, pokazao svoju mržnju prema svemu talijanskому Općini. Basna o vuku i janjetu. Pravilno bi to moralio glasiti: Fašistički su glavešine, prilikom proslave prve mise don Jurce, pokazale svoju mržnju prema svemu slovenskom u Općini“.⁴⁸

U razdoblju do 1931. iz Tršćansko-koparske biskupije su, ne računajući redovnike i klerike, internirana, zatvorena, ili protjerana 72 svećenika. Iz Porečko-pulske biskupije tu sudbinu doživjelo je samo osam svećenika.⁴⁹ Tršćansko-koparski biskup Alojzije Fogar hrabro se zauzimao za slobodu svojih svećenika i bio je odlučan u obrani prava hrvatskog svećenstva da u hrvatskim župama imaju pravo propovijedati i držati vjeronauk u školi na jeziku većinskog stanovništva. Iako je ovo pravo bilo osigurano poznatim Lateranskim ugovorom između Svetе Stolice i Italije iz 1929., u praksi je teško bilo provedivo zbog toga što je za imenovanje župnika trebala suglasnost i civil-

---

47 AH IKD, OFD Milanović, Optužnica državnog tužioca u Trstu, br. 1726, Trst 11. III. 1931. Spis: Leopold Jurca. Borba hrvatskog i slovenskog svećenstva u Istri za očuvanje hrvatskog materinskog jezika kod propovijedanja i poučavanja kršćanskog nauka za vrijeme talijanske okupacije u godinama 1929. – 1943.

48 Na ist. mj.

49 Fran Barbalić, *Vjerska sloboda Hrvata i Slovenaca u Istri i Trstu i Gorici*, Zagreb 1931., 77-81.

nih vlasti. Budući su te vlasti uskraćivali suglasnost hrvatskim svećenicima, to su se ovi morali zadovoljiti položajem upravitelja župe.⁵⁰

S druge strane, istarski su biskupi bili primoravani primiti na župe talijanske svećenike koji su zbog „*benemerenze patriotiche* - patriotskih zasluga“, a u stvari potpomaganja talijanizacije, uživali razne oblike državne pomoći kao „*uno straordinario sussidio* - posebnu potporu“, „*compenso staordinario* - posebnu nadoknadu“ ili „*sussidio in compenso delle opera di italianita* - potpora kao nadoknada za talijansku stvar“. Tako prefektura u Puli, u dopisu porečko-pulskom biskupu Trifunu Pederzolliju, navodi imena 24 svećenika kojima Ministarstvo pravde i Ministarstvo kulta odobrava pomoć na račun njihovog rada na talijanizaciji hrvatskog sela u Istri.⁵¹ Neki od njih, i nesvjesno, postaju instrument talijanizacije. Bez ikakvog poznавanja hrvatskog jezika u čisto hrvatskim župama morali su propovijedati i držati vjeronauk na talijanskom jeziku. Događale su se komične i skandalozne situacije. Kad je neki franjevac u Baderni došao isповједiti na smrt bolesnu staricu i rekao joj: „*Conta i peccati* – Reci (nabroji) grijeha“, siromašna starica, misleći da fratar traži da pjeva (na talijanskom „canta“ znači: pjevaj), prostodušno je odgovorila: „Gospodine, ne znam Vam ja kantati“. Isto tako, bilo je slučajeva nazočnosti prevoditelja kod sakramenta isповijedi.⁵²

6. Borba hrvatskog i slovenskog svećenstva na unutarcrkvenom planu

Spomenicu „Desiderata“ iz srpnja 1938., naslovljenu na vatikanski crkveni vrh i kardinale netalijane, sastavio je ugledni slovenski svećenik Jakob Ukmar, kojega je tršćanska policija proglašila antifašistom, a potpisali su je svi hrvatski i slovenski svećenici Tršćansko-koparske biskupije. „Desiderata“ je zanimljiva i važna iz više razloga. U prvom redu ona izražava stanje duha hrvatskih i slovenskih svećenika kod kojih je suradnja državne i crkvene vlasti u cilju talijanizacije istarskih „Slavena“ izazvala takvu konsternaciju da su dosta otvoreno, ne baš uobičajeno za unutarcrkvenu komunikaciju, progorili o svim problemima crkvene politike i svim negativnim posljedicama takve politike u njihovoj biskupiji. Osim toga, Spomenica je i proceduralno

50 Milanović, *Istra u 20. stoljeću*, 1 knjiga, 237.

51 BAP, Lucijan Ferenčić, *Porečko-pulska biskupija u vrijeme biskupa Trifuna Pederzollija (1913-1943)*, doktorska disertacija obranjena na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu (rukopis), 456-457.

52 Milanović, *Istra u 20. stoljeću*, 1. knjiga, 260.

neobična: ona se, s jedne strane izravno obraća vodstvu Crkve, a ne mjesnom biskupu, dok je s druge strane namijenjena kardinalima netalijanima. Nepovjerenje prema talijanskoj hijerarhiji, u rješavanju istarskih vjerskih problema bilo je razumljivo. Od onih koji su te probleme stvorili nije se mogla očekivati podrška u njihovu rješavanju.⁵³

U prvoj točki Spomenice ističe se kako su centralne crkvene ustanove, po svom sastavu, počev od diplomatskih predstavnštava, preko Rimske kurije i pojedinih kongregacija, pa do Kardinalskog zbora, umjesto univerzalnog (katoličkog) karaktera postale talijanske institucije jer u njima dominiraju Talijani. Jasno je da takav nacionalni sastav središnjih crkvenih ustanova paralizira njihovo djelovanje u rješavanju tekućih problema. Da stvar bude još gora, te institucije su se dobrovoljno upregle u državnu politiku do te mjere da su se čuli glasovi kao je sam Bog poslao fašizam za spas domovine. Zato, smatra Spomenica, ne začuđuje da crkvena, u biti talijanska, hijerarhija ne diže glas protiv napada na „slavenske“ svećenike, njihove propovijedi i liturgiju koje pokušavaju držati na narodnom jeziku. Sve je to imalo za posljedicu da su mnoge hrvatske i slovenske obitelji, poslije bijega iz Istre i naseljavanja na području Jugoslavije, zbog mržnje na papu, napustile Katoličku crkvu i vjeru i prišle pravoslavlju ili nekoj šizmatičkoj crkvi.⁵⁴

Druga „teška rana na mističnom tijelu Kristovu“ je nesloboda pri dodjeli viših (biskupskih) i nižih (župnih) nadarbina. Iako je prema kanonskom pravu papa vlastan slobodno imenovati biskupe, u Italiji, prema konkordatu iz 1929., to ne može činiti bez odobrenja države. Tako se događa da na biskupske stolice umjesto sposobnih teologa dolaze poslušnici, spremni, za političke probitke, žrtvovati i slobodu Crkve. Ista je stvar s imenovanjem župnika. Odredbom o potrebi državne suglasnosti-pristanka („placet“) pri imenovanju župnika biskupima su bile vezane ruke u popunjavanju župničkih mjesta. Institutom „placeta“ država se osiguravala od nacionalno-politički nepodobnih hrvatskih i slovenskih župnika⁵⁵ i omogućila dolazak talijanskih „patriotskih“ svećenika na hrvatske župe u kojima su revno provodili talijanizaciju liturgije, vjeronauka i dijeljenja sakramenata. S istim ciljem izvršeno je čišćenje redovničkih zajednica od njemačkih, hrvatskih i slovenskih redovnika i dovođenje talijanskih na njihova mjesta.⁵⁶

---

53 Alojz Rebula, *Jakob Ukmar*, Pordenone 1992., 53-54.

54 Spomenica „Desiderata“ iz leta 1938. (prijevod na slovenski jezik). U: Tomaž Simčič, *Jakob Ukmar*, Gorica 1986., 192-193.

55 Isto, 193-194.

56 Isto, 195.

U Spomenici je posebno apostrofirani tzv. "gorički slučaj" - svađe između „slavenskih“ i talijanskih bogoslova u Bogoslovnom sjemeništu u Gorici. Na temelju prijave jednog bogoslova u stvar se umješala policija. Vodstvo bogoslovije, u kojem su bila dvojica talijanskih i dvojica slovenskih svećenika, zbog uravnotežene nacionalne politike u sjemeništu, konfinirano je. Spomenica za sve optužuje rektora sjemeništa Giovannija Sirottija, poznatog talijanaša rodom iz Bala. On je, naime, interdijecezansko i internacionalno sjemenište pretvorio u talijansko. U tom pravcu službeni latinski jezik sjemeništa zamjenjen je talijanskim. S mjesteta duhovnika i rektora uklonjeni su slovenski svećenici, i to pod pritiskom policije da nepravedno postupaju s talijanskim bogoslovima. Nimalo bolja situacija nije ni u koparskom, malom sjemeništu u kojem su zabranjene duhovne knjige na „slavenskom jeziku, a slavenskim sjemeništarcima zabranjeno je da među sobom govore na materinskom jeziku“. Na tragu opće talijanizacije crkvenog i vjerskog života, kako ističe Spomenica, događa se promjena jezika i naziva službenog biskupijskog glasila. *Folium dioecesanum* do tada tiskan na latinskom, počinje izlaziti na talijanskom kao *Bollettino diocesano*. Ordinariji prisiljavaju župnike da u miješanim župama ili u većinski hrvatskim ili slovenskim župama vjerouauk drže na talijanskom jeziku. U škole s hrvatskom ili slovenskom većinom namještaju se talijanski vjeroučitelji koji vjerouauk ne drže đacima na njihovom materinskom jeziku nego na talijanskom, jedinom jeziku kojeg su ti vjeroučitelji poznavali.⁵⁷ Ne niječući ovdje i osobnu odgovornost pojedinaca, koji se nisu potrudili naučiti jezik većine svojih župljana, čak je bilo izljeva animoziteta prema tom jeziku, ipak treba istaknuti da najveću odgovornost nosi vodstvo biskupije koje u tom pravcu nije poduzimalo nikakve mjere.

Dva ugledna slovenska svećenika, Jakob Ukmar i Virgil Šček, bivši poslanik u rimskom parlamentu, ponijeli su Spomenicu u Rim. Zamjenik u vatikanском državnom sekretarijatu dočekao ih je riječima: „Kako to da vaš narod ni nakon dvadeset godina nije naučio talijanski jezik“?⁵⁸

Kad je u lipnju 1938. za tršćansko-koparskog biskupa imenovan dotadašnji riječki biskup Anton Santin, hrvatsko i slovensko svećenstvo uputilo mu je Spomenicu, po sadržaju veoma sličnu prethodnoj Spomenici. Nakon što su izrazili poštovanje prema novom biskupu i spremnost da mu sa svojim vjerenicima pomognu u upravljanju biskupijom, hrvatski i slovenski svećenici su u osam točaka iznijeli žalosno stanje u kojem se nalazi polovica njegovog stada

⁵⁷ Na ist. mj.

⁵⁸ Rebula, *Jakob Ukmar*, 57.

i skoro tri četvrtine teritorija njegove biskupije. Uz snimku stanja ponuđena su i rješenja za izlazak iz postojeće situacije.⁵⁹

Na prvom su mjestu podcrtana nastojanja asimilacije hrvatske i slovenske manjine u Italiji koju, osim državnih institucija, jednako provode crkveni službenici i crkvene institucije, što se najočiglednije vidi na primjeru koparskog sjemeništa. Umjesto da se u sjemeništu zabranjuje hrvatski i slovenski jezik, svi svećenici bi trebali naučiti jezik svojih budućih župljana, pa se ne bi događalo da talijanski svećenici dolaze na hrvatske ili slovenske župe, a da ne znaju ni riječi jednog ili drugog jezika.⁶⁰ Normalno je da se onda događa da ovi svećenici počinju ukidati sve slavensko u Crkvi, što dovodi do udaljavanja slavenskih vjernika od svećenika i Crkve. Ista je situacija s Katoličkom akcijom. Zabranom upotrebe hrvatskog i slovenskog jezika na sastancima, kao i vođenja zapisnika na tim jezicima, ova organizacija, koja bi trebala ojačati nazočnost vjernika u društvu, nimalo nije bila privlačna vjernicima iz redova hrvatskog i slovenskog naroda. Ključ rješenja svih pastoralno-vjerskih problema, za hrvatsko i slovensko svećenstvo, jest poštovanje njihova nacionalnog identiteta, ne samo na državnoj, nego i na unutarcrkvenoj razini.⁶¹

O problemu školskog i župnog vjeroučenja na području Tršćansko-koparske i Porečko-pulske biskupije nešto opširnije progovorio je svećenik porečko-pulske biskupije Ivan Pavić, u pismu upućenom goričkom nadbiskupu Carlu Margottiju nakon što ga je ovaj početkom ožujka 1940. primio u audijenciju. Pavić se tada, kao mladi svećenik, nalazio na poslijediplomskom studiju u Rimu i posebno se bavio pitanjima vjeroučenja. Iz tog područja je pripremao doktorsku disertaciju. Smatrao je svojom dužnošću upoznati metropolita Margottija s pitanjem vezanim uz „držanje hrvatskih i slovenskih svećenika s obzirom na vjersku pouku dječacima slavenskog jezika u pučkim školama (podcrtano u originalu) iznijeti neke želje slavenske subraće, posebno onih iz Istre“.⁶²

Prema Paviću osnovni problem je u tome što državna vlast, ako i dozvoli ulazak hrvatskih vjeroučitelja u pučke škole, čim dozna da oni u crkvi poučavaju vjeroučenja na materinskom jeziku, zabranjuje im rad u školi, a na njihova mjesta dolaze talijanski svećenici kojima u prvom planu nije „spas duša“, nego politički ciljevi ili poboljšanje vlastitoga materijalnog položaja. Videći opterećenost školskog vjeroučenja raznim nevjerskim intrigama, hrvatski svećenici više vole župni vjeroučenja, ali ne iz političkih nego iz pedagoških, pastoral-

---

59 Spomenica msgr. Antonu Santinu ob imenovanju za tržaškog biskupa. U: Simčić, Jakob Ukmar, 197-198.

60 Isto, 197-198.

61 Isto, 200-202.

62 AH IKD, OFD Milanović, Pismo Ivana Pavića goričkom nadbiskupu Carlu Margottiju, Rim, 7. III. 1940.

nih i vjerskih razloga. Naime, tamo gdje učenici pohađaju župni vjeronauk, nastavlja Pavić, na materinskom jeziku, tamo je pohađanje mise i pristupanje sakramentima dosta redovito, dok pohađanje samoga školskog vjeronauka ne daje nikakve praktične pastoralne rezultate. Međutim, protivno odredbama Svetе Stolice koja je inzistirala na potrebi župnog vjeronauka, državni aparat je župni vjeronauk, u odnosu na onaj školski, držao drugorazrednim, ili ga čak proglašava beskorisnim, pogotovo ako se ovaj održava na slovenskom ili hrvatskom. Osim toga, država kao katehete za župni vjeronauk namješta laike, smatrajući ih manje opasnim za nacionalnu stvar od „slavenskih svećenika“. No, te katehete umjesto pomoći župnicima nanose veliku štetu pastoralnom radu župnika. Između kateheti i župnika često dolazi do razmica. Vjernici odbijaju slati djecu na vjeronauk na kojem ih katehete-laici na hladno školnički način uče vjerske istine. Tamo gdje su se župnici odlučnije suprotstavili nametnutim katehetama, suočili su se s optužbama i od civilnih i od crkvenih vlasti. Neki su proglašeni antidržavnim elementima samo zato što su se usudili poučavati vjeronauk na hrvatskom ili slovenskom jeziku. Još gore su prolazili oni koji su na hrvatskom ili slovenskom objavili neki katehetski tekst, zaključuje Pavić.⁶³

Napokon, događalo se da talijanski svećenici iz svojih župa dolaze u hrvatske župe pripremiti djecu za sakramente. A kako je ta priprema nedovoljna, jer učenici napamet nauče samo nekoliko fraza, domaći ih župnik ne prepusta primanje sakramenta pričesti i potvrde. Za vlast je to nova prilika da razloge takvih postupaka župnika potraži u političkom, antitalijanskom djelovanju takvih župnika. Smatralo se da će se ovaj problem izbjegći ako se svećenicima ne dozvoli da idu od škole do škole izvan svoje župe.⁶⁴

Zbog svega navedenog politička orijentacija hrvatskog i slovenskog svećenstva bila je prepoznatljiva po svome antifašizmu i jugoslavenstvu. Božo Milanović piše: „Premda smo zapadali pod Italijom u sve veće poteškoće, ipak smo se, iz želje da nastavimo svoj narodni život, upustili u borbu za naš narodni opstanak pouzdavajući se u Božju pravdu, u Jugoslaviju i u svoju otpornu moć“.⁶⁵ Međutim, nevolje za mnoge svećenike i narodnjake, iskrene domoljube i provjerene antifašiste, dogodit će se u trenutku kada vodstvo antifašističkog pokreta u jeku Drugog svjetskog rata preuzmu ideološki i politički isključive komunističke snage koje, ne mogavši i ne želeći prevladati svoju isključivost, te iste antifašiste proglašavaju fašistima ili još gore klerofašistima.

⁶³ Na ist. mj.

⁶⁴ Na ist. mj.

⁶⁵ Milanović, *Istra u 20. stoljeću*, 1. knjiga, 72.

L'antifascismo del clero istriano croato e sloveno 1920 – 1939

Riassunto

L'insofferenza dei liberali italiani del XIX secolo nei confronti del clero croato e sloveno in Istria è stata radicalizzata dal fascismo trasformandola in una politica di repressione sistematica. Il motivo ne è il piano del regime fascista di realizzare mediante un'operazione veloce e totale l'assimilazione della maggioranza slava sul territorio dell'Istria dopo la sua annessione all'Italia nel 1920. Siccome tale piano era impossibile realizzare senza l'eliminazione dell'élite politica nazionale slava, si trovarono sotto attacco del regime anche gli ecclesiastici quale parte di tale élite. Le funzioni religiose in antico slavo, i sermoni, il canto e gli insegnamenti religiosi tenuti in lingua croata o slovena, non avevano soltanto una funzione prettamente religiosa, ma anche un significato più ampio, di identità nazionale, motivo per cui venivano visti come un ostacolo nella realizzazione del piano fascista ed era quindi necessario eliminarli e sostituirli ad ogni costo con la lingua latina o italiana da usare in Chiesa. La resistenza del clero croato e sloveno alla politica fascista possiamo definire, a qualche condizione, "antifascismo clericale". Nella sua prima fase ha le caratteristiche di una antifascismo spontaneo e politicamente non articolato, anche se i chierici croati e sloveni già nel 1918 a Gorizia avevano fondato la loro organizzazione castale Assemblea dei sacerdoti di San Paolo. Quando all'inizio degli anni '30 l'Assemblea si unì all'organizzazione politica cristiano-sociale Edinost in un'Organizzazione cristiano-sociale segreta, l'antifascismo clericale croato e sloveno diventa anche politicamente articolato. Infatti, questa organizzazione aveva un chiaro obiettivo politico: la liberazione della Venezia Giulia dal governo fascista italiano e la sua unificazione con il Regno di Jugoslavia. All'organizzazione arrivava l'aiuto del Ministero degli affari interni jugoslavo. La sezione più attiva dell'Organizzazione era l'Assemblea dei sacerdoti di San Paolo che nel 1936 contava 275 chierici croati e sloveni. Bisogna qui sottolineare che l'attività politica del clero croato e sloveno sul territorio della Venezia Giulia nel periodo fra le due guerre differisce sostanzialmente dall'orientamento delle "strutture clericali" degli altri paesi europei.

Mentre in Europa si avevano regolari, se non dei veri e propri legami aperti, allora sicuramente dei "flirt" tra il cattolicesimo politico e i movimenti e le ideologie di destra, qui il cosiddetto cattolicesimo politico viene collegato al movimento antifascista. Ed è proprio in questo fatto che alcuni autori vedono il motivo del futuro supporto della maggior parte del clero croato e sloveno nei confronti del Movimento Popolare di Liberazione, a prescindere dal fatto che il movimento era capeggiato dal partito comunista croato e sloveno entro le strutture del PCJ, oppositore ideale della Chiesa. I guai per molti chierici e popolari, patrioti veri e antifascisti provati, arriveranno quando il comando del movimento antifascista verrà preso da forze comuniste ideologicamente e politicamente esclusive che, non potendo e non volendo superare la propria esclusività, evidenziano tali antifascisti come fascisti o, peggio, clerofascisti.

Anti-fascism of the Istrian, Croatian and Slovene clergy 1920 – 1939

Summary

The intolerance of the Italian liberals in the 19th ct. for the Croatian and Slovene clergy in Istria, was radicalized by fascism transforming it into a systematic and repressive politics. The reason for this is a plan of the fascist regime, with a fast and comprehensive action to assimilate the Slavic majority on the territory of Istria after its assimilation to Italy in 1920. As this plan was impracticable without the removal of the Slavic national political *elite*, the target of the regime was the clergy as a part of this *elite*. The religious ceremonies in the Old-Slavic language, homily, songs and teaching religious content in Croatian or Slovene language, had not just the strictly religious, but also a wider: national and an identitaire meaning because of what they were retained as an obstacle to form the fascist national plan, so they needed to expel them, and change them with the Latin and Italian expressions in the Church. The resistance of the Croatian and Slovene clergy against the fascist politics we could call “clerical anti-fascism”. In the first phase it had the characteristics of a spontaneous, political non-articulated anti-fascism, even though the Croatian and Slovene clergymen in 1918 in Gorica had already founded their class organization Assembly of clergymen of St. Paul. When the Assembly unified with the socio-Christian political organization Edinost in a ‘Secret christian-social political organization in the beginning of 1930s, the Croatian and Slovene clerical anti-fascism was politically articulated. In fact, this organization had an evident political goal: liberation of the Venezia Giulia from the Italian fascist governance and its affiliation with the Kingdom of Yugoslavia. The organization was helped by the Yugoslavian Ministry of the interior. The most active part of the organization was the Assembly of clergymen of St. Paul that in the year 1936 had 275 members, both Slovene and Croatian clergymen. It should be emphasized that the political activity of the Croatian and Slovene clergymen on the area of the Venezia Giulia in the interwar period was much different, than the political orientation of the “clerical structures” in other European countries.

While in Europe, there was always a kind of “flirting” of the political Catholicism with the right-wing activities and ideologies, or even an open associating, in this area, the so called political Catholicism, is connected to the anti-fascistic movement. A high number of authors, in this connection, see the reason of the future support of the majority of the Croatian and Slovene clergymen to the National liberation movement, regardless of the fact that the leaders of that movement were the Croatian and Slovene communist party that made part of the Communist party of Yugoslavia – the ideological opponent of the Church. A lot of adversities will happen to the ecclesiastical and nationalists - the real patriots and verified anti-fascists, when the anti-fascistic movement will be overwhelmed by the ideologically and politically exclusive communist forces that do not want and cannot to overcome their exclusiveness. These anti-fascists were declared as fascists or, even worse, clero-fascists.

Antifašizam između nacionalizma i eurocentrizma: filozofjsko-povijesna perspektiva

Alen Tafra

UDK 32913:141.7

Izvadak

Ovaj se rad bavi promišljanjem paradigmatskih pitanja teorije fašizma. S jedne strane, zagonjava se interdisciplinarni i holistički pristup istraživanju tog fenomena, posebice prema uzoru na Wallersteinov model analize modernoga svjetskog sustava. S druge strane, geografsko i dijakronijsko širenje konteksta za proučavanje fašizma, nužno nameće i srodnu kritičku reviziju pojma antifašizma. Naime, kako o samospoznaji antifašizma ovise i spoznaja njegova suprotstavljenog „drugog“ (fašizma), u tekstu je sugerirana potreba za projektom svojevrsne „kritike antifašističkog uma“. Ova u konačnici upućuje na problem eurocentrizma, koji distingvira antiimperijalistički antifašizam na jednoj, od eurocentričnog – ili „euroatlantskog“ – antifašizma na drugoj strani. Autorova kritika potonjeg, utemeljena je u filozofjsko-povijesnoj i epistemološkoj analizi odnosa univerzalnog i partikularnog, kao i u skiciranoj analizi geneze europskog identiteta. Ispreplitanje sinkronijske i dijakronijske razine istraživanja u radu uvjetovano je dokazanom dugotrajnošću i rezistentnošću eurocentričnih diskurzivnih struktura i praksi, a bitno počiva na hermeneutičkom uvidu da u istraživanju povijesti sama prošlost nije tek objekt, već je ujedno i subjekt istraživanja.

Ključne riječi: fašizam, antifašizam, holizam, moderni svjetski sustav, kolonijalizam, rasizam, eurocentrizam, univerzalizam, antiimperijalizam, filozofija povijesti

Uvod

Kao i u slučaju drugih pojmove s prefiksom „anti-“, pojam antifašizma suočava nas s metodološkim poteškoćama, počevši već od logičke razine. Kako je kontradiktornim odnosom koordiniran upravo sa svojim negiranim parom, antifašizam potencijalno obuhvaća sve političke ideologije koje odbacuju fašizam. Tako široki prostor omogućuje razne ideoološke intervencije, poput didaktičkog razlikovanja demokratskog i boljševičko-totalitarnog antifa-

šizma u udžbenicima povijesti, ili pak instrumentalizaciju spomendana žrtava totalitarnih režima u svrhu obračuna s navodnim ostacima komunizma u našem društvu¹. Antifašizam nerijetko gubi jasnu koordinaciju s fašizmom, prerastajući u totalnu negaciju potonjeg, pa pored političkih ideologija može obuhvatiti i čitav spektar svjetonazora, religijskih vrijednosti, filozofija, životnih stilova, glazbenih i literarnih ukusa i navika, smisla za humor itd. S obzirom na izvorno polemološko obilježje antifašizma, kao i na dinamičnu narav te heterogena obilježja samog fašizma, ni danas nije ništa manja gotovo stoljetna potreba za teorijsko-istraživačkim radom na ovoj temi. Kompleksni globalizacijski procesi s jedne te obrati znanstvenih paradigm s druge strane, i u ovom slučaju sve više kao normu nameću interdisciplinarnost i holizam. Promišljanje fašizma i antifašizma u nastavku ćemo postaviti upravo u tu šиру perspektivu, a s osobitim obzirom na dvojbeni odnos europskog identiteta i (anti)fašizma.

1. O fašizmu u kontekstu geneze modernog svjetskog sustava

Doista, antifašizam se nikada nije mogao pomiriti s nominalističkom redukcijom fašizma na singularnu pojavu talijanske povijesti – kao ni, u našem kontekstu, s pokušajima izoliranja ustaškog imena isključivo na originalne pripadnike snaga poraženih 1945. Antikvarnost takvog tipa svoju suprotnost nalazi u radikalno lijevoj denuncijaciji kapitalizma *en bloc*, kao u slučaju poznate Horkheimerove izreke: „Tko ne želi govoriti o kapitalizmu, taj neka šuti i o fašizmu!“² Iako se generalizacija ovog tipa može optužiti za zamjenu analitičke oštchine ideološkom isključivošću pa i za nehotičnu relativizaciju fašizma i srodnih mu fenomena, teško je poreći kako je riječ o „sasvim novom tipu ideologije, pokreta i režima, dotad neviđene destruktivnosti, koji je više-struko potencirao prijeteće potencijale kapitalističkog moderniteta“.³ Pritom je posebno važno istaknuti globalnu dimenziju nastanka i razvoja kapitalističkog moderniteta, primjerice, na instruktivan način razloženu – kroz prizmu odnosa jezgre i periferije – u analizi modernoga svjetskog sustava kod Immanuela Wallersteina, kao i u kritici eurocentrizma kod latinoameričkog

---

1 Goran Penić, Tanja Rudež, „Čišćenje povijesti: Što je Karamarko mislio kad je rekao da planira političko čišćenje školstva?“, *Jutarnji list* (preuzeto 10. I. 2015. s www.jutarnjilist.hr, članak izvorno objavljen 28. VIII. 2014.).

2 Max Horkheimer, „Die Juden und Europa“, *Zeitschrift für Sozialforschung*, 8/1939., 115.

3 Matthias Wörsching, „Što je to - fašizam?“, *Le Monde diplomatique*, god. II., 2014., br. 13., 15.

filozofa povijesti Enriqua Dussela⁴. Naime, nastanak nacionalsocijalizma moguće je vidjeti i kao povratak europskog kolonijalizma kući, dakle na kontinent, i to prisilom upravo od strane one zemlje koja je u prethodnom Velikom ratu ostala bez ikakvih kolonija. Kako primjećuje Wallerstein, do Prvoga svjetskog rata liberalni program reformi je u Zapadnoj Europi i Sjevernoj Americi uglavnom uspješno pacificirao urbani proletarijat, a uz difuziju političkih i socijalnih prava, neizostavan čimbenik svakako je bio i rasistički nacionализam sa svojom politički integrativnom funkcijom.⁵ Sjetimo se, usput, i sudbine socijaldemokracije – ne samo njemačke – integrirane u projekt nacionalnog jedinstva putem socijalnog partnerstva i domoljubne podrške ratnom kursu; kako pred Prvi svjetski rat, tako i u aktualnoj podršci euroatlantizmu i borbi za svjetsko tržiste.⁶

Dakle, kada govorimo o fašizmu – i, ujedno, promišljamo antifašizam – metodološki tek naizgled postižemo puno fokusirajući se isključivo na europski kontekst zbivanja nakon 1918., dok u stvarnosti gubimo iz vida širinu zamaha dijalektike uključivanja i isključivanja⁷ kao osnovne logike globalizacije kapitalističkog moderniteta. A upravo širi analitički okvir može razotkriti relativnost i bitnu ograničenost standardnog razumijevanja fašizma. Primjerice, kako pokazuje *Protupovijest liberalizma*, talijanskog filozofa i povjesničara Domenica Losurda, hagiografija te univerzalističke ideologije nudi nam sliku koja je potpuno usredotočena na mitsku „zajednicu slobodnih“ (nizozemska, britanska i društveno-politička elita SAD-a) te njihov ograničeni, „sveti prostor“. No, da bi se uvidjela laž, dovoljno je iskoracići u profani prostor (robovi/sluge u kolonijama i proletarijat/sluge/robovi u metropolama).⁸ Losurdovi eksplicitni navodi involviraju odgovornost samih prvaka liberalne

4 Enrique Dussel, *The Invention of the Americas: Eclipse of “the Other” and the Myth of Modernity*, engleski prijevod Michael D. Barber, New York 1995.; isti, „Beyond Eurocentrism: The World-System and the Limits of Modernity“, engleski prijevod Eduardo Mendieta, u: *The Cultures of Globalization*, ur. Fredric Jameson i Masao Miyoshi, Durham - London 1998.

5 Immanuel Wallerstein, *The End of the World as We Know It: Social Science for the Twenty-first Century*, Minneapolis 1999., 69.

6 Ralf Hoffrogge, „Ljevica i ‘nacionalno jedinstvo’“, *Le Monde diplomatique*, god. II., 2014., br. 16.

7 Narečena dijalektika odvija se na više razina, neke uključujući, a Druge opet isključujući iz kategorije građana, zatim iz raznih kategorija privilegiranih građana, ali i jednako tako i iz ekskluzivnih, civilizacijski certificiranih zajednica država, nositeljica geokulture centrističkog liberalizma. Pojam geokulture obuhvaća posljedice sociokulturnih i političkih turbulencija izazvanih revolucionarnim idejama o smjenjivosti vlasti i narodnom suverenitetu tragom 1789. Ponajviše je predmet sporenja mogući odgovor na pitanje: kako je moguće da sustav koji proklamira uključivanje, u stvarnosti ponajviše isključuje? Ova „debata o liniji koja dijeli uključene od isključenih“ (Immanuel Wallerstein, *Uvod u analizu svjetskog sistema*, prev. Nikola Nikolaidis, Cetinje 2008., 10), ujedno je i sukob isprepletenog razvitka u područjima društvenih znanosti, poput povijesti, kao i rivalskih ideologija. Isto., 17-22 *passim*.

8 Domenico Losurdo, *Controstoria del liberalismo*, Bari 2005. (Ovdje prema: Domenico Losurdo, *Liberalism: A Counter-History*, engleski prijevod Gregory Elliott, London - New York 2011.)

misli, kao što su filozofi Hugo Grotius, John Locke, Bernard de Mandeville, William Blackstone, Jeremy Bentham, Edmund Burke, Alexis de Tocqueville i brojni drugi. Riječ je o nerazdvojnoj dijalektici emancipacije i disemancipacije, po kojoj američki kolonisti zaslužuju jednakost s imućnom gospodom iz metropole tako što nasiljem dokazuju svoju nadmoć nad crncima i crvenokošcima. Tražeći najadekvatniji termin za društveno-politički sustav koji su iznjedrile liberalne revolucije, Losurdo se na primjeru sjevernoameričke republike opredjeljuje za „demokraciju rase gospodara“ (*master-race democracy*), a što može poslužiti i za onodobnu Englesku, pod uvjetom da ne bude shvaćeno u strogo etničkom smislu.⁹ „Pravilo jedne kapi“ nečiste krvi, dovoljne da nekoga isključi iz zajednice slobodnih na jugu SAD-a, čini se rigoroznijim i od nacionalsocijalističkih formula.¹⁰ Tu su zatim pogromi slobodnih crnaca i na sjeveru, u organizaciji nasilničkih skupina koje će svoju pravu formu zadobiti ipak na liberalnom jugu, u bijelim KKK kukuljicama – svojevrsnoj prefiguraciji budućih crnih ili smeđih „košulja“. Nadasve, na djelu je i genocid koji – iako je započet ranije, još u 15. stoljeću – svoje zadnje poglavlje dobiva nastavkom indigenocida u Sjevernoj Americi.¹¹ Spomenimo još patološku normalizaciju sadističkih kazni i dehumanizirajućih praksi, poput još u prošlom stoljeću aktualnih najava linčovanja crnaca u lokalnim novinama, dodavanja vagona za vlakove kojima su stizali brojni znatiželjnici iz daljine, ili opravdanih izostanaka za školsku djecu koja bi prisustvovala tako eminentnom vidu edukacije.¹² Ukipanje ropstva i demokratizacija posljedica su niza borbi protiv liberalizma, a nipošto njegove interne evolucije, zaključuje Losurdo. U nizu tih borbi, počasno mjesto ipak pripada Francuskoj revoluciji, a naročito „crnim Jakobincima“ s Haitija, čija je revolucija utjecala na odluku jakobinskog Konventa iz 1794. o ukidanju ropstva.¹³

---

9 Isto, 122-125.

10 Isto, 338.

11 Poznati francusko-bugarski intelektualac uništavanje starosjedilačkog stanovništva u Amerikama naziva „najvećim genocidom u povijesti čovječanstva“. Tzvetan Todorov, *La conquête de l'Amérique*, 1982. Za utemeljenje pojma „indigenocid“ vidi: Raymond Evans, „Crime Without a Name“: Colonialism and the Case for ‘Indigenocide‘“, u: *Empire, Colony, Genocide: Conquest, Occupation, and Subaltern Resistance in World History*, ur. A. Dirk Moses, New York - Oxford 2008.

12 Losurdo, *Controistoria del liberalismo*, 337-338. Taj zloduh vjerojatno najbrže možemo prizvati spletom užasnih fotografija koje defiliraju kroz jedva pola minute koncem odjave filma *Manderlay* (2005.) Larsa von Trier-a.

13 C. L. R. James, *The Black Jacobins: Toussaint L'Overture and the San Domingo Revolution*, New York - Toronto 1989.

2. O prijedlogu „kritike antifašističkog uma“

Koliko god se činilo anakronim i neozbiljnim uspoređivati događaje iz 20. stoljeća s tim bitno ranijim zbivanjima te unatrag učitavati protofašiste i protoantifašiste, ostaje neizostavni osjećaj *déjàvuia* – koji, smatram, nije vrijeđno žrtvovati na oltaru metodološke rigoroznosti. Štoviše, moguće je čak i nastaviti istraživačku transgresiju, pa tragom talijanskog filozofa Giannija Vattima, postmodernistički diskurs o „kraju moderne“ – pa onda i o našoj, aktualnoj krizi – utemeljiti u paradigmatičnosti Spenglerove kultur-pesimističke filozofije povijesti s kraja Prvoga svjetskog rata. Kako Vattimo ističe osobitu ulogu Spenglerove *Propasti Zapada* u dozrijevanju svijesti o krizi humanizma u formi krize eurocentrizma¹⁴, nameće nam se teza još jednog njemačkog povjesničara i filozofa, Ernsta Noltea, o fašizmu kao pokušaju da se po svaku cijenu zaustavi moderni svjetsko-povijesni proces prekoračenja granica i odnosa moći između različitih skupina, i to borborom protiv iskorjenjujućeg djelovanja demokratskog univerzalizma.¹⁵ Spengler je, istina, nizom pasusa i konkretnim djelima, izrazio stanovitu simpatiju prema nacionalsocijalizmu, i tako pružio materijal za stigmatizirajuću nacifikaciju svoje filozofije povijesti – naročito u ranoj antifašističkoj polemici. Slično je prošao i njegov uzor, Nietzsche.¹⁶ No, Spengler na upravo kopernikanski način raskida s ranijim ptolomejskim, dakle, eurocentričnim sustavom povijesti te svojom prvom uistinu svjetsko-povijesnom perspektivom bitno ravnopravnije tretira osam visokih kultura.¹⁷ Spenglerov slučaj poslužit će kao povod da u nastavku kratko razložim prijedlog „kritike antifašističkog uma“¹⁸, po

¹⁴ Gianni Vattimo, *Kraj moderne*, Zagreb 2000., 36. „Kakve god bile njihove mane sa stajališta suvremene historiografije, kao svjetski povjesničari Spengler i Toynbee daleko su pretekli svoje provincijalne kolege, koji su i dalje nastojali gledati na svijet s eurocentričnih i nacionalističkih motrišta.“ *World History: Ideologies, Structures and Identities*, Philip Pomper et al. (ur.), Malden - Oxford 1998., 4.

¹⁵ Vidi E. Nolte, *Fašizam u svojoj epohi*, srpski prijevod Mirjana Popović i Zlatko Krasni, Beograd 1990. Nolte svoju tezu filozofske temeljito argumentira u knjigama: *Nietzsche und der Nietzscheinismus*, Frankfurt am Main 1990.; *Martin Heidegger. Politik und Geschichte im Leben und Denken*, Berlin - Frankurt 1992.

¹⁶ Nadahnuće za kritičko promišljanje krize modernitetit brojni lijevi teoretičari naročito crpe iz Nietzscheovih, Spenglerovih, Jüngerovih i Heideggerovih radova. Dakle, obraćaju se upravo „natražnjački“ konotiranim autorima, čija je kultur-pesimistička misao politički instrumentalizirana od strane povijesnih totalitarizama desne provenijencije. Žarko Paić, „Mjesečari pred zidom“, *Europski glasnik*, 4/1999., 554-555. Kod nas je među prvima dogmatska načela ideologizacije kritike kulture prekršio praksisovac Danko Grlić, svojom reaffirmacijom Nietzscheove filozofije i njenom originalnom interpretacijom. Za kritiku moderne kulture u kontekstu filozofije povijesti vidi: Alen Tafra, *Kulturni pesimizam u tradiciji filozofije povijesti*, Zagreb 2008.

¹⁷ U pitanju su babilonska, egipatska, kineska, indijska, pretkolumbovska meksička, antička, arapska i zapadna kultura. Oswald Spengler, *Propast Zapada. Obrisi jedne morfologije svjetske povijesti*, Zagreb 1998.; Ž. Paić, „Mjesečari pred zidom“, 548-550; Bernard Cazes, *Povijest budućnosti. Likovi budućnosti od Svetog Augustina do XXI. stoljeća*, Zagreb 1992., 215-217.

¹⁸ P.-A. Taguieff, *La force du préjugé: Essai sur le racisme et ses doubles*, Paris 1988. (Ovdje prema: *The Force of Prejudice*, engleski prijevod Hassan Melehy, Minneapolis 2001. 19-137 *passim*).

uzoru na francuskog filozofa Pierre-Andre Taguieffa. Također, i da zaključno, tek u vidu nabačaja, iznesem svoju kritiku onoga što nazivam eurocentričnim antifašizmom, naročito imajući u vidu njegovu impliciranost u euroatlantskim imperijalističkim projektima.

Važno je napomenuti: o kritičkoj dimenziji treba skrbiti upravo onaj koji prihvata aksiom po kojem diskurs o fašizmu može biti jedino diskurs *protiv* fašizma.¹⁹ Kako bi se uzdigao od ritualnih prisega i egzorcizama, kritički antifašistički diskurs mora poći od analize i dekonstrukcije vlastite retorike i ideologije. Valja stoga upozoriti na hermeneutički uvid da u istraživanju povijesti prošlost nije samo objekt, već i subjekt istraživanja; da naše razumijevanje pritom ovisi o našem predrazumijevanju, koje je opet ovisno o perspektivi: uvjetovanoj, u krajnjoj liniji, našom pozicijom unutar niza hijerarhija koje tvore suvremeni svjetski sustav. Drugim riječima, o samospoznaji antifašizma ovisi i mogućnost spoznaje njegova „drugog“, tj. fašizma.²⁰ U tome je jedini smisao „kritike antifašističkog uma“, zamišljene prema modelu Kantove kritike spoznajnih moći kao uvjeta napretka spoznaje, a nikako u smislu poznatog nam anti-antifašizma, koji je obično teško ili nemoguće razlikovati od fašizma samog.

Antifašistički diskurs vezan je uz pravila retoričkog žanra koji Aristotel naziva epideiktičkim, gdje govornik hvali ili kudi nekoga ili nešto, polazeći pritom poglavito od trenutačnog stanja.²¹ Tomu je tako jer je antifašizam od svojih početaka bio prisiljen funkcionirati kao svojevrsni ratni stroj. Ali, kada se sva nekoherencija fašizma površno svodi na jedan opći stereotip, antifašizam se lako pretvara u inverziju fašizma, i, utoliko, u njemu suprotstavljenog dvojnika, s kojim izmjenjuje i preokreće teme, argumente, stereotipe, metaphore, mitologiju.²²

---

19 Isto, 35. S obzirom na potrebe ovog rada, i sukladno eksplicitnom iskazu samog francuskog autora, zaključke Taguieffove analize „antirasističkog“ diskursa konvertiram – uz nužni *mutatis mutandis* – dodajući im „antifašistički“ predznak. Isto, 383.

20 Isto, 35-36.

21 Aristotel, *Rhet.* 1.3, 1358b.

22 „[U]opće nema učinkovite borbe protiv rasizma čim se on pretvori u fiktivnu predstavu, čim se od njega načini zrcalna slika rasističkog mita. Uzvratno rasiziranje onih čije se rasizirajuće ponašanje žigoše, ništa manje je i paradoksalni dio svakodnevnog rasizma, kao i jedna od njegovih slabosti.“ Taguieff, *La force du préjugé*, 32-33. Ovdje vjerojatno nije nužno navoditi konkretne primjere „uzvratnog rasiziranja“ pojedinih naroda ili regija, kao u slučajevima poslijeratnog antifašističkog revanšizma.

3. Anti(fašizam) i problem eurocentrizma

Jedan je poznati tip takve inverzije kada se antisemitskoj denuncijaciji kozmopolitizma suprotstavlja njegova totalna obrana, praćena kritikom svakog vida tradicijsko-komunitarne ukorijenjenosti.²³ Riječ je o nerijetkoj poteškoći antifašizma da pojmi kolektiv, što olakšava monopol desnice na ta pitanja. U eurocentričnom diskursu društveno-humanističkih znanosti, takav stav u pravilu podupire pretpostavka kritičara o vlastitoj apsolutnoj spoznajnoj nadmoći i imunosti u odnosu na ideološku lažnu svijest. Primjerice, kada etnolog sam sebi pripisuje moć da ispravno i bez predsrasuda vidi i spoznaje Druge, bez da pritom i sam bude adekvatno viđen i spoznat.²⁴ Ovo deklaratивno samoisključivanje iz polja etnocentričnih silnica i prisvajanje ekskluzivnog prava na univerzalnu spoznaju, s one strane vremena i prostora – kao u apstrakciji Descartesova *Ego cogito* – ono je što kolumbijski filozof Santiago Castro-Gómez naziva perspektivom „nulte točke“.²⁵ Riječ je o trajnoj karakteristici eurocentričnih filozofija, koje pretenzijom na svemoć „božjeg pogleda“ prikrivaju svoju lokalnost i partikularnost, simulirajući na taj načinapsurdno odsustvo bilo kakve geopolitičke pozicioniranosti vlastitog gledišta.

Prema Taguieffu, nejasnoće koje prate suvremeno funkcioniranje para rasizam/antirasizam, uvelike se daju primijeniti na situaciju para fašizam/antifašizam. Ovdje spomenuti problem odnosa univerzalnog i partikularnog, doveden je inače u fokus pojavom nove desnice i heterofilnog, diferencijalističkog rasizma, koji se od 1968. naovamo predstavlja kao istinski antirasizam, dok istodobno optužuje antirasizam za destrukciju identiteta, pa stoga čak i za iniciranje rasnih ekscesa.²⁶ U korijenu spomenutog obrata stoje tri velike zamjene unutar rasizirajuće ideologije: rasa se preodijeva u etnicitet ili kulturu, nejednakost u razliku, a heterofobija u heterofiliju.²⁷ Kako su se debate preusmjerile na obranu kolektivnih identiteta i prava naroda, kao i na pitanja interkulturnosti i transkulturnosti, militanti antirasistički diskursi zatekli su se zajedno s rasizirajućim diskursima unutar istih jezičnih igara, opskrbljeni istim osnovnim dokazima, pa čak i posvećeni istim vrijednostima. Pravi problem u antirasističkom kampu leži u kontradikciji između tradicijsko-komunitarističkog zahtjeva za apso-

²³ Isto, 126-130 *passim*.

²⁴ Isto, 129-130; Johannes Fabian, *Time and the Other: How Anthropology Makes its Object*, New York 2002.

²⁵ S. Castro-Gómez, *La hybris del punto cero. Ciencia, raza e ilustración en la Nueva Granada (1750-1816)*, Bogota 2005.

²⁶ Taguieff, *La force du préjugé*, 27.

²⁷ Isto, 4.

lutnim poštovanjem kolektivnih identiteta i razlika na jednoj strani te individualno-univerzalističke ravnodušnosti prema komunitarnim vrijednostima na drugoj. Tijekom osamdesetih godina prošlog stoljeća ponovno je otkriveno kako dvostrukosti univerzalističko-nelegalitarnog te komunitarno-diferencijalističkog rasizma simetrično odgovara dublet individualističko-univerzalističkog i tradicijsko-komunitarnog antirasizma.²⁸ Time je doveden u fokus fundamentalni paradoks antirasizma i antifašizma, koji proizlazi iz činjenice da „pravo na različitost“, podvrgnuto imperativu jednakosti, nužno implicira određenu redukciju razlika. Identitarna logika tako biva uhvaćena u mrežu egalitarne logike, kao što sumnja u uniformnost potonju preokreće u pozitivno vrednovanje razlika. No, je li uopće moguće priznati Drugog, u njegovoј čistoj različitosti, a da ga ne vrednujemo na hijerarhijskoj ljestvici? Ukoliko je priznavanje ujedno vrednovanje, dok vrednovanje implicira distinkciju i vrijednosnu hijerarhiju, prema Taguieffu imamo posla s nemogućom misijom, i to zbog kontradiktornosti između zagovora jednakosti i zagovora različitosti.²⁹

Okreningimo se zatim prema suvremenoj medijatiziranoj politici i ideologiji reduciranoj na PR, *infotainment*, video klipove i tvitove, gdje je već dugo aktualna posvemašnja instrumentalizacija antifašizma u borbi za vlast. Usred neprekidne manipulacije, nije lako prepoznati dvije heterogene pozicije, jednakо sklone pozivanju na antifašizam: onu antiimperijalističku, kao i, na drugoj strani, već spomenutu, eurocentričnu ili euroatlantsku poziciju. Glasnogovornici potonje fungiraju kao predstavnici poretka koji je kao „Civilizacija“ primjenjiv na cijeli svijet, pri čemu termin „europski“ označava normalan status, i ujedno standard za neeuropski – ili, bolje, ne-zapadnoeuropski – dio svijeta. No, konstrukcija pojma civilizirane Zapadne Europe u prosvjetiteljskoj filozofiji povijesti 18. stoljeća neodvojiva je od recipročnog izuma Istočne Europe kao njegova inferiornog komplementa.³⁰ I dok danas promišljamo situaciju u Ukrajini, tek spomenimo eurocentrične diskurzivne strukture dugog trajanja, koje su, tragom asimetrično opozicionalnog pojma barbara, naslijedenog iz antike, uvijek iznova adaptirane da definiraju Druge

---

28 Isto, 6-8. Za razliku od Taguieffa, naglašavam da je riječ o ponovnom „otkrigu“, s obzirom na to da naznačena problematika odnosa univerzalnog i partikularnog ima kudikamo dublju genezu u filozofiji povijesti. Upravo u slučaju 18. stoljeća, kojem se ubičajeno – no sasvim površno – pripisuje izraziti univerzalizam, narečenom se problematikom bavi Sankhar Muthu, *Enlightenment Against Empire*, Princeton 2003.

29 Taguieff, *La force du préjugé*, 6, 210-211.

30 Larry Wolff, *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*, Stanford 1994.

– nekad nevjernike, a nekada tek primitivce.³¹ Jednako prilagodljiv koncepcionalni par Europa/Azija, omogućio je pridavanjem azijatskog bitka Američki³², ujedno i opravdanje europskoga prekomorskog kolonijalizma. Tada je, uostalom, prvi put formulirana – danas sve aktualnija – doktrina humanitarne vojne intervencije. Uz zaštitu nevinih od poganskih kanibalskih praksi, Francisco de Vitorija legalnim pravom na pokretanje pravednog rata – dakle, okupaciju i aneksiju – proglašava već i zaštitu slobode kršćanskih misija, i, ne manje važno, slobodne trgovine.³³ Riječ je ujedno o pravom momentu rađanja modernog svijeta, s kojim se poklapa i nastanak novoga društveno-ekonomskog sustava, kvalitativno drukčijeg od svih prethodnih. Predmoderni opći oblik civilizacije koji prethodi 1492. bio je još fragmentiran u relativno autonomne kulturne svjetove da bi nakon rečenog datuma krenulo osvajanje globusa i izgradnja „sustava utemeljena na kapitalističkoj eksploraciji i nejednakosti naroda“³⁴ kroz idućih pet stoljeća.

Pa, kada naš premijer izjavljuje, da tijekom njegova mandata „srednjoazijski koncepti neće vrijediti u Hrvatskoj“³⁵, jesmo li mi uopće sigurni koje su to europske vrijednosti? Po čemu su europsko ujedinjavanje i sam koncept europejstva progresivni? Podsjetimo se tim povodom, da su prve moderne formulacije europskog ujedinjenja iz 16. i 17. stoljeća (kod Erazma, Thomasa Morea, Louisa Le Royja, Francisa Bacona, Saint-Pierreja, Leibniza, i mnogih drugih) u stvari proizvod sekularizacije i europeizacije srednjovjekovnog križarskog duha. Kao ideja europske ravnoteže sila, i zamišljeni temelj univerzalnog i vječnog europskog mira, takvi su projekti bili nerazlučivi od ideje vječnog i univerzalnog rata protiv nevjernika, a s ciljem njihova protjerivanja

³¹ Wilfried Nippel, „The Construction of the ‘Other’“, engleski prijevod Antonia Nevill, u: *Greeks and Barbarians*, ur. Thomas Harrison, New York 2002. Za potpunije bibliografsko utemeljenje natuknutih teza o eurocentričnim diskurzivnim strukturama univerzalne povijesti, ovde je jedino moguće uputiti na odgovarajuće analize eurocentrične konstrukcije kulturno-povijesnih epoha u: Alen Tafra, *Eurocentrizam u filozofiji povijesti*, Pula 2014.

³² Dussel, *The Invention of Americas*, 30.

³³ Nippel, „The Construction of the ‘Other’“, 300-301. Genezu teorije humanitarne intervencije instruktivno je i cjelovito obradio njemački pravnik i filozof koji je – usprkos svojoj povezanosti s nacističkim režimom – utjecao na čitav niz suvremenih filozofa ljevičarske orientacije. Carl Schmitt, *Der Nomos der Erde im Völkerrecht des Jus Publicum Europaeum*, Köln 1950.

³⁴ Samir Amin, „1492“, *Monthly Review*, 44/1992.

³⁵ Hina, „Milanović: Dok sam ja premijer, srednjoazijski koncepti neće vrijediti u Hrvatskoj“ (preuzeto 10. I. 2015. s www.poslovni.hr, članak izvorno objavljen 22. XI. 2013.).

iz Europe i uništenja.³⁶ Dodajmo još da zapadnoeropske zemlje danas dopuštaju imigraciju isključivo u mjeri koja odgovara njihovu kapitalu, kao i da zaštita manjinskih prava prema tzv. kopenhaškim kriterijima iz 1993., obvezuje isključivo nove članice. Svejedno, u Latviji i Estoniji ruska manjina – od 28, odnosno 25 % stanovništva – nema priznat status nacionalne manjine.³⁷ To bi mogla biti tek jedna u nizu ilustracija za tvrdnju slovenskog filozofa i povjesničara Tomaža Mastnaka „da je Europa ekskluzivistički pojам koji uvek uključuje samo na taj način što isključuje“.³⁸ I dok Mastnakov sunarodnjak i također filozof – kao i neskriveni promotor „ljevičarskog eurocentrizma“³⁹ – Slavoj Žižek tvrdi da bi Europa morala „generirati dovoljno snažan otpor ideologiji američkog sna“⁴⁰ te se suprotstaviti neoliberalnoj globalizaciji, konstatirajmo da je u međunarodnopravno ilegalnoj invaziji na Irak sudjelovalo petnaest od tadašnjih dvadeset sedam članica Europske unije. No, prije će biti da se san o takvoj Europi svodi na nemogući događaj, i to iz jednostavnog razloga koji će lako otkriti svaka trenutno prezrena civilizacijska teorija, od Spenglera i Sorokina pa nadalje: Europa je, naime, danas „iskriviljena slika

36 Indikativan je u tom smislu govor koji je 1559. iznio francuski humanist Louis Le Roy. U njemu taj obnovitelj političke znanosti i cikličkog razumijevanja povijesnog tijeka Europu naziva „našom zajedničkom majkom“ te poziva europske kršćanske vladare da poslušaju njen „sveti glas“, zaborave međusobna neprijateljstva i zajedno prekinu osmansku okupaciju europskog tla. U „Velikom načrtu“ vojvode od Sullyja, hugenota i savjetnika francuskog kralja Henrika IV., s početka 17. stoljeća, ideja jedinstva i mira europske obitelji isključuje istočne Euroljane zbog njihove bliskoće Aziji i Turcima. Prema tom planu ne bi trebalo tek istjerati „strance“ iz Europe, već i zauzeti dijelove Azije i afričku obalu Mediterana. Europska vojska koju zamišlja Sully, vodila bi „vjekočni rat protiv nevjernika“. Veliki mirovni posrednik i slobodni misilic, jezuitski opat Charles-Irénée Castel de Saint-Pierre, svoj načrt „Europske unije“ kao „svemoćnog i besmrtnog društva“ drži pretpostavkom vojne ofenzive „općeg saveza“ (*Ligue totale*) kršćanskih vladara s ciljem „uništenja Turaka“. Njegov projekt univerzalnog i vječnog mira iz 1713. – Saint-Pierre je bio posrednik pri sklapanju Utrechtskog mira – tako pokazuju svoje naličje kao plan „univerzalnoga križarskog rata“, koji je trebao zasjeniti sve ranije slične vojne osvajanjem svih turskih posjeda na Mediteranu, u Europi, Aziji i Africi. Svoje mirovitorne ideje – po receptu ravnoteže sila, dakle, nerazlučive od rata s ciljem protjerivanja Turaka iz Europe – ovom francuskom autoru povjerio je u pismu filozof Leibniz. Tomaž Mastnak, „Europe and the Muslims“, u: *The New Crusades: Constructing the Muslim Enemy*, ur. Emran Qureshi i Michael A. Sells, New York 2003., 209-211, 224-228; isti, *Evropa: istorija političkog pojma*, srpski prijevod Milan Đorđević i Dušan Đorđević-Mileusnić, Beograd 2007., 69-110 *passim*.

37 Nikola Vukobratović, „Ujedinjeni u različitosti? Nacionalne manjine i politika Europske unije“, *Zarez*, 2011., br. 302., 31-32.

38 Mastnak, *Evropa: istorija političkog pojma*, 46.

39 Slavoj Žižek, „A Leftist Plea for ‘Eurocentrism’“, *Critical Inquiry*, 24/1998., br. 4

40 Isti, *Iraq: The Borrowed Kettle*, London 2004., 32-33.

SAD-a, s kojim *in toto* dijeli njegovu ekonomiju, ideologiju itd.⁴¹ Ovo osobito vrijedi u slučaju civilizacijske razdjelnice uzduž obnovljena sanitarnog koridora, gdje je težnja onome što Huntington naziva „univerzalnom državom zapadne civilizacije“⁴² vjerovatno najjača.

S one strane snova i iluzija, neuspjeh stvaranja europskog naroda i upadljivi nedostatak zajedničkog afekta⁴³, treba tumačiti kroz dugotrajni odnos centra i periferije. Drugim riječima, unutar globalne podjele rada, ukorijenjene još u početcima modernoga svjetskog sustava. S one strane hladnoratovskih shema, fiksiranih na pojam totalitarizma, dotakli smo dublje povijesne korijene fašizma; konkretnije, na tragu Losurda, na samim izvrima kolonijalističke i imperijalističke politike Zapada u 19. stoljeću. Namjera ovog izlaganja bila je, dakle, naglasiti relevantnost upravo toga šireg konteksta za promišljanje fašizama i antifašizama: jučerašnjih, današnjih, i budućih.

Antifascismo tra nazionalismo ed eurocentrismo: una prospettiva filosofico-storica

Riassunto

Prendendo in considerazione la caratteristica originariamente polemica dell'antifascismo, accanto alla sua natura dinamica e le proprietà eterogenee del fascismo stesso, la necessità quasi centenaria di un lavoro teorico e di ricerca su questo tema neanche oggi si riduce. Per innalzarsi dai giuramenti rituali, il discorso antifascista critico deve partire dall'analisi e dalle decostruzione della propria retorica e ideologia. Bisogna quindi consapevolizzare che nella ricerca storica il passato non è soltanto un oggetto, ma anche il soggetto della ricerca; che la nostra comprensione dipende anche da preconcetti che a loro volta dipendono dalla prospettiva, condizionata a fin dei conti dalla nostra posizione entro una serie di gerarchie che

41 Fabio Vighi, Heiko Feldner, *Žižek: Beyond Foucault*, Basingstoke - New York 2007., 157. „Ali američka nije samo Velika Britanija. Države kontinentalne Europe nisu ništa manje američke, unatoč njihovoj očitoj volji za konstruiranjem političke Europe. Dokaz tome je središnje mjesto koje zauzima NATO u toj političkoj izgradnji (...) Postojanost atlantizma u svjetske ekspanzije polja intervencije NATO-a nakon nestanka tobožnje 'sovjetske prijetnje' rezultatima su onoga što sam analizirao kao javljanje kolektivnog imperijalizma trijade (SAD, Europa, Japan), to jest dominantnih centara kapitalizma općih monopola, koji to namjeravaju ostati unatoč usponu zemalja u razvoju. Ovdje nije riječ o relativno nedavnoj kvalitativnoj transformaciji imperijalističkog sustava koji je ranije, i u tradiciji, bio utemeljen na sukobu imperijalističkih sila. Razlog pojavlivanja tog kolektivnog imperijalizma je nužnost zajedničkog suprotstavljanja izazovu koji se sastoji od ambicija naroda i država azijskih, afričkih i latinoameričkih periferija da izadu iz stanja podređenosti (...) Europa viđena s Juga nije ništa drugo dolje bezuvjetni saveznik SAD-a. A ako po tom pitanju u Latinskoj Americi i postoje nekakve iluzije – bez sumnje iluzija da hegemoniju ondje brutalno vrše samo SAD, a ne i njihovi podređeni europski saveznici – to nije slučaj u Aziji i Africi“ S. Amin, „Pogled na Europu izvana“, Mali Zarez, Zarez, 2012., br. 337., 6-7.

42 Samuel Huntington, *Sukob civilizacija i preustroj svjetskog poretku*, Zagreb 1998., 79.

43 Frédéric Lordon, „Je li moguće stvoriti europski narod?“, *Le Monde diplomatique*, god II., 2014., br. 16. To što se zajednički afekt obično rasplasjava tek nakon akcija islamičkih terorista, bit će moguće ispravno vrednovati tek u budućnosti, adekvatno nama još nepoznatim posljedicama.

compongono il sistema mondiale contemporaneo. Parafrasando, dall'autoconsapevolezza del antifascismo dipenderà anche la possibilità di comprensione del suo "altro", ovvero del fascismo. Quando tutta l'incongruenza del fascismo viene superficialmente ridotta ad uno stereotipo generico, l'antifascismo diventa facilmente una mera inversione del fascismo e, in quanto tale, si trasforma in un sua sosia antitetico con cui scambia e rivolta temi, argomenti, stereotipi, metafore, mitologia. Uno di questi procedimenti è quello che contrappone la denuncia antisemita del cosmopolitismo alla sua totale difesa, accompagnata dalla critica di ogni aspetto del radicamento tradizionale-comunitario. Si tratta di una frequente difficoltà dell'antifascismo di concepire il collettivo, il che agevola il monopolio della destra su tali questioni.

È quindi necessario riconoscere l'antinomia di base tra antirazzismo ed antifascismo, che deriva dalla contraddizione del diritto alla diversità e la perorazione per l'uguaglianza. L'autoesclusione dichiarativa dal campo delle forze etnocentriche e la presa di possesso del diritto esclusivo sulla conoscenza universale sono una caratteristica durativa delle filosofie eurocentriche che simulano un'assurda assenza di un qualsiasi posizionamento geopolitico del proprio punto di vista. A causa della continua manipolazione dei media, oggi non è facile riconoscere le due posizioni eterogenee ugualmente prone all'appello all'antifascismo: quella antiimperialista, come anche, dall'altra parte, quella eurocentrica; includendo qui anche il suo simile, l'euroatlantismo. Mentre in termini di metodologia apparentemente abbiamo conseguito molto focalizzandoci esclusivamente sul contesto europeo degli eventi avvenuti dopo il 1918, nella realtà perdiamo di vista l'estensione della spinta della dialettica dell'inclusione e dell'esclusione quale logica di base della globalizzazione della modernità capitalista. Ed è proprio questa cornice analitica interdisciplinare e olistica – simile a quella che attraverso la sua analisi del sistema mondiale contemporaneo propone Immanuel Wallerstein – può rivelare la relativa limitazione dell'abituale comprensione del fascismo e dell'antifascismo. Un esempio riuscito è la *Controstoria del liberalismo* (2005) di Domenico Losurdo che attraverso la decostruzione della dottrina storica e dell'ideologia universalistica ravvisa la realtà della "democrazia per il popolo dei signori" (*master-race democracy*). In quest'ultima – specie nel sud degli USA – è possibile riconoscere l'anticipazione di una serie di elementi della futura dittatura nazionalsocialista.

Soltanto guardando oltre gli schemi della guerra fredda, fissati sul concetto di totalitarismo, è possibile risalire a radici storiche più profonde del fascismo nella politica colonialista e imperialista dell'Occidente, specie nel XIX secolo. D'altro canto, lo studio della storia dell'identità europea può aiutare a porre in maniera più sobria domande importanti che la consolidata socialdemocrazia europea solitamente evita: Cosa rende progressivi l'unificazione europea e lo stesso concetto di europeismo? Cosa c'entra l'antifascismo con l'espansione geopolitica euroatlantica? È possibile avere un popolo europeo?

The anti-fascism between nationalism and euro-centrism: a philosophical and historical perspective

Summary

Considering the authentic polemical feature of anti-fascism, as well as the dynamic nature and the heterogeneous characteristics of fascism, the almost hundred-year need for the research and theoretic work about this topic, today is no smaller than before. In the intention to raise up from the ritual pledge, the critical anti-fascist discourse has to start from the analysis and construction of the own rhetoric and ideology. It has to be cleared that in the historical research, the past it's not just an object, but also a subject of the research; so our understanding depends on our preconception, that also depends on our perspective, conditioned by our position in a large number of hierarchies that make part of the modern world system. In other words, the self-cognition of anti-fascism depends on the possibility of the cognition of its "other", i.e. fascism. When all the incoherence of fascism is superficially brought to one general stereotype, the anti-fascism is easily becoming a mere inversion of fascism and as it is, his opposed counterpart, with whom he changes and inverts topics, arguments, stereotypes, metaphors, mythology. One of this kind of ways is when the anti-Semitic denunciation of the cosmopolitanism opposes to its total defense, that is followed by the criticism of every sight of the traditional and communitarian inveteracy. It is about a frequent difficulty of anti-fascism to conceive the collective, that facilitates the monopole of the right-wing.

Therefore, it is necessary to take into consideration the basic antinomy of the anti-racism and anti-fascism, that emerges from the contradictions of the rights for diversity and speech of equality. A declarative self-exclusion from the field of ethnocentric power and the appropriation of an exclusive right to a universal cognition is a permanent attribute of the euro-centric philosophies that simulate the absurd absence of any kind of geopolitical positioning of an own point of view. In the middle of a continuous media manipulation, today, it is not easy to recognize the two heterogeneous positions, both inclined to the invitation to anti-fascism: anti-imperialistic, as on the other side, the euro-centric; including the familiar euroatlantism. While we methodologically achieve a lot by focusing especially on the European context of the events after the 1918., actually, we lose of our sight the wideness of the dialectics spread of inclusion and exclusion, as the basic logic of globalization of capitalistic modernity. The interdisciplinary and holistic analytic frames, as the one with its analysis of the modern world system that offers Immanuel Wallerstein, can reveal the relative boundedness of a standard understanding of fascism and anti-fascism. A good example is *Liberalism: A Counter-History* (2005) written by Domenico Losurdo, that with a deconstruction of a consecrated history and the universal ideology, perceives the reality of the *master-race democracy*. The last mentioned can be identified and anticipated – especially on the South of the USA – in lots of elements of national and socialistic dictatorship.

Only on the other side of the cold-war-scheme, that are fixed on the concept of totalitarianism, it is possible to get through to some deeper historical roots of fascism in a colonialist and imperialistic politics of the West, and especially in the 19th ct. On the other side, the research of the history of European identity can help to ask sober-minded-questions, that the well-established European social-democracy usually bypasses: Why are the European unification and the concept of europeanness progressive? What has to do the anti-fascism with the euroatlantic geopolitical expansion? Could there be a European nation?

Semantika pojma (anti)fašizam

Nina Spicijarić Paškvan

UDK 81'37:329.4

Izvadak

U stručnoj su javnosti definicije pojmove fašizam i antifašizam općeprihvачene, no ti se pojmovi vezuju za različite, često kontradiktorne pojave te se u hrvatskom javnom životu oko njih vode brojne rasprave. Stoga je cilj ovoga rada s jezičnoga aspekta razmotriti tumačenja pojmove fašizam i antifašizam uz pomoć dostupnih jednojezičnih rječnika engleskoga, talijanskoga i hrvatskoga jezika. S jedne strane, tumačenja će se pojmove sagledati sinkronijski u sva tri jezika, a s druge strane dijakronički unutar pojedinoga jezika. Osim toga, pomoću rječnika i enciklopedija pokušat će se odrediti prvo pojavljivanje pojma antifašizam.

Ključne riječi: antifašizam, fašizam, rječnici, enciklopedije, talijanski, engleski, hrvatski

0. Uvod

Dva naočigled jasna pojma *fašizam* i *antifašizam* u hrvatskoj javnoj sferi potiču brojne rasprave pa čak i prepirke. I jedan i drugi pojam te pridjevi izvedeni od njih (fašistički, antifašistički) pripisuju se različitim pojavama i događajima, primjerice u medijskim naslovima: *Španjolci izglasali fašistički „Zakon o sigurnosti građana“: Kazne za prosvjednike do 600.000 eura!*,¹ *Fašistički poklič Albanaca: Smrt za Srbiju, spas za Bosnu!*,² *Švedska: Antifašistički divljaci u prosvjedu protiv domoljuba izazvali veliki sukob s policijom.*³ Razlozi velikoga raspona pojava koje ova dva pojma pokrivaju vjerojatno leže i u samoj ideologiji fašizma koja, dok je fašizam u svojem izvornom obliku dje-

1 Ratko Martinović, „Španjolci izglasali fašistički ‘Zakon o sigurnosti građana’: Kazne za prosvjednike do 600.000 eura!“ (preuzeto 18. IX. 2014. s: <http://www.nexus-svetlost.com/vijesti/u-pozadini-vijesti/item/514-spanjolci-izglasali-fasisticki-zakon-o-sigurnosti-gradana-kazne-za-prosvjednike-do-600-000eura>, članak izvorno objavljen 3. XII. 2013.)

2 „Fašistički poklič Albanaca: Smrt za Srbiju, spas za Bosnu!“ (preuzeto 18. IX. 2014. S: <http://www.kurir.info.rs/fasisticki-poklic-albanaca-smrt-za-srbiju-spas-za-bosnu-clanak-1376009>, članak izvorno objavljen 19. V. 2014.)

3 „Švedska: Antifašistički divljaci u prosvjedu protiv domoljuba izazvali veliki sukob s policijom“ (preuzeto 18. IX. 2014. s: <http://www.sloboda.hr/swedska-antifasisticki-divljaci-u-prosvjedu-protiv-domoljuba-izazvali-veliki-sukob-s-policijom/>, članak izvorno objavljen 24. VIII. 2014.)

lovao, nije bila dovoljno jasno određena. Tako, prema Umbertu Ecu (1995) „Fašizam je bio *nejasan* totalitarizam, kolaž različitih filozofskih i političkih ideja, košnica kontradikcija. Može li netko pojmiti istinski totalitarni pokret koji je u mogućnosti sjediniti monarhiju s revolucijom, Kraljevsku armiju s Mussolinijevom osobnom *milicijom*, jamstvo privilegija Crkvi s državnom edukacijom koja slavi nasilje, potpunu državnu kontrolu sa slobodnim tržištem...“ (pr. a.).⁴ No, u ovom se radu neće dublje zalaziti u povijesne i ideo-loške rasprave,⁵ već će se nastojati s jezičnoga gledišta dati prikaz tumačenja pojma fašizam te s tim u vezi i pojma antifašizam prema onomu što se nalazi u dostupnim jednojezičnim engleskim, talijanskim i hrvatskim rječnicima od 20-ih godina 20. stoljeća do početka 21. stoljeća. U nedostatku rječnika, objašnjenja će biti nadopunjena podatcima iz natuknica u postojećim enciklopedijama iz navedenoga razdoblja. Budući da se navedeni pojmovi pripisuju raznim pojavama te se sredstvima javnoga priopćavanja njima čak i manipulira, krenulo se od hipoteze da će se njihovo značenje u rječnicima tijekom desetljeća mijenjati.

1. Fašizam

1.1 Nastanak pojma i ideologije

Ako se razmotri sama riječ fašizam, ona na prvi pogled u sebi ne sadrži ideo-loške konotacije, odnosno osnovne smjernice što je razlikuju od ostalih doktrina, npr. *liberalizma* „sustava političkih i ekonomskih nazora u kojem su prava pojedinca i opće slobode najviša vrijednost“ (lat. *liberale(m)*, iz *libero* „slobodan“), *demokracije* „vladavina slobodnih građana putem predstavnika izabranih direktnim izborima“ (gr. *dēmokratía* < *dēmos* „narod“ + *kratos* „moć“), *kapitalizma* „društveno-ekonomski sustav koji se zasniva na privatnom vlasništvu i slobodnom poduzetništvu, tržišnoj konkurenciji kapitala i radne snage“ (lat. *capitale(m)* „vlasništvo, dionica, bogatstvo“) itd.

Etimološki gledano, leksem fašizam dolazi od tal. *fascismo* < tal. *fascio* „stručak, snop“ (+ *-ismo*) < lat. *fasce(m)* nejasne etimologije. Jedni smatraju

⁴ „Fascism was a *fuzzy* totalitarianism, a collage of different philosophical and political ideas, a beehive of contradictions. Can one conceive of a truly totalitarian movement that was able to combine monarchy with revolution, the Royal Army with Mussolini's personal *militia*, the grant of privileges to the Church with state education extolling violence, absolute state control with a free market?“ (Umberto Eco, „UR-Fascism“, *The New York Review of Books*, June 22, 1995., (preuzeto 9. IX. 2014. s: http://www.pegc.us/archive/Articles/eco_ur-fascism.pdf)

⁵ Povijesni podatci navedeni su isključivo zbog dobivanja cjelokupne slike.

da je riječ nastala iz indoeuropskoga korijena *badh*, *bandh* (*phad* = *fad* „vezati“ (> *benda*, *banda*), dok drugi drže da ima zajedničko podrijetlo s gr. *φάκελος* (*phákelos* „snop, svežanj“).⁶

Sâm pojam *fasces* (*lictorii*) odnosi se na snop pruća od breze ili briješta dug oko 1,5 m sa sjekirom u sredini koji su liktori (podređeni službenici) na lijevom ramenu nosili pred rimskim konzulima ili drugim magistratima, kad bi se pojavljivali u javnosti. *Fasces* je bio znak i oruđe magistratskog prava na izricanje presuda spram osuđenika na smrt, s kaznom bičevanja (šiba) te potom dekapitacije (sjekira). Ispred svakoga je dužnosnika, ovisno o visini njegove funkcije, isao određen broj liktora koji su nosili *fasces* (npr. ispred rimskoga kralja i kasnije konzula bilo je 12 liktora).⁷ Zbog pronalaska minijature željeznoga pruća u etruščanskoj grobnici liktora u 7. st. pr. Kr. u Vetuloniji, smatra se da su Rimljani *fasces* preuzeli od Etruščana, dok drugi smatraju da je taj običaj prvi uveo Romul koji je bio u pratinji 12 liktora. Taj je broj simbolizirao 12 ptica koje su navijestile njegovo proglašenje kraljem, odnosno 12 naroda koji su ga priznali kao kralja.⁸ U vrijeme je Rimske Republike unutar grada taj snop bio bez sjekire, jer je tamo moć konzula bila ograničena pravom žalbe naroda (*provocatio*).⁹

Snop je simbol žetve, izobilja i blagostanja, dok je svezani snop skupljenih stabljika (tj. skup jednakih dijelova) simbol integracije pojedinih elemenata u cjelinu, svođenja višestrukoga na jedno, sile koja proistječe iz sjedinjenja te simbol društvene sloga.¹⁰ Dakle, simbolizam *fascesa* odnosi se na snagu kroz jedinstvo, jer jedan se štap lako razbije, dok je snop teško razbiti.

Upravo zbog toga *fasces* postaje nacionalni simbol brojnih država, primjerice SAD-a nakon Rata za nezavisnost (1776. – 1783.) te se nalazi na brojnim vladinim zgradama i spomenicima u Washingtonu, na kovanicama itd., primjerice: u Zastupničkom domu SAD-a; kip Abrahama Lincolna u vašin-

6 Ottorino Pianigiani, *Vocabolario Etimologico della Lingua Italiana*, Roma 1907., s. v. „Fascio“ (preuzeto 4. IX. 2014. s: <http://etimo.it/?term=fascio&find=Cerca>); „φάκελος“, Robert Beeks, *Etymological Dictionary of Greek*, Leiden 2010., s. v. „Fascio“, 1547.

7 S. v. „Fascio consolare“, *Enciclopedia militare*, sv. 3, Milano 1929., 671; s. v. „Fascio“, *Enciclopedia Italiana*, 1932. (preuzeto 4. IX. 2014. s: http://www.treccani.it/enciclopedia/fascio_%28Enciclopedia-Italiana%29/);

8 S. v. „Fasces“, *Encyclopaedia Britannica Online*, Encyclopaedia Britannica Inc, 2012. (preuzeto 4. IX. 2014. s: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/202174/fasces>); s. v. „Fascio“, *Enciclopedia Italiana*, 1949., 846; s v. „Fascio consolare“, *Enciclopedia militare*, sv. 3, 1929., 671.

9 S. v. „Fascio consolare“, *Enciclopedia militare*, sv. 3., 671.; s. v. „Fascio“, *Enciclopedia Italiana*, n. dj. s. v. „Fasces“, *Hrvatska enciklopedija*, Zagreb 2013. (preuzeto 4. IX. 2014. s: <http://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=19036>); s. v. „Fascio“, *Enciclopedia Italiana di Scienze, Letteratura ed Arti*, 14, Roma 1949., 846; s. v. „Fasces“, *The Oxford English Dictionary*, sv. 1, ur. James A. H. Murray et al., Oxford 1933., 80; Salvatore Battaglia, *Grande dizionario della lingua italiana*, sv. 5, Torino 1967., s. v. „Fascio“, 701.

10 Jean Chevalier – Jean Gheerbrant, *Rječnik simbola*, Zagreb 1983., 614.

gtonskom The Lincoln Memorialu (vidi slika 1); Houdonov kip Georga Washingtona, čija se replika nalazi u US Capitol Rotundi; senatski pečat SAD-a, 10 centi SAD-a – The Mercury Dime/Winged Liberty Head Dime 1916. – 1945. itd. U Francuskoj je u vrijeme Revolucije *fasces* korišten u raznim kontekstima kao simbol za izražavanje jedinstva francuskih građanskih snaga za obranu slobode, zatim od 1790. *fasces* postaje novi amblem Francuske. Službeno je priznat kao simbol „jedinstva i nedjeljivosti Republike“, a i danas se nalazi na grbu Francuske Republike (vidi slika 2) okružen listovima masline (simbol mira), i hrasta (simbol pravde). Kod drugih se zemalja *fasces* nalazi, npr., na grbu španjolske policije (Guardia Civil, vidi slika 3), švicarskog kantona San Gallen (vidi slika 4), grada Vilniusa itd.¹¹

Slika 1. *Fasces* kao dio kipa Abrahama Lincolna u vašingtonskom The Lincoln Memorialu (djelo Daniela Chestera Frencha)

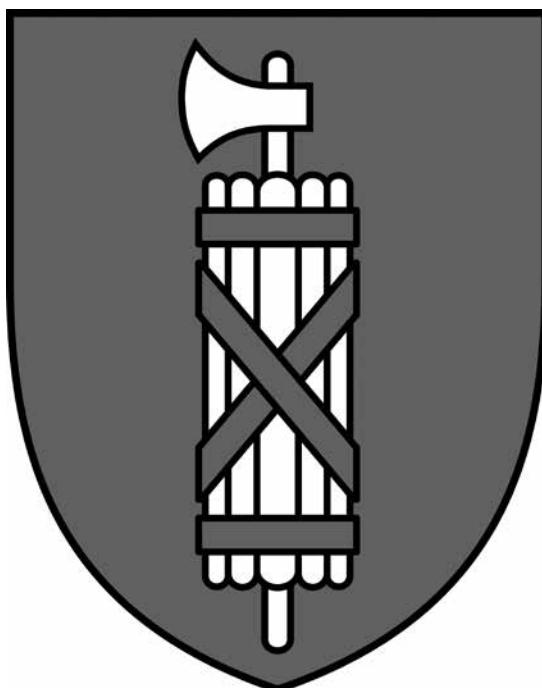
11 „Fasces“, Encyclopaedia Britannica Online; „Le faisceau de licteur“, Présidence de la République française, 2012. (preuzeto 23. IX. 2014. s: <http://www.elysee.fr/la-présidence/le-faisceau-de-licteur/>); Pierre Assier, „Fasces: an Ambivalent Symbol“, 2013. (preuzeto 23. IX. 2014. s: <http://thewestologist.com/2013/10/18/fasces-an-ambivalent-symbol/>)

Slika 2. *Fasces* na današnjem grbu Francuske Republike

Slika 3. *Fasces* na današnjem grbu španjolske vojne policije (Guardie Civil)

Slika 4. *Fasces* na današnjem grbu švicarskoga kantona St. Gallen

U 19. st. u Italiji zbog simbolike jedinstva, riječ *fascio* počinje značiti „udruga“ što se očituje u imenima različitih udruženja i pokreta, primjerice *Fascio operaio* (prvo je nastalo u Bologni 1871.),¹² *Fasci Siciliani dei Lavoratori* (1892. – 1894. politički socijalistički pokret na Siciliji koji se suprotstavljao mafiji i ekonomskoj moći)¹³, pa tako i *Fascio Rivoluzionario di Azione Interventista* iz 1914.¹⁴ U talijanskom rječniku (1939.) iz razdoblja vladavine fašizma, pod natuknicom *fascio* nalazi se tumačenje za „Fascio Rivoluzionario di Azione Interventista“, koji prema autoru, „okuplja plemenite ljude koji se riječju i, često nasilno i krvavo, djelom bore protiv pobornika neutralnosti Italije u Prvom svjetskom ratu i protiv stranih zavjera koje su radile u korist sramotnih dogovora, a s ciljem izbjegavanja ulaska Italije u rat“ (pr. a.)¹⁵. Iz

12 Nunzio Pernicone, *Italian Anarchism, 1864-1892*, New Jersey 1993., 43-44.

13 Gabriella Scolaro, *Il movimento antimafia siciliano. Dai Fasci dei lavoratori all'omicidio di Carmelo Battaglia*, Edizioni Terrelibere.org 2012., 10.

14 Skupina ljevičarskih nacionalista koja je Italiju pokušala uključiti u Prvi svjetski rat, a kojoj se priključio Benito Mussolini (bivši socijalist). Robert O. Paxton, *Anatomija fašizma*, Zagreb 2012., 10.

15 „fondati nel 1914 da Benito Mussolini. Essi accoglievano i generosi che lottarono con la parola e con l'azione, spesso violenta e sanguinosa, contro i sostenitori della neutralità italiana nella grande Guerra mondiale e le trame estere e nazionali che lavoravano per favorire patteggiamenti vergognosi a fine di evitare la scesa in campo dell'Italia...“. Mestica, *Dizionario della lingua italiana*, Milano 1939., s. v. „Fascio: Fasci d'azione rivoluzionaria interventista“, 577.

navedenoga se očekivano vidi pozitivan stav autora prema tom udruženju i ratu, koji je zapravo preslika onodobnog službenog stava i ozračja.

Nakon Prvoga svjetskog rata Italija je željela ostvariti zahtjeve dogovorene tajnim Londonskim ugovorom 1915. (Južni Tirol, Trentino, Trst, Goricu, dio istočne jadranske obale itd.), koji su joj trebali biti ispunjeni zbog njezina udjela u ratu. Uz nezadovoljstvo i neizvjesnost oko realizacije tih zahtjeva, odmah nakon rata započinju ljevičarski pokreti, štrajkovi, nemiri, a radnici zaposjedaju tvornice. Mussolini je s ciljem stišavanja revolucionarnih gibanja, podizanja duha talijanskoga naroda i pristupanja nacionalnoj obnovi, na trgu San Sepolcro u Milanu 23. ožujka 1919. osnovao politički pokret *Fasci (Italiani) di Combattimento* (Borbeno udruženje), koji je zapravo bio direktni nasljednik prije spomenutoga pokreta *Fascio Rivoluzionario di Azione Interventista*. Kao poveznica za ujedinjenje talijanskoga naroda preuzima tradiciju starih Rimljana, ističući značaje njihovih vojnih uspjeha, posebice pohoda na Mediteran, a za simbol pokreta uzima *fasces* (također preuzima rimski korak i rimski pozdrav).¹⁶ U rječniku iz 1939. za pokret *Fasci di Combattimento* navedeno je da se ideološki nadovezao na prethodni te da se uzdignuo za spas i slavu domovine s najvišim domoljubnim idealima. Njegovi su se pripadnici nazvali fašistima, a nerijetko su se i pod cijenu života borili protiv uništavatelja i sabotera pobjede.¹⁷ Budući da se pripadnici Borbenoga udruženja nazivaju fašistima, njegov se osnutak uzima kao rođenje fašizma.¹⁸

Manifest toga Udruženja izradio je Alceste de Ambris (objavljen 6. lipnja 1919.), uz Gabrielea D'Annunzia tvorac Ustava Talijanske uprave za Kvarner (*Carta del Carnaro*, 8. rujna 1920.). Njime je, između ostaloga, predložena politička i socijalna reforma, npr. zalaganje za davanje glasa ženama, teško i progresivno oporezivanje kapitala, izražena je i spremnost na nasilno djelovanje, prijezir prema postojećem društvu itd.¹⁹

Iako je fašizam nastao i dobio ime u Italiji, slični se pokreti javljaju u čitavoj Europi (Belgija – *Christus Rex* pod vodstvom Léona Degrellea, danska *National-socialistiske Arbejderparti* pod vodstvom Fritsa Clausena, *British Union of Fascists* pod vodstvom Oswaldala Mosleya, Norveška – *Nasjonal Samling* pod

16 Josip Deželjin, *Etiologija antifašizma*, Rijeka 2007., 33-34.

17 „...riannodandosi idealmente a quelli del 1914, sono risorti col nome di *Fasci di Combattimento*, con le più alte idealità patriottiche per la salvezza e grandezza della Patria, fondati il 23 marzo 1919 da Benito Mussolini, Sergente dei Bersaglieri e ferito di guerra, con la storica Adunata di Piazza S. Sepolcro a Milano in 53 persone. Essi, in gran parte, erano detti *Fascisti*, Giovani generosi che al canto di ‘Giovinezza’, spesso a prezzo della propria vita, contrastarono dapprima ai sovvertitori e ai sabotatori della Vittoria che essi difendevano e consacravano...“ Mestica, *Dizionario*, 578.

18 Paxton, *Anatomija fašizma*, 29.

19 Isto, 11-13.

Vidkunom Quislingom, Španjolska – *Falange Española* pod vodstvom Joséa Antonija Prima de Rivere, Mađarska – *Nyilaskeresztes Párt–Hungarista Mozgalom* pod Ferencom Szálasijem itd.), no ne može se reći u kojoj su mjeri bili neovisni, a u kojoj su nastali po uzoru na Mussolinijev fašizam.²⁰ Za vrijeme nacionalnoga kongresa Borbenoga udruženja 9. studenoga 1921. osnovana je Nacionalna fašistička partija (*Partito nazionale fascista*),²¹ odnosno politička stranka s fašističkom ideologijom pod vodstvom Benita Mussolinija. Okupljujući snage i radeći nered u državi, Mussolini sa svojim fašistima izvodi Marš na Rim 28. listopada 1922. Uskoro je fašizam postao jednostranački režim koji je bio na snazi do kapitulacije Kraljevine Italije 8. rujna 1943., odnosno kapitulacije Talijanske Socijalne Republike 25. travnja 1945.²²

1.2 Pojam fašizam u rječnicima

1.2.1 Rječnici hrvatskoga jezika

U hrvatskim se rječnicima 20. stoljeća, kao i onima na početku 21. st., definicija fašizma u osnovnim crtama ne razlikuje. Nažalost, tijekom 20. st. postoji jako mali broj rječnika hrvatskoga jezika. Ne postoje rječnici izašli između 20.-ih i 60.-ih godina, već su svi postojeći novijega izdanja. Stoga su konzultirane Enciklopedije leksikografskog zavoda iz 1955. – 1964. te 1966. – 1969., gdje je definicija fašizma jednaka, a glasi „tal. politička doktrina i praksa, nastala kao rezultat društveno-ekon. prilika, u kojima se našlo tal. društvo poslije Prvog svjetskog rata“ uz detaljnije informacije o tom režimu. U postojećim su rječnicima od 60.-ih god. do danas pronađene sljedeće definicije fašizma: „vladavina reakcionarnih i imperijalističkih predstavnika krupnog kapitala, vlasnika tvornica oružja, velikih banaka i veleposjednika kako se oblikovala prvotno u Italiji, a kasnije u Njemačkoj i Japanu. Fašizam je izazvao drugi svjetski rat u kojem su njegovi nosioci počinili strahovita zvjerstva

20 Ernst Nolte, *Fašizam u svojoj epohi*, Beograd 1990., 18-22; René Lovrenčić, „Fašizam i antifašizam do 1939.“, u: *Antisemitizam, holokaust, antifašizam*, ur. Ivo Goldstein et al., Zagreb 1996., 264-265.

21 Partito Nazionale Fascista je „Organo politico dello Stato, che concorre con questo all'educazione nazionale, politica e morale del popolo e alla diffusione universale delle idealità politiche e sociali del Fascismo. Esso è Persona giuridica ed è una Istituzione che spiritualmente s'identifica con la Nazione...“. Mestica, *Dizionario*, s. v. „Partito Nazionale Fascista“, 1123.; Grande Dizionario Encicopedico tu stranku opisuje na sljedeći način: „...Partito Nazionale Fascista, il quale, di fronte agli scioperi, alle serrate ed ai tumulti dilaganti nel paese, sotto gli imbelli governi di Bonomi e di Facta, forma nel suo seno le prime schiere di milizia sul tipo romano, perfettamente organizzate, che arginano le aggressioni socialcomuniste, sostituiscono nei servizi pubblici gli scioperanti e paralizzano o distruggono i gangli dell'azione nemica...“. S. v. „Storia del Fascismo sino alla Marcia su Roma“, *Grande dizionario encicopedico*, sv. 4., ur. Giovanni Trucco, Torino 1935., 908.

22 S. v. „Fascismo“, *Dizionario di Storia*, Roma 2011. (preuzeto 10. IX. 2014. s: http://www.treccani.it/encyclopedia/fascismo_%28Dizionario_di_Storia%29/)

u velikom dijelu svijeta, a osobito u našoj zemlji“;²³ „1. pov. ideol. projekt diktature koji državu, naciju i vođu nadređuje građaninu i njegovim pravima, pod vodstvom B. Mussolinija (od ranih 20-ih 20. st. do 1945.), 2. pojam koji se proširio na diktatorske vlasti s radikalno nacionalističkim obilježjima u 20. st. i na takve političke pokrete i stranke“;²⁴ „nacionalističko-politička i socijalističko-ekonomski doktrina koja se javlja u završnoj fazi kapitalističke ere kao lažni socijalistički pokret sa sve jačim izrabljivanjem radničke klase i imperijalističkim tendencijama krupne buržoazije“;²⁵ „pol. pov. totalitariški, korporativistički, nacionalistički i imperijalistički pokret koji je pod autoritarnim vodstvom B. Mussolinija vladao Italijom 1922. – 43.“.²⁶

Prema rječnicima s početka 21. st., fašizam je „1. pov. Politički sustav koji je Benito Mussolini uspostavio u Italiji 1920. – 1943., u središtu mu je veličanje nacije i vođe, protiv je demokracije i ljudskih prava, vodi osvajačku vanjsku politiku, 2. pol. Politički pokret s radikalno nacionalističkim obilježjima“;²⁷ „1. pov. ideol. politička ideologija kojoj je glavno obilježje šovinizam i rasizam“.²⁸

Dakle, u hrvatskim je rječnicima fašizam definiran kao vladavina reakcionarnih predstavnika krupnoga kapitala nastala prvo u Italiji, a kasnije u Njemačkoj i Japanu, diktatura koja je vladala Italijom od 1922. do 1943. godine i koja je izazvala Drugi svjetski rat, te općenito totalitariški, nacionalistički i imperijalistički sustav.

1.2.2 Rječnici talijanskoga jezika

U talijanskim je rječnicima vidljiva razlika u tumačenju pojma fašizma kroz desetljeća, odnosno promjena u skladu s političkim događajima u talijanskom društvu. Primjerice u Zingarellijevim rječnicima iz 1922. i 1924. god. pojma fašizam još nema, ali pod natuknicom *fascio* stoji pojam *Fasci di Combattimento* koji se opisuje kao udruženje u poslijeratnoj Italiji s ciljem zaustavljanja protivnika i podržavanja prava pobjede,²⁹ a postoji i pojam *fascista* koji

²³ Bratoljub Klaić, *Rječnik stranih riječi*, Zagreb 1968., s. v. „Fašizam“, 389; isti, *Rječnik stranih riječi*, Zagreb 1978., 413; isti, Zagreb 2001., 413.

²⁴ Vladimir Anić, *Rječnik hrvatskog jezika*, Zagreb 1998., s. v. „Fašizam 225; Isti, *Veliki rječnik hrvatskog jezika*, Zagreb 2004., s. v. „Fašizam 309; s. v. „Fašizam“, *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, ur. Vladimir Anić et al., Zagreb 2003., 335; Bratoljub Klaić, *Novi rječnik stranih riječi*, Zagreb 2012., s. v. „Fašizam“, 316-317.

²⁵ Marijan Filipović, *Rječnik stranih riječi*, Zagreb 1995., s. v. „Fašizam“, 119.

²⁶ Jure Šonje, *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb 2000., s. v. „Fašizam“, 258.

²⁷ Matea Birtić et al., *Školski rječnik hrvatskog jezika*, Zagreb 2012., s. v. „Fašizam“, 129.

²⁸ Ivan Branko Šamija, *Rječnik jezika hrvatskoga*, Zagreb 2012., s. v. „Fašizam“, 266.

²⁹ „grande associazione sorta in Italia dopo la guerra per impedire le agitazioni dei soversivi e sostenerne i diritti della vittoria“. Nicola Zingarelli, *Vocabolario della lingua italiana*, Bologna 1922., s. v. „Fascio“, 497; Isti, *Vocabolario della lingua italiana*, Bologna 1924., s. v. „Fascio“, 497.

se odnosi na osobu upisanu u to udruženje. Ideološki su najpristraniji rječnici napisani u vrijeme završenog procesa institucionalizacije fašizma 30-ih godina, i to „*Grande Dizionario Enciclopedico*“ iz 1935.³⁰ i „*Dizionario della lingua italiana*“ iz 1939. U posljednjem je ta ideologija opisana kao vjera i ljubav fašista te najviši izraz talijanstva koji svojom doktrinom obnavlja domovinu te tako pruža svijetu najistinitije i najmodernije društvo.³¹ U tom se rječniku nalazi i posveta B. Mussoliniju („A Benito Mussolini, Duce d’Italia, Fondatore dell’Impero“). Na početku 40-ih godina natuknice o fašizmu još uvijek imaju pozitivne konotacije. Opisan je kao politički i društveni pokret koji je stvorio Mussolini za sreću Italije ili kao (uglavnom) mladenačka reakcija protiv demagogije podložne boljševizmu, program talijanstva i romanstva te se dodaje da je sa Španjolskim građanskim ratom dobio univerzalni nazivnik suprotan boljševizmu, marksizmu i narodnoj fronti.³² No, tu je i rječnik iz 1942. s neutralnim tumačenjem fašizma, u kojemu je navedeno da je riječ o narodnoj stranci *Fasci di Combattimento*, te doktrini, političkom konceptu i sustavu vladavine te stranke.³³ Za samu stranku *Fasci di Combattimento* isti rječnik navodi da je riječ o udruženju bivših boraca osnovanom nakon rata s ciljem obrane plodova pobjede, a zatim promijenjenom u nacionalnu političku stranku.

Od 50-ih godina nadalje, uslijed demokratskih promjena, mijenja se i pogled na značenje pojma fašizam pa su natuknice uglavnom slične i sadrže negativna tumačenja. Tumačenja u 50-im i 60-im godinama svode se na objašnjenja da je fašizam antidemokratski i totalitaristički politički pokret pod Mussolinijevom diktaturom, koji je vladao Italijom od 1922. do 1943. (1945.).³⁴

³⁰ *Grande dizionario enciclopedico*, n.dj., str. 906-932.

³¹ „la professione di fede e d’amore dei Fascisti. La più alta espressione d’italianità, che rinnova la Patria con le sue dottrine e con la sua opera colossale e diurna dello Stato corporativo, sulla via della terza grandezza, donando al Mondo con l’universalità dei suoi principi la più vera e moderna civiltà“. Mestica, *Dizionario*, s. v. „Fascismo“, 578.

³² „movimento, partito, regime e dottrina politica e sociale, creazione di B. Mussolini per le fortune d’Italia“. Francesco Cerruti – Luigi Andrea Rostagno, *Vocabolario della lingua italiana*, Torino 1941., s. v. „Fascismo“, 494.; „Reazione prevalentemente giovanile contro la demagogia, asservita al fanatismo bolscevico. Andò al potere con la marcia su Roma (28 ottobre 1922). Programma di italiano e romanità. Non lotta, ma cooperazione delle classi. Orientamento verso il popolo... Con la rivoluzione di Spagna (1936), la voce *fascismo* e *fascista* ha preso universalmente senso opposto a bolscevismo, o marxismo o fronte popolare. Fortuna delle parole!“ Alfredo Panzini, *Dizionario moderno*, Milano 1942., s. v. „Fascismo“, 253.

³³ Fernando Palazzi, *Novissimo dizionario della lingua italiana*, Milano 1942., s. v. „Fascismo“, 439.

³⁴ „movimento politico antidemocratico, su cui s’appoggiò la dittatura di B. Mussolini; P.estens., nome di analoghi partiti o tendenze in altri paesi“. Giulio Cappuccini – Bruno Migliorini, *Vocabolario della lingua italiana*, Torino 1956., s. v. „Fascismo“, 477; „movimento politico sorto alla fine della prima guerra mondiale (1919); conquistò il potere con la marcia su Roma (28 ott. 1922), quindi organizzò, sotto la guida di Benito Mussolini, che assunse il titolo di *duce*, lo Stato totalitario e corporativo. Ebbe fine dapprima nel luglio 1943 e poi definitivamente nell’aprile del 1945, con la sconfitta dell’Italia nella seconda guerra mondiale“. Nicola Zingarelli, *Vocabolario della lingua italiana*, Bologna 1959., s. v. „Fascismo“, 506; Nicola Zingarelli, *Vocabolario della lingua italiana*, Bologna 1968., s. v. „Fascismo“, 506; „movimento politico italiano che prende il nome dai ‘fasci di combattimento’ fondati a Milano da B. Mussolini...“. Mario Niccoli – Guido Martellotti, *Dizionario Enciclopedico Universale*, Firenze 1966., s. v. „Fascismo“, 703; „regime politico di carattere dittoriale, totalitario e antidemocratico“. Carlo Passerini Tosi, *Dizionario della lingua italiana*, Milano 1969., s. v. „Fascismo“, 562.

Rječnici iz 70-ih godina imaju negativna tumačenja pojma fašizam, a uglavnom ističu da je riječ o političkoj doktrini i praksi temeljenoj na imperijalističkim, nacionalističkim, totalitarističkim i antidemokratskim stavovima, na vlasti u Italiji pod Benitom Mussolinijem od 1922. do 1945., koja zbraňuje slobodu i drugačije političke ideologije te svaki pokret i političko ponašanje (posebice ekstremno desničarsko) s navedenim karakteristikama.³⁵

I kasniji rječnici fašizam definiraju kao totalitaristički, diktatorski i nacionalistički režim u Italiji u vrijeme Mussolinijeve vlasti 1922. – 1943. te svaku ideologiju i politički režim temeljen na fašističkoj ideologiji i desničarskom totalitarizmu. No, tu valja istaknuti i prvo pojavljivanje sintagme *antikomunistički režim* u De Maurinu rječniku iz 2000. godine.³⁶

Može se zaključiti da je u rječnicima talijanskoga jezika vidljiva razlika u tumačenju pojma fašizam tijekom desetljeća. Rječnici 20-ih, 30-ih i 40-ih godina sadrže pozitivna objašnjenja pojma fašizam te udruženja *Fasci di Combattimento*. Vidljivo je uvjerenje da se pripadnošću tim pokretima brani talijanstvo, pokazuje ljubav prema Italiji, stvara se država temeljena na fašističkom poimanju modernoga društva. Od 50-ih godina prošloga stoljeća do danas, u rječnicima se uglavnom negativno objašnjava pojma fašizam te je sličan tumačnjima u hrvatskim rječnicima: antidemokratski pokret pod Mussolinijevom diktaturom, talijanski politički pokret temeljen na pseudorevolucionarnim i nacionalističkim ciljevima itd., a daje se i opće značenje fašizma kao svakoga diktatorskoga i totalitarističkoga sustava.

35 „dottrina e prassi politica fondata sulla indiscriminata affermazione di motivi nazionalistici ed imperialistici, sulla presunta loro sufficienza a superare ed armonizzare conflitti economici, politici e sociali, e sull'imposizione del principio gerarchico a tutti i livelli della vita nazionale; il movimento costituitosi in partito nel 1921 e trasformato in regime di governo dittatoriale in Italia tra il 1922 e il 1945“. Giacomo Devoto – Gian Carlo Oli, *Dizionario della lingua italiana*, Firenze 1971., s. v. „Fascismo“, 872.; „1.a. Movimento politico italiano impostato su basi e finalità pseudorivoluzionarie, nazionalistiche e antidemocratiche...; b. L'ideologia e la prassi del fascismo; l'organizzazione del regime fascista e il complesso degli iscritti al partito fascista e dei suoi sostenitori; 2. polit. Movimento, atteggiamento politico impostato su basi e finalità nazionalistiche, antidemocratiche e totalitarie“. Emidio De Felice – Aldo Duro, *Dizionario della lingua e della civiltà italiana contemporanea*, Palermo 1975., s. v. „Fascismo“, 739; „1. movimento politico italiano fondato da B. Mussolini nel 1919...; caratteristiche di tale regime furono una politica estera espansionistica e di potenza e una politica interna autoritaria basata sulla soppressione di ogni libertà e di ogni manifestazione di ideologie politiche diverse / l'insieme delle dottrine e dei metodi su cui si reggeva il partito fascista ed il suo governo; 2. est. Nel linguaggio di certi ambienti politici, ogni movimento, atteggiamento, ordinamento politico di estrema destra.“ S. v. „Fascismo“, *Dizionario Sandron della Lingua Italiana*, Firenze 1976., 728.

36 „(1919) 1. Regime politico totalitario stabilito in Italia dal 1922 al 1943, fondato sulla dittatura di un partito unico, l'esaltazione nazionalista e il corporativismo: *il Duce del fascismo*; 2 (est.) Ogni ideologia e regime politico fondato sul totalitarismo di destra: *il fascismo di F. Franco*.“ Nicola Zingarelli, *Lo Zingarelli Gigante: vocabolario della lingua italiana*, Bologna 1993., s. v. „Fascismo“, 676; isti, *Vocabolario della lingua italiana*, Bologna 2000., s. v. „Fascismo“, 688; isti, *Vocabolario della lingua italiana*, Bologna 2008., s. v. „Fascismo“, 851.; „1. movimento politico, fondato da Benito Mussolini nel 1919, che fu al potere in Italia dal 1922 al 1943, dando vita a un regime dittatoriale a carattere totalitario, nazionalista e anticomunista, al quale si ispirarono molteplici movimenti e regimi in Europa e nel resto del mondo/il regime instaurato in Italia da tale movimento; 2. estens. regime totalitario fondato su una politica o un'ideologia di tipo fascista“. Tullio De Mauro, *Il dizionario della lingua italiana per il terzo millennio*, Torino 2000., s. v. „Fascismo“, 901.

1.2.3 Rječnici engleskoga jezika

U oksfordskom engleskom rječniku iz 1933. još uvijek nije prisutan pojam *fašizam*. Postoji jedino natuknica *fasces*, koja navodi da se radi o snopu šiblja sa sjekirom u sredini i njezinom izbačenom oštricom. To su šiblje nosili liktori ispred viših magistrata u Rimu kao amblem njihove moći. U prenesenom značenju taj pojam označava samu moć i autoritet.³⁷ Nuttallov engleski rječnik iz 1945. godine za *fascism* navodi da je riječ o vjerovanju fašista, dok pod natuknicom *fascists* stoji da se radi o političkoj partiji koja se suprotstavlja socijalizmu u svim njegovim oblicima, ali se u Rječniku ne ističe i njegov anti-demokratski aspekt.³⁸

Oksfordski engleski rječnik iz 1950. tumači fašizam (*Fascism*) kao načela i organizaciju fašista, koji su definirani kao tijelo talijanskih nacionalista organizirano 1919. pod vodstvom Mussolinija zbog suprotstavljanja boljševizmu.³⁹ Definicije su u oksfordskim rječnicima iz 1956. i 1960. jednake, a slične su i u rječniku iz 1968. te tumače da se fašizam odnosi na načela i organizaciju nacionalističkoga i antikomunističkoga pokreta 1914. – 1918., koji su imitirali i u drugim zemljama.⁴⁰

Rječnik u izdanju Collinsa iz 1986. razlikuje pojam *fascism* i *Fascism*. Prvi se odnosi na bilo kakvu ideologiju koja se bazira na talijanskom fašizmu ili njemačkom nacizmu, a koja je desničarska, šovinistička, autoritarna itd., dok se drugi odnosi na Mussolinijev politički režim u Italiji.⁴¹

³⁷ „1. a) A bundle of rods bound up with an axe in the middle and its blade projecting. These rods were carried by lictors before the superior magistrates at Rome as an emblem of their power; b) (*Her.*) As a badge; 2. (*transf.* and *fig.*) a) The ensigns of authority or power (npr. *to take, lay down, resign the fasces*; hence also, authority); b) The punishments threatened by the fasces; flogging or beheading; c) (humorously) The birch rod.“ S. v. „*Fasces*“, *The Oxford English Dictionary*, Oxford 1933., 80.

³⁸ „a political party opposed to socialism in all its forms“, *Nuttall's standard dictionary of the English language based on the labours of the most eminent lexicographers*, London, New York 1945., s. v. „*Fascists*“.

³⁹ „One of a body of Italian nationalists organized in 1919 under Benito Mussolini to oppose Bolshevism.“, a otuda i Fascism „their principles and organization“. William Little et al., *The shorter Oxford English dictionary on historical principles*, Oxford 1950., s. v. „*Fascist*“, 678.

⁴⁰ „principles & organization of the patriotic & anti-communist movement in Italy started during the 1914–1918 war, culminating in the dictatorship of Benito Mussolini (d. 1945), & imitated by Fascist or blackshirt associations in other countries“. Henry Watson Fowler et al., *The Concise Oxford Dictionary of Current English*, Oxford 1956., s. v. „*Fascism*“, 430, 431; isti, *The Concise Oxford Dictionary of Current English*, Oxford 1960., s. v. „*Fascism*“, 430., 431.; „principles and organization of the nationalist and anticomunist movement started in Italy during the First World War and imitated in other countries“. Albert Sidney Hornby, *The Advanced Learner's Dictionary of Current English*, London 1968., s. v. „*Fascism*“, 359.

⁴¹ „1. any ideology or movement inspired by Italian Fascism, such as German National Socialism; any right-wing nationalist ideology or movement with an authoritarian and hierarchical structure that is fundamentally opposed to democracy and liberalism; 2. any ideology, movement, programme, tendency, etc., that may be characterized as right-wing, chauvinist, authoritarian, etc.“; *Fascism* „the political movement, doctrine, system, or regime of Benito Mussolini in Italy. Fascism encouraged militarism and nationalism, organizing the country along hierarchical authoritarian lines“. *Collins Dictionary of the English Language*, ur. Patrick Hanks, London–Glasgow 1986., s. v. „*Fascism*“, 552.

U oksfordskom rječniku iz 1989. navodi se kratka natuknica za *Fascism* koji je definiran kao organizacija i načela fašista te bilo koji oblik desnoga autoritarizma, dok za *Fascist* stoji da je pripadnik talijanskih nacionalista koji su osnovani 1919. kao protuteža komunizmu, a koji su u okviru Nacionalne fašističke partije na čelu s Mussolinijem kontrolirali državu 1922. – 1943.; drugo mu je značenje prošireno, a odnosi se na pripadnike sličnih organizacija.⁴² U oksfordskom enciklopedijskom rječniku iz 1991. stoji duža natuknica za *Fascism*, i to kao skupni naziv za totalitarna načela ekstremnoga desničarskog pokreta izvorno nastaloga u Italiji te kasnije proširenoga u druge europske zemlje i u Južnu Ameriku, a također se navodi da je ostao latentna snaga u većini zapadnih zemalja svijeta. Navodi se i njegovo općenito značenje koje ga povezuje sa svakim sličnim nacionalističkim, autoritarnim i desničarskim režimom.⁴³

U Longmanovu rječniku iz 1992. stoji da je *fascism* politički sustav u kojem država kontrolira svu industrijsku aktivnost, u kojem nije dopuštena politička opozicija, a odobrena je vojna sila te je poticana vlastita nacija i rasa uz oštro protivljenje socijalizmu,⁴⁴ dok se u rječnicima s početka 21. st. navodi da je riječ o desničarskoj političkoj jednostranačkoj opciji koja je bila prisutna u Njemačkoj i Italiji u 30-im i 40-im godinama.⁴⁵

Dakle, pojam fašizam ne nalazi se još u oksfordskom rječniku iz 1933., a ostali rječnici iz poratnoga razdoblja daju tumačenje da je fašizam načelo i organizacija nacionalističkoga i antikomunističkoga pokreta u Italiji za vrijeme Prvoga svjetskog rata, svaka ideologija koju karakterizira desničarstvo

42 „one of a body of Italian nationalists, which was organized in 1919 to oppose communism in Italy, and, as the *partito nazionale fascista*, under the leadership of Benito Mussolini (1883-1945), controlled that country from 1922 to 1943; also *transf.* applied to the members of similar organizations in other countries... person having Fascist sympathies or conviction; a person of right-wing authoritarian views“. S. v. „Fascist“, *The Oxford English Dictionary*, sv. 5, ur. J. A. Simpson, E. S. C. Weiner, Oxford 1989., 742.

43 „1. the totalitarian principles and organization of an extreme right-wing nationalist movement, originally as prevailing in Italy (1922-43) where it was founded by Mussolini. It spread to other European countries (Hitler developed more racialist brand of authoritarianism in Germany) and to South America. It has remained a latent, if minimal, force in most countries of the western world; 2. (also *fascism*) a) any similar nationalist and authoritarian movement; b) *disp.* any system of extreme right-wing authoritarian movement“. S. v. „Fascism“, *The Oxford Encyclopedic English Dictionary*, ur. Joyce M. Hawkins, Robert Allen, Oxford 1991., 513.

44 „a political system in which all industrial activity is controlled by the state, no political opposition is allowed, military strength is approved of, support of one's own nation and race is strongly encouraged, and SOCIALISM is violently opposed“. S. v. „Fascism“, *Longman Dictionary of English Language and Culture*, ur. Della Summers, Harlow, Essex 1992., 463.

45 „a RIGHT-WING political system in which people's lives are completely controlled by the state and no political opposition is allowed, used in Germany and Italy in the 1930s and 40s“. S. v. „Fascism“, *Longman Dictionary of Contemporary English*, ur. Adam Gadsby, Harlow, 2000., 503; *fascism* (also *Fascism*) „an extreme RIGHT-WING political system or attitude which is in favour of strong central government and which does not allow any opposition“. *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*, ur. A.S. Hornby, Oxford 2010., s. v. „Fascism“, 556.

i koja je suprotstavljena demokraciji i liberalizmu, društvo u kojem država kontrolira industriju i ljudske živote, u kojem nema političke opozicije i koje se protivi socijalizmu. U engleskim se rječnicima razlikuje definicija fašizma (fascism) kao općenita te definicija fašizma (Fascism) koja se odnosi na Italiju.

2. Antifašizam

2.1 Nastanak pojma i „antiideologije“

Kod ideologija postoji datum početka pokreta, početne ideje pokreta, ciljevi te dokumenti o njegovu razvoju, uspjehu itd.⁴⁶ Fašizam je, iako sadrži ove sastavnice, kao ideologija poprilično nejasno definiran: „Talijanski je fašizam zasigurno diktatura, ali nije u potpunosti totalitaran, ne zbog svoje blagosti već zbog slabosti filozofske ideologije. Suprotno uvriježenu mišljenju, fašizam u Italiji nije imao posebnu filozofiju...“ (pr. a.).⁴⁷

Ako je izvorni fenomen (u ovom slučaju fašizam) nejasno definiran, onda njegov reaktivni pojam (u ovom slučaju antifašizam) gotovo nikako ne može biti jasno određen. Dakle, antifašizam je izvedeni fenomen osmišljen kao pokret kojemu je cilj suprotstaviti se fašizmu. Zapravo je u potpunosti uvjetovan svojim predloškom *anti-* te njegova priroda ostaje ograničena samim fašizmom.⁴⁸ Budući da je tomu tako pojam antifašizam se ni u kojem slučaju nije mogao razviti prije nego što je fašizam kao pojava dobio jasnije konotacije. Iako se za početak nastanka fašizma uzima proljeće 1919., tek u jesen 1920. fašizam počinje pokazivati svoje prave karakteristike i otkrivati svoje ciljeve, a to je obrušavanje na liberalizam, socijalizam i demokraciju te gušenje radničkih i seljačkih pokreta u zemlji u ime uspostavljanja jedinstva nacije te za spas Italije. Tada se profiliraju i prve obrane od fašizma, koje nisu bile jedinstvene.⁴⁹ To je nejedinstvo vidljivo kasnije i u *ratnim protivnicima fašizma* koji su bili različitim svjetonazora, zbog čega nisu činili konzistentan blok, već ih je ujedinjavalo negiranje fašizma te borba protiv njega.⁵⁰ Zbog

⁴⁶ Franjo Zenko, „Personalistički prinos antifašizmu“, u: *Antisemitizam, holokaust, antifašizam*, ur. Ivo Goldstein et al., Zagreb 1996., 369.

⁴⁷ „Italian fascism was certainly a dictatorship, but it was not totally totalitarian, not because of its mildness but rather because of the philosophical weakness of its ideology. Contrary to common opinion, fascism in Italy had no special philosophy...“ Eco, „UR-Fascism“.

⁴⁸ Gvozden Flego, „O psihičkoj strukturi antifašizma“, u: *Antisemitizam, holokaust, antifašizam*, ur. Ivo Goldstein et al., Zagreb 1996., 345.

⁴⁹ Lovrenčić, „Fašizam i antifašizam do 1939.“, 260-261.

⁵⁰ Žarko Puhovski, „Pedeset godina neuspjeha antifašizma“, u: *Antisemitizam, holokaust, antifašizam*, ur. Ivo Goldstein et al., Zagreb 1996., 362.

toga povjesničari nerijetko upućuju na nedostatak antifašističke ideologije.⁵¹ Ne postoje dokumenti temeljem kojih bi se precizirala njegova jedinstvena ideja, cilj, sredstva te strukturiranost na međunarodnom planu.⁵²

Može se reći da je antifašizam unutar njemačkih i talijanskih granica (te u hrvatskim krajevima) prije 30-ih godina 20. st. uglavnom ilegalno djelovalo, a tek nakon toga, kada su ostale zemlje uvidjele čemu nacizam i fašizam zapravo teže, došlo je do internacionalizacije pokreta.⁵³ Shvatilo se da fašizam znači rat i to se željelo spriječiti. Zbog svega navedenoga teško je odrediti kada je antifašizam na međunarodnom planu točno počeo, ali se može pratiti nastanak pojedinih pokreta otpora i antifašističkoga djelovanja.

U Istarskoj enciklopediji pod natuknicom antifašizam stoji „pokret protiv fašizma i nacizma, koji se od sredine 1930-ih pojavio u gotovo svim europskim zemljama, i koji je u različitim oblicima otpora okupljaо različite političke stranke (demokrate, liberale, socijaliste, komuniste, demokrštane itd.)...“ tu je navedeno i da se u Istri pojavio već 1919. istodobno s nastankom prvih fašističkih organizacija te da nije bio jedinstven. Nakon što je Rapaljskim ugovorom (1920.) Istra predana Italiji, fašistički režim provodi nasilnu talijanizaciju zatvarajući hrvatske i slovenske škole, braneći uporabu narodnih jezika itd. Kao prvi antifašistički pokreti smatraju se ustank seljaka na Proštini i rudara u Raši i Labinštini 1921.⁵⁴

Od druge polovice 20-ih godina osnivaju se tajne antifašističke organizacije. Tako je stvorena i revolucionarna organizacija Slovenaca i Hrvata TIGR (Trst-Istra-Gorica-Rijeka), za obranu od fašističkoga odnarođivanja. Prva organizacija TIGR nastala je 1924. u Trstu i djelovala u okviru legalnih slavenskih prosvjetnih društava. Nakon raspuštanja hrvatskih i slovenskih prosvjetnih društava 1927., osnovana je ilegalna organizacija TIGR za cijelu Julijsku Veneciju te započinje izlaženje njezinih novina „Borba“.⁵⁵

Dokaz organiziranijega antifašističkoga djelovanja na državnom planu je i reakcija na *Manifest fašističkih intelektualaca* (21. travnja 1925.), objavom *Manifesta antifašističkih intelektualaca* (tzv. *Antimanifesta*) 1. svibnja 1925. u rimskim dnevnim novinama „Il Mondo“ koje uređuje Benedetto Croce na poticaj Giovannija Amendole.⁵⁶

51 Puhovski, „Pedeset godina neuspjeha antifašizma“, 364; Zenko, „Personalistički prinos antifašizmu“, 369.

52 Zenko, „Personalistički prinos antifašizmu“, 369.

53 Lovrenčić, „Fašizam i antifašizam do 1939.“, 269.

54 Darko Dukovski, „Antifašizam“, *Istarska enciklopedija*, ur. Miroslav Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb 2005., 16-17.

55 Davor Mandić, „TIGR“, *Istarska enciklopedija*, ur. Miroslav Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb 2005., 804-805.

56 Benedetto Croce, *Il Manifesto degli Intellettuali Antifascisti*, 1925. (preuzeto s interneta 19. IX. 2014. s: <http://www.ousia.it/SitoOusia/SitoOusia/TestiDiFilosofia/TestiPDF/Croce/Manifesto.pdf>)

Nakon uspona fašizma u Italiji veliki je broj predstavnika talijanskih stranaka pobjegao iz zemlje te su u emigraciji počeli organizirati antifašističke pokrete i grupacije. Prva je skupina antifašističkih snaga u emigraciji osnovana 1927. god. u Parizu pod nazivom Antifašistička skupina (*Concentrazione antifascista*). Ona je okupljala predstavnike socijalističkih i republikanskih stranaka. Također u Parizu, osnovan je i antifašistički pokret Pravda i Sloboda (*Giustizia e Libertà*) koji je u svojem programu izražavao otvorenu borbu protiv fašizma. Spaja se s Antifašističkom skupinom 1931. god. i vodi intenzivnu antifašističku politiku u inozemstvu i u samoj Italiji. S talijanskim antifašistima u emigraciji surađivao je i TIGR.⁵⁷

Tijekom 30-ih godina veći dio zapadnoeukropskih zemalja u svoju službenu politiku još uvijek nije ugradilo antifašizam kao osnovnu smjernicu, već su pokazivale kontradiktorne stavove (uz negodovanje – odobravanje zbog *crvene opasnosti*, zgražanje, ali i sklonosti itd.).⁵⁸ U tom se razdoblju mogu izdvojiti tek pojedini otpori fašizmu u Europi, npr. 1934. sprečavanje fašističkoga državnog prevrata od strane komunista i socijalista u Francuskoj i oružani ustanak radništva u Austriji, zatim Španjolski građanski rat (1936. – 1939.), gdje je pokazana solidarnost antifašista, ali i fašista te 1935. isticanje važnosti suradnje s drugim ljevičarskim liberalnim strankama s ciljem borbe protiv fašizma na 7. kongresu Kominterne itd.⁵⁹

Tek kada je fašizam direktno ugrozio vojno moćne države one su se aktivnije uključile u antifašistički rat. Iako je među njima bilo brojnih ideoloških razlika, ujedinjavao ih je zajednički cilj – borba protiv fašizma.⁶⁰ Tako dolazi do stvaranja tzv. *Antifašističke koalicije*, što je naziv za zemlje i vlade koje su se za vrijeme Drugoga svjetskog rata borile protiv potpisnika Trojnoga pakta. Isprva su je činile Velika Britanija i Francuska (nakon njemačkog napada na Poljsku 1. rujna 1939.), zatim i zemlje Commonwealtha (Kanada, Australija, Novi Zeland, Južnoafrički savez) najavljujući Njemačkoj rat. Nakon napada Njemačke na SSSR i Japanaca na Pearl Harbour, koalicija se proširila sporazumom između Velike Britanije, SSSR-a i SAD-a. Antifašistička koalicija učvršćivala se konferencijama i sporazumima tijekom rata: Atlantskom poveljom u kolovozu 1940., kojoj je u rujnu 1941. pristupio i SSSR (potpisalo ju je 45 zemalja), Deklaracijom o ujedinjenim narodima od 1. siječnja 1942. koju

⁵⁷ Dragovan Šepić, „Zagreb: Talijanski antifašisti u emigraciji i pitanje Julijске krajine“, *Pazinski memorijal* 9/1979., 234.

⁵⁸ Lovrenčić, „Fašizam i antifašizam do 1939.“, 276.

⁵⁹ Deželjin, *Etiologija antifašizma*, 111-115.

⁶⁰ Lovrenčić, „Fašizam i antifašizam do 1939.“, 276.

je potpisalo 26 država (prvi se put spominje naziv *ujedinjeni narodi*), uključujući velike savezničke sile i Kinu.⁶¹ Pri završetku rata ideološke su razlike među zemljama koalicije postale sve očitije (vidljivo već na konferenciji u Jalti 1945.) te se zaoštravaju međudržavni odnosi između kapitalističkih i socijalističkih zemalja.⁶²

2.2 Antifašizam u rječnicima

2.2.1 Rječnici hrvatskoga jezika

Budući da za razdoblje 50-ih godina nema Rječnika hrvatskoga jezika (nema ih ni u razdoblju od 20-ih do 40-ih godina), uzet je dio definicije pojma antifašizam iz Enciklopedije Leksikografskog zavoda, 1955. – 1964. gdje stoji: „demokratski pokret protiv fašizma za očuvanje demokracije i mira (...) javlja se kao reakcija na fašizam i otpor nastupajućoj fašističkoj opasnosti (...) Antifašizam je pokret za obranu kulture i civilizacije, protiv rata i ratne opasnosti...“⁶³ U Enciklopediji Leksikografskog zavoda iz 1966. – 1969. natuknica antifašizma je jednaka kao i iz 1955., a dodan je i odlomak o VII. kongresu Komunističke internationale održanom 1935. u Moskvi, na kojem je komunističkim partijama naloženo da ujedine sve demokratske stranke i snage te radničku klasu u borbi protiv fašizma.⁶⁴

Definicije antifašizma u konzultiranim rječnicima uglavnom su slične: „politički stav protivan fašizmu, slobodarstvo, naprednost, demokratičnost“;⁶⁵ „ukupnost djelovanja i borbe protiv fašizma“;⁶⁶ „pol. nauk i pokret nastao u suprotstavljanju fašizmu“;⁶⁷ „pol. pokret protiv radikalno nacionalističkih obilježja“.⁶⁸ Najopširnija je natuknica u Hrvatskom enciklopedijskom rječniku iz 2003.: „ukupnost djelovanja i borbe protiv fašizma 1. pov. ideologija i pokret u Europi od 1920-ih do 1945. koja se suprotstavljala talijanskom fašizmu i

61 S. v. „Antifašistička koalicija“, *Hrvatska enciklopedija*, Zagreb 2013. (preuzeto 19. IX. 2014. s <http://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=3002>); Radovan Vukadinović, *Međunarodni odnosi od Hladnog rata do globalnog poretku*, Zagreb 2001., 421.

62 Radovan Vukadinović, *Hladni rat i Evropa*, Zagreb 1983., 86-90; isti, *Međunarodni odnosi od Hladnog rata do globalnog poretku*, 10-12.

63 S. v. „Antifašizam“, *Enciklopedija leksikografskog zavoda*, sv. 1., Zagreb 1955., 174.

64 Isto, sv. 1, Zagreb 1966., 140.

65 Klaić, *Rječnik stranih riječi*, Zagreb 1968., s. v. „Antifašizam“, 73; isti, *Rječnik stranih riječi*, Zagreb 1978., s. v. „Antifašizam“, 77; isti, *Rječnik stranih riječi*, Zagreb 2001., s. v. „Antifašizam“, 77; isti, *Novi rječnik stranih riječi*, 2012., s. v. „Antifašizam“, 59.

66 Anić, *Rječnik hrvatskog jezika*, 1998., s. v. „Antifašizam“, 25; isti, *Veliki rječnik hrvatskog jezika*, 2004., s. v. „Antifašizam“, 25.

67 Šonje, *Rječnik hrvatskoga jezika*, s. v. „Antifašizam“, 27.

68 Birtić et al., *Školski rječnik hrvatskog jezika*, s. v. „Antifašizam“, 12.

drugim radikalno nacionalističkim, fašističkim ili nacističkim pokretima i vladama; u raznim zemljama objedinjavao je razne političke stranke i struje 2. pol. aktualno suprotstavljanje neofašizmu u njegovim raznim vidovima: oživljavanju fašističkih ideja, povijesnoj rehabilitaciji fašizma, restauraciji fašističkih elemenata u suvremenim režimima (nacionalna nesnošljivost, agresivni nacionalizam, antidemokratizam)⁶⁹ dok u rječnicima Filipovića (1995) i Šamije (2012) ne postoji natuknica antifašizam.

Natuknice u konzultiranim hrvatskim izvorima o antifašizmu ne mijenjaju se tijekom desetljeća i uglavnom ga definiraju kao reakciju na fašizam i borbu protiv njega, pokret za očuvanje demokracije i mira, za obranu kulture i civilizacije, protiv nacionalističkih obilježja. Osim navedenoga, u Hrvatskom enciklopedijskom rječniku nalazi se i definicija koja ga opisuje kao aktualno suprotstavljanje neofašizmu koji se očituje u nacionalnoj nesnošljivosti, agresivnom nacionalizmu, antidemokratizmu itd.

2.2.2 Rječnici talijanskoga jezika

Niti jedan od navedenih talijanskih rječnika iz 20-ih, 30-ih, 40-ih god. te rječnik iz 1956., uključujući i Treccanijevu *Enciclopedia Italiana di Scienze, Letteratura ed Arti* iz 1949. nema natuknicu *antifascismo*.

Prvi od konzultiranih rječnika u kojem se nalazi pojam antifašizam je Zingarellijev rječnik iz 1959. god. u kojem se navodi da je riječ o političkoj doktrini i djelovanju protivnima fašizmu.⁷⁰ Iste definicije nalaze se u Zingarellijevu rječniku iz 1968. te u onom iz 1993., a slične su i u svim kasnijim rječnicima.⁷¹

Dakle, u konzultiranim je talijanskim rječnicima prva definicija antifašizma navedena 1959. godine, a od tada do danas natuknice su uglavnom slične. Antifašizam je opisan kao politička struja, doktrina, pokret i aktivnost protivna fašizmu i općenito diktaturama. Zingarellijev rječnik za nastanak pojma antifašizam navodi 1921. godinu.

69 S. v. „Antifašizam“, *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, Zagreb 2003., 46.

70 „dottrina e attività politica contraria al fascismo“. Zingarelli, *Vocabolario*, 1959., s. v. „Antifascismo“, 65.

71 „opposizione al fascismo; l'insieme degli antifascisti“. Niccoli – Martellotti, *Dizionario Encicopedico Universale*, 1966., s. v. „Antifascismo“, 83; „il sentimento di avversione e di opposizione al fascismo e, in genere, alle dittature“ Passerini, *Dizionario*, 1969., s. v. „Antifascismo“, 85; „atteggiamento umano e politico di opposizione sistematica e qls. sistema basato sulle dottrine fasciste“. Devoto – Oli, *Dizionario*, 1971., s. v. „Antifascismo“, 127; „atteggiamento, movimento contrario al fascismo, ai principi e ai metodi fascisti“. De Felice – Duro, *Dizionario*, s. v. „Antifascismo“, 128; „opposizione al fascismo e, con sign. estensivo, a forme reazionarie di governo: l'antifascismo italiano, movimento storico (1922-1945) di opposizione al governo fascista“. S. v. „Antifascismo“, *Dizionario Sandron*, 1976., 112; „1. movimento di opposizione al fascismo; 2. posizione o tendenza politica avversa al fascismo (1921)“. De Mauro, *Il dizionario*, 2000., s. v. „Antifascismo“, 134; „Concezione e attività politica contraria al fascismo“. Zingarelli, *Vocabolario*, 2008., s. v. „Antifascismo“, 114.

2.2.3 Rječnici engleskoga jezika

Zanimljivo je da se pojam antifašizam ne nalazi niti u jednom konzultiranom engleskom rječniku, ali niti u enciklopedijama. Jedino je u *The New Encyclopedia Britannica*, 1966. pronađena natuknica *Anti-Fascist Council for the National Liberation of Yugoslavia* (AVNOJ) kao vrhovne organizacije koju je za vrijeme Drugoga svjetskog rata utemeljila Jugoslavenska komunistička partija s ciljem koordinacije vojnih pohoda partizana Josipa Broza Tita i administrativnih aktivnosti lokalnih „liberalnih komiteta“...⁷²

3. Zaključak

Ovome je radu bio cilj pokazati tumačenje pojnova fašizam i antifašizam u rječnicima hrvatskoga, talijanskoga i engleskoga jezika te u nedostatku rječnika, uvidom u enciklopedije.

Konzultacijom postojećih jednojezičnih hrvatskih rječnika te enciklopedija došlo se do zaključka da se pojam fašizam tijekom desetljeća ne mijenja (no treba naglasiti da ne postoje rječnici niti enciklopedije iz 30-ih i 40-ih godina). U Klaićevim rječnicima (1968., 1978., 2001.), unatoč rasponu od trideset godina, definicija fašizma je jednaka i tumači se kao vladavina reakcionarnih i imperijalističkih predstavnika krupnoga kapitala koja je nastala prvo u Italiji i izazvala Drugi svjetski rat. Rječnici u Aničevu uredništvu (1998., 2003., 2004., 2012.) s prijelaza stoljeća također imaju podudarne definicije, a ista je definicija i „Školskoga rječnika hrvatskoga jezika“ iz 2012. S jedne strane fašizam se određuje kao diktatura Benita Mussolinija od 20-ih god. do 1945. u kojoj je građanin podređen naciji, državi i vođi, a s druge kao općeniti pojam koji se odnosi na diktatorske vlasti, pokrete i stranke s radikalno nacionalističkim obilježjima u 20. stoljeću. Ostali rječnici s kraja 20. i početka 21. stoljeća proširuju definiciju na nacionalistički, korporativistički, totalitistički i imperijalistički pokret s rasističkim i šovinističkim obilježjima.

Uvidom u talijanske rječnike uočena je promjena definicije pojma fašizam kroz desetljeća. U rječnicima iz 20-ih godina sasvim se očekivano nalaze pozitivna tumačenja o udruženju koje se smatra začetnikom fašizma (*Fasci di Combattimento*), te u 30-im i 40-im godinama pozitivna tumačenja samoga pojma fašizam. Od 50-ih godina do danas, tumačenja fašizma pretežno su

⁷² „umbrella organization established during World War II by the Communist Party of Yugoslavia to coordinate the military campaigns of Josip Broz Tito's Partisans and the administrative activities of local 'liberation committees'...“. S. v. „Antifascism“, *The Encyclopaedia Britannica, a new survey of universal knowledge*, sv. 1, ur. Warren E. Preece, Chicago etc. 1966., 447.

slična te sadrže negativne konotacije. U rječnicima 50-ih i 60-ih godina fašizam je opisan kao antidemokratski, totalitaristički, diktatorski i korporativistički sustav (tri rječnika ga povezuju s Italijom i Mussolinijem, a jedan iz 1969. govori općenito o takvom sustavu). U rječnicima iz 70-ih, uz postojeće pridjeve prisutni su i opisi fašizma kao nacionalističkoga, imperijalističkoga sustava pod vodstvom Mussolinija u Italiji, odnosno kao doktrine temeljene na takvim principima. U rječnicima od sredine 70-ih godina do danas istaknuta je definicija koja se odnosi na Mussolinija i Italiju te općenita definicija koja se odnosi na sva politička uređenja i ideologije s takvim karakteristikama. Rječnici s prijelaza stoljeća govore o totalitarističkoj, nacionalističkoj i korporativističkoj diktaturi u Italiji, ali i općenito o svim takvim ideologijama. Valja istaknuti da se u De Maurovu rječniku iz 2000. prvi put za tumačenje fašizma javlja i pridjev antikomunistički.

Konzultacijom engleskih rječnika uočeno je da se pojam fašizam pojavljuje u rječnicima iz 1945. i 1950. (u rječniku iz 1933. ga još nema), gdje se tumači kao organizacija i vjerovanje fašista, dok je pojam fašist tumačen kao pripadnik političke stranke koja se suprotstavlja socijalizmu u svim oblicima (1945.) te boljevizmu (1950.) u Italiji pod Mussolinijem. Rječnici iz 50-ih i 60-ih godina za fašizam navode da je nacionalistički i antikomunistički pokret nastao u Italiji za vrijeme Prvoga svjetskog rata, koji imitiraju i druge zemlje. Rječnik iz 1989., kao i oni iz 1945. i 1950., navodi da je fašizam načelo i organizacija fašista, dok su fašisti pripadnici Mussolinijeve nacionalističke stranke koja se suprotstavlja komunizmu. Ostali konzultirani rječnici od 80-ih do danas daju definiciju fašizma kao desničarskoga, autoritarnoga, totalitarističkoga i nacionalističkoga sustava za vrijeme Mussolinija u Italiji (Fascism) te kao svaku ideologiju i pokret s takvim obilježjima (fascism).

Ako međusobno usporedimo definicije u rječnicima navedenih triju jezika dolazi se do zaključka da je u svim trima jezicima zastavljen opis fašizma kao nacionalističkoga, totalitarističkoga, autoritarnoga i diktatorskoga režima nastalog u Italiji pod vodstvom Benita Mussolinija, ali i općenito svake ideologije s tim obilježjima. Istiće se i suprotstavljanje fašizma demokraciji te autoritarnosti. Zanimljivo je spomenuti da se definicija fašizma kao opozicije boljevizmu javlja u engleskom rječniku iz 1950. te talijanskom iz 1942. (razdoblje u kojem se u rječnicima uglavnom nalaze pozitivna tumačenja pojma fašizam), dok je u hrvatskom nema, kao što nema ni isticanja desničarskoga karaktera fašizma. Nadalje, u engleskim je rječnicima često isticana karakteristika fašizma kao opozicije socijalizmu, što se ne nalazi ni u talijanskim ni u

hrvatskim rječnicima, a naglašena je i desničarska orijentiranost. Također, u engleskim se rječnicima ne nalazi tumačenje fašizma kao korporativističkoga i imperijalističkoga sustava, koje je zastupljeno u hrvatskim i talijanskim. S druge strane, pridjev antikomunistički nije prisutan u hrvatskim rječnicima, prisutan je u jednom talijanskom rječniku, i to iz 2000. godine, a u engleskim se javlja već 50-ih godina.

Ako sagledamo pojam antifašizam, on se u hrvatskim konzultiranim rječnicima ne mijenja kroz desetljeća. U Klaićevim je rječnicima (1968., 1978., 2001., 2012.) definiran kao suprotstavljanje fašizmu te slobodarstvo, naprednost i demokratičnost. Rječnici u Anićevu uredništvu (1998., 2004.) antifašizam definiraju kao borbu protiv fašizma, dok ga „Školski rječnik hrvatskoga jezika“ opisuje kao pokret protiv radikalno nacionalnih obilježja. „Hrvatski enciklopedijski rječnik“ (2003.) daje definiciju antifašizma kao borbe protiv talijanskoga fašizma i radikalno nacionalnih obilježja, ali i kao borbe protiv neofašizma.

U talijanskim je rječnicima prvo pojavljivanje pojma antifašizam u ovom istraživanju detektirano u 1959. godini, a od tada do danas definiran je kao političko djelovanje protivno fašizmu, s time da rječnik iz 1976. (Sandron) sadrži i prošireno tumačenje talijanskoga antifašizma kao povijesnoga pokreta (1922. – 1945.) koji se suprotstavlja fašističkoj vladji.

Pregledavajući rječnike engleskoga jezika niti u jednom nije pronađen pojam antifašizam. Jedino u enciklopediji Britannici iz 1966. može se pronaći natuknica AVNOJ, dakle nema općeg značenja, već se odnosi na točno određenu jugoslavensku antifašističku organizaciju. Koji je razlog tome, u budućim bi istraživanjima odgovor mogli dati povjesničari.

Može se zaključiti da je pojam antifašizam mogao nastati jedino nakon što se fašizam profilirao sa svojim ciljevima i smjernicama, dakle vjerojatno tijekom 1919./1920. godine, no nažalost to nije potvrđeno u konzultiranim rječnicima triju jezika.

Budući da su definicije antifašizma u konzultiranim rječnicima vrlo kratke i općenite, da bi se pojasnilo suvremeno poimanje antifašizma u hrvatskim stručnim izdanjima zaključno možemo citirati dio natuknice iz Hrvatske enciklopedije (2013.): „U poslijeratnoj Europi pojam antifašizam postaje više značan, često bitno određen konkretnom političkom situacijom. U zapadnoeuropskim demokracijama antifašizam postaje ideološki temelj za dosljedno suprotstavljanje svim oblicima rasizma, ksenofobije i antisemitsma. U komunističkom bloku antifašizam postaje nedodirljivi ideologem,

pojam koji pozitivno legitimira svaku ratnu i poratnu djelatnost komunističkih režimâ. Na taj se način antifašizam u tim zemljama povezuje i isprepleće s komunističkom ideologijom i praksom i gubi svoju prvotnu demokratsku poruku“.⁷³

Semantica del termine (anti)fascismo

Riassunto

Nonostante le definizioni generalmente accettate dei concetti di fascismo e antifascismo, nelle cerchie professionali spesso si hanno dibattiti su di essi e su quello che rappresentano. Quindi l'obiettivo di questa ricerca era di analizzare dalla prospettiva linguistica i termini di fascismo e antifascismo mediante la consultazione di dizionari monolingui disponibili in lingua inglese, italiana e croata pubblicati dagli anni '20 del XX secolo fino all'inizio del XXI secolo. Siamo partiti dall'ipotesi che il loro significato cambierà nei decenni. Inoltre, con l'aiuto dei dizionari e delle encyclopedie abbiamo tentato di individuare la prima comparsa del termine antifascismo. Attraverso la consultazione dei dizionari croati monolingui e delle encyclopedie esistenti, siamo arrivati alla conclusione che i termini di fascismo e antifascismo non sono cambiati nel corso degli anni. I dizionari italiani, dall'altro canto, hanno dimostrato un evidente cambiamento nella definizione del fascismo attraverso i decenni. Infatti, nei dizionari degli anni '20 del XX secolo, si riscontrano interpretazioni positive sull'associazione che viene considerata iniziatrice del fascismo (*Fasci di combattimento*) e negli anni '30 e '40 si trovano interpretazioni positive sullo stesso concetto di fascismo. Dagli anni '50 ad oggi, le interpretazioni del fascismo sono simili alle spiegazioni che si trovano nei dizionari croati e contengono la condanna di tale dittatura, ed è in quel momento che viene notata anche la prima comparsa del termine antifascismo. I dizionari di lingua inglese contengono definizioni del termine fascismo simili a quelle presenti nei dizionari croati e quelli italiani a partire dagli anni '50 ad oggi, mentre il termine antifascismo non è nominato. Unico nell'encyclopedia *Britannica* del 1966 è possibile trovare la voce AVNOJ, assente di significato generale, particolarmente impostata e definita in riferimento all'organizzazione antifascista jugoslava. Presa visione del materiale vocabolistico, non siamo giunti al dato riferito al momento della comparsa del termine antifascismo, ma è possibile concludere che sarebbe potuto apparire soltanto dopo che il fascismo si era profilato assieme ai suoi obiettivi e linee guida, quindi probabilmente nel corso del 1920.

⁷³ S. v. „Antifašizam“, *Hrvatska enciklopedija*, Zagreb 2013. (preuzeto 28. X. 2014. s: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=3004>)

Semantics of the notion of (anti)fascism

Summary

Despite the generally accepted definitions of the notions *fascism* and *anti-fascism*, in the expert areas there are often led discussions about those concepts. Therefore, the goal of this research was to consider, from a linguistic point of view, the interpretation of the notions of fascism and anti-fascism, by examining the available monolingual dictionaries of the English, Italian and Croatian languages from the 1920s until the beginning of the 21st ct. It started with a hypothesis that their meaning, during the centuries, will change. Except that, by consulting the dictionaries and encyclopedias, it was tried to determine the first appearance of the notion *anti-fascism*. Using the existing monolingual Croatian dictionaries and encyclopedias it was concluded that the notions *fascism* and *anti-fascism* during the years didn't change. The Italian dictionaries, on the other side, showed an obvious mutation of the definitions during decades. In fact, in the dictionaries from the 1920s there are positive interpretations about the association that is considered as the founder of fascism (*Fasci di combattimento*) and in the 1930s and 1940s the positive explanations of the notion fascism. From the 1950s till today the interpretations of fascism are similar to the interpretations in the Croatian dictionaries and they contain a judgmental connotation of this dictatorship. In that time it is also noticed a first appearance of the term anti-fascism. English dictionaries contain definitions of the term fascism close to the ones that we found in the Croatian dictionaries from the 1950s until today. The term anti-fascism is not listed. Only in the encyclopedia *Britannica* from 1966 it can be found an entry AVNOJ (*Anti-fascist Council for the National Liberation of Yugoslavia*), without an explanation, particularly placed and specified into an anti-fascist Yugoslavian organization. Examining the dictionary material it hasn't been found about the time of occurrence of the notion anti-fascism but it can be concluded that it could arise only after fascism profiled itself with its goals and directions, so it could be during the 1920s.

Pula i moderni izazovi antifašizma

Igor Šaponja

UDK 329.7(497.571Pula)

Izvadak

Autor donosi kronološki pregled događaja iz dnevnih novina te fotografije pulskih pročelja nagrđenih parolama neonacističke propagande. Na temelju analize podataka iz dnevnoga tiska i slikevog materijala analizira se pojava i djelovanje neonacističkih skupina te reakcija lokalne javnosti na izljeve nasilja potaknute rasnom i ideološkom mržnjom.

Ključne riječi: skinhead, skinhed, *Blood and Honour*, rasizam, neonacisti, Pula

Uvod

Često se u hrvatskoj javnosti posljednjih dvadesetak godina postavljalo pitanje zašto su stanovnici Istre toliko različiti od ostatka Hrvatske glede pitanja demokracije, poštivanja prava manjina te svih ostalih tekovina kojima se diči svijet zapadne demokracije. Kao razlog navodila se pitoma narav ljudi, multikulturalnost i slične stvari, no bitna je i činjenica da su Istrani na svojoj koži dobro osjetili svu težinu nedemokratskih režima i dobro znaju čemu vode ekstremizmi svih totalitarizama. Istra je dobro zapamtila što je fašizam: prve antifašističke žrtve u cijelom svijetu pale su kod nas. Ostala su duboko ukorijenjena sjećanja na spaljene domove, promjene prezimena, pretučene ljude „natankane“ ricinusom, tisuće izbjeglih u tadašnju Jugoslaviju zbog fašističkog terora.¹ Sjećanja na odvođenje u koncentracijske logore te stravičan broj imena žrtava na spomenicima u gotovo svakom istarskom selu dovoljno govore kakva je razaranja Drugi svjetski rat napravio u našoj regiji.² Kao i u ostatku svijeta, ni Istri nisu zaobišli trendovi pojave neofašizma i neonacizma u novije doba. Iako u manjoj mjeri, i na ovom prostoru pojavile su se skupine koje zastupaju revizionizam, simpatiju naspram poraženih ideja Drugog svjetskog rata i našle plodno tlo među manjim brojem mladih.

1 Ernest Radetić, *Istra pod Italijom*, Zagreb 1944., 88-99; Hrvoje Mezulić, *Fašizam – krstitelj i palikuća*, Pazin 1997.

2 O tome više u: Abram Maružin, Miho Rojnić, *Spomenici govore – katalog spomeničkih obilježja, poginulih boraca i žrtava fašističkog terora na Puljštini u Drugom svjetskom ratu*, Pula 2004.

U ovom se članku donosi pregled događaja u Puli u kontekstu pojave neonacizma i sukoba među supkulturnim skupinama mlađih u Hrvatskoj posljednjih dvadeset godina. U radu su korištene dnevne novine koje su pratile navedene događaje te internetski portalni koji su izvještavali o događajima vezanima uz porast nasilja i govora mržnje na ulicama Pule, ali i drugih hrvatskih gradova.

I.

Skinhedi³ (engl. *skinhead* – „obrijana glava“), kao supkulturni pokret, naziv su dobili po kratko, često do kože ošišanoj frizuri.. Pojavili su se u bivšoj Jugoslaviji u drugoj polovici osamdesetih, no, u Hrvatskoj dobivaju na značaju u drugoj polovici devedesetih godina. Nedugo zatim javljaju se prve skupine skinheda i u Puli, prvotno nepolitički motiviranih, a zatim u potpunosti okrenutih veličanju bjelačke supremacije i tekovinama nacističke ideologije iz Drugog svjetskog rata.⁴ Započinje razdoblje uličnog nasilja (vidi slika 1.), a na pulskim ulicama pojavljuju se nacističke parole, grafiti, pozivi na rasno nasilje te sve ostale karakteristike supkulture poznate kao skinhedsi. One se na pročeljima pulskih objekata pojavljuju se sve do danas (vidi sl. 2., 3., 4. i 5.).

Skinhedska supkultura vuče svoje korijene iz rasno izmiješanih predgrađa britanskih gradova šezdesetih godina dvadesetog stoljeća, gdje se javlja supkultura „rude boysa“ (engl. *rude boys* – „bezobrazni dečki“, naziv koji se koristi kao danas „gangsta“), koji vuku korijene s Jamajke. Klasični *rude boys skinhead* s kraja šezdesetih u krajnjoj je suprotnosti s tadašnjom hip-generacijom. Obučen je u jeans, kratko je ošišan, sluša jamajčansku ska glazbu, nosi radničke *Doc Martens* čizme, pije pivo i uživa u međusupkulturnom nasilju. U rasno izmiješanoj Britaniji mnogi od njih dolaze pod utjecaj desno orijentiranih političkih stranaka kao što su Nacionalni Front (NF – *National Front*) i Nacionalistička stranka Britanije (BNP – *British National party*) te sudjeluju u mnogim sukobima s pristašama Socijalističke radničke partije (*Socialist workers party*).⁵ Ne trebamo posebno isticati da su nogometni stadioni i nasilje na njima bili plodno tlo za njihovo djelovanje.⁶

---

3 U hrvatskom dnevnom tisku se obično navode u engleskim inačicama „skinhead(s)i“

4 „Short history of Neo-Nazi skinhead subculture in Croatia“ (preuzeto 14. IV. 2015. s <https://libcom.org/history/short-history-neo-nazi-skinhead-subculture-croatia>, članak izvorno objavljen 18. IX. 2010.).

5 Dick Hebdige, *Potkultura: Značenje stila*, Beograd 1980., 61-63, 137.

6 Dražen Lalić, *Torcida – pogled iznutra*, Zagreb 1993., 354.

Glas Istre**Crna kronika**

Punkeri naoružani noževima i kamenjem bježali pred palicama »skinsa«

PULA - Jučer oko 14 sati na novom pulskom autobusnom kolodvoru i tržnici u Šijani u Puli sukobile su se dvije skupine mladih »skinsa« i punkera koja je, na sreću završila bez ranjenih i bez materijalne štete. Građani koji su se zatekli na tržnici i kolodvoru u Šijani zbumjeno su gledali što se dešava. Skupina od dvadesetak punkera bježala je od razjarene jednako brojne skupine skinheads. Prije nego su se skupine sukobile stigla je interventna i temeljna policija te je dio mladića i djevojaka uspjelo pobjeći, a dio njih je policija odvezala u dvije »märice« na ispitivanje u postaju. Od njih dvadesetak većina je puštena, a neki su zadržani. Policija im je oduzela noževe i kamenje.

Očevici koji su se nalazili na tržnici i terasama obližnjih kafića u strahu su promatrali »stampedo« mladih pred policijom. Rekl su nam da su u narušavanju javnog reda i mira sudjelovali pripadnici skinheads-a iz Pule i punkera koji su u Pulu stigli iz drugih krajeva Hrvatske na 10. Hardcore-Punk Festival »Monte Paradišo« koji se od 31. srpnja održava u blivoj vojarni Karlo Rojci na Monte Zaru u Puli. Vlasnik jednog kafića rekao nam je da se sve odvijalo vrlo kratko. Najprije je jedna skupina mladića

Nakon privodenja punkeri su pušteni iz policije

trčala »glavom bez obzira«, dok je iz njih trčala druga skupina »čelavaca« s palicama u rukama.

O jučerašnjem incidentu u Šijani glasnogovornica Policijske uprave istarske Štefanija Prosenjak - Žumberk rekla nam je da je u incidentu sudjelovala veća skupina mladih muških osoba među kojima su bila i tristrana državljana, jedan Austrijanac i dvojica Slovenaca.

- Policiji je slučaj dojavio dječatnik Autobusnog kolodvora i dječatnica pulskog poduzeća »Herculanea«. Više dječatnika interventne i temeljne policije na mjestu događaja su zatekli

KRATKOTRAJNI STAMPEDO
JUČER POPODNE NA
AUTOBUSNOM KOLODVORU
U PULI

su imali. U tučnjavi je sudjelovala veća skupina od oko 40-ak mladića. Nitko nije ozlijeden, a za sada se ne bliže ni materijalna šteta na automobilima i drugim stvarima. Okolnosti oko tučnjave i razlozi koji su doveli do sukoba spomenutih mladića policija još utvrđuje.

Inače, to nije prvi slučaj sukoba mladića. Navodno se prekucer na Monte Zaru dogodio sličan incident u kojem su »čelavci« pretukli jednog Britanca, a iste večeri je na Sisplatzu napadnut mladić iz Pule koji se setao sa svojom djevojkom. Organizatori »Monte Paradiša« rekli su nam su posjeti skinheada u vojarnu česti, da tuku njihove goste, a da pomoći koju su zatražili od policije da ih zaštite nisu dobili.

C. B. G.

Tržnica u Šijani na kojoj je jučer sprječen okršaj punkera i skinheads-a

Sl. 1. Novinski izvještaj o sukobu skinheads i pankera u Puli 2002. godine (Izvor: Cristian Bruno Galić, „Punkeri naoružani noževima i kamenjem bježali pred palicama ‘skinsa’“, *Glas Istre*, 3. VIII. 2002., 25.)

Sl. 2. Skinheadski grafiti u pulskoj četvrti Šijana 2004. godine (Izvor: *Glas Istre*, 18. XI. 2004., 3., preuzeto 14. IV. 2015.)

Sl. 3. Grafiti s ustaškim porukama u pulskoj četvrti Kaštanjer 2009. godine (Izvor: <http://www.regionalexpress.hr/site/more/ustaki-grafiti-na-katanjeru>, fotografija snimljena 19. XI. 2009., preuzeto 23. III. 2015.)

Sl. 4. i 5. Grafiti s nacističkim porukama u pulskoj četvrti Veruda 2013. godine (Izvor: http://www.glasistre.hr/vijesti/pula_istra/veruda-isCRTana-kukastim-krizevima-384852, fotografije snimljene 21. II. 2013., preuzeto 14. IV. 2015.)

Početak panka značio je novu fazu za profiliranje skinhedsa, i za to je najviše zaslužan Ian Stuart Donaldson (vidi sl. 6.), koji je 1976. u Engleskoj oformio muzičku grupu *Skrewdriver*. Iako na početku nisu bili politički afirmirani, uskoro postaju stjegonoše pravca koji se naziva „nazi-punk“, a njihov singl „White power“ (1983.) postaje manifest svih rasističkih skinhedsa. Njihove ideje se ubrzo šire s obje strane oceana, a sljedbenici *Skrewdrivera* počinju s nasiljem naspram svih neistomišljenika, drugih supkulturnih skupina – lijevo orijentiranih pankera, hipija, repera, homoseksualaca, šire mržnju protiv Židova, negiraju Holokaust, veličajući ideje nacizma, fašizma te rasističkih organizacija poput *Ku Klux Klan*. Godine 1986. Ian Stuar stvara organizaciju nazvanu po istoimenom albumu svog benda, „Blood and Honour“ (1985., vidi sl. 7.), inspiriran njemačkim SS-om. Nakon Stuartove smrti u prometnoj nesreći 1993. *Blood and Honour* postaje krovna organizacija za sve skinhedske u Europi.⁷ Poslije pada komunizma ideje nacističkih skinhedsa šire se istočnom Europom i, nažalost, ne zaobilaze ni našu zemlju ni našu regiju.⁸

Sl. 6. Ian Stuart Donaldson (Izvor: <http://www.skrewdriver.com>, preuzeto 14. IV. 2015.)

7 Službena stranica grupe, <http://www.skrewdriver.net/stuart.html>.

8 Više u: Yuri Zarakhovich, „From Russia with Hate (Russian Neo-Nazis), *Time*, August 2004., 2-3; „Short history of Neo-Nazi skinhead subculture in Croatia“ (preuzeto 14. IV. 2015. s <https://libcom.org/history/short-history-neo-nazi-skinhead-subculture-croatia>).

Sl. 7. Omot albuma „Blood&Honour“ grupe Skrewdriver (Izvor: <http://www.micetrap.net/shop>, preuzeto 14. IV. 2015.)

II.

Krajem devedesetih započinju i prvi sukobi između pankera i skinhedsa u cijeloj Hrvatskoj, ali javnost to tumači kao sukob među supkulturnim skupinama. Premlaćivanje posjetilaca pankerskih koncerata, vrijeđanje i rasno motivirani napadi na turiste pune naslove u novinskoj crnoj kronici (vidi sl. 8. i 9.), gradski zidovi postaju puni zlokobnih grafita diljem Hrvatske, a u našoj regiji zabilježena su i uništavanja spomenika iz Drugog svjetskog rata.⁹

Kao i u drugim sredinama, skinhedsi se zbližavaju s jednim dijelom nogometnih navijača, tako da se skinhedska ikonografija pojavljuje i na stadionima. Posebno je ostao zapamćen incident iz Livorna 16. kolovoza 2006., kada su na prijateljskoj utakmici Italije i Hrvatske navijači naše reprezentacije od svojih tijela na tribini napravili „živu svastiku“ i time još jedanput osramotili svoju zemlju (vidi sl. 10.).¹⁰

⁹ „Short history of Neo-Nazi skinhead subculture in Croatia“ (preuzeto 14. IV. 2015. s <https://libcom.org/history/short-history-neo-nazi-skinhead-subculture-croatia>).

¹⁰ Tomislav Čuto, „Kukasti križ načinjen od hrvatskih huligana“, *Večernji list* (preuzeto 14. IV. 2015. s www.večernji.hr/nogomet/kukasti-kriz-nacinjen-od-hrvatskih-huligana-822517, članak izvorno objavljen 17. VIII. 2006.).

ESKALACIJA RASIZMA U ZAGREBU - JOŠ DVA NAPADA NA TAMNOPUTE STRANCE

Rasisti pretukli egipatskog dječaka i obitelj Pakistanaca

ZAGREB - U drama odvojenim napadima, po svemu sudeći inspiriranim rasizmom, nepoznati napadači pretukli su u srijedu, sat vremena uoči utakmice između Dinama i Maribora, žetvoričku stranu državljana, među kojima i 11-godišnjeg Egipćanina, dječaka čiji otac radi u egipatskom veleposlanstvu. Meta drugog napada bila je pakistanska obitelj s austrijskim državljanstvom. Glas-nogovornica zagrebačke policije Stanka Saraja nije mogla ustvrditi da su za napad krvni skinheads, no rekla je da je očigledno da se radi o osobama koje ne trpe lude koji su "različiti od njih". To je treći rasistički napad u tijedan dana, a počinjeni su istovremeno.

Oba napada zbiti su se prije utakmice, između 17 i 18.10 sati. Dječak je pretučen pred svojom kućom na adresi Višnjevac 31, dok je obitelj Pakis-

tanaca napadnutu u tramvaju u centru grada.

Egipatskog dječaka Karima Hasana Gomu pretukla su dvije nepoznate napadačice oko 17. sati dok se igrao pred kućom. Prema dječakovom iskazu, nasilnicu su stari između 22 i 25 godina. Jedan je visok oko 188 centimetara, jače telesne građe, izbjegao "na nulu" i obučen u crno, dok je drugi mlađav, slične visine, na glavi je imao šal. Nesretnog 11-godišnjaka izdulala su rukama i nogama, nakon čega im se uspio oteti i pobjedi.

Odmah po dojavni na mjesto događajstva stigla je policija i obavila očevid, a Karim Hasan Goma prevezem je u Kliniku za dječje bolesti u Klađevom Ulici.

Dijagnosiranice su mu lako

izdulile i otkrile mu leđnu kuci. Dan nakon napada Karim i nje-

Egipatskog dječaka Karima Hasana Gomu, dok se igrao pred kućom, pretukla su dvojica huligana stara između 22 i 25 godina. Pakistanske obitelj, huligani su napali u tramvaju

Napadnuti dječak Karim Hasan Goma s ocem Hasonom: I dalje volimo Zagreb i Hrvatsku

Napadači možda nemoguće pronaći

Naćelnik Uprave policije MUP-a Vladimir Faber nije htio posebno komentirati kriminalističku obradu u slučaju napada na sina dječjatnika egipatskog veleposlanstva jer je ta krim-obradu u nadležnosti zagrebačke policijske uprave. Faber je napomenut da je unatoč svim poduzetim mjerama takve napade teško sprijeći.

- Čitav operativni sastav PU zagrebačke senzibiliziran je na probleme stranaca. Naime, policijacu na terenu dobi su uputu da, kad uoče stranca ili grupu stranih turista, pripaze da im se što god ne dogodi - da ih promatraju i uočavaju sumnjeve osobe za koje se može pretpostaviti da imaju namjeru napasti ih, rekao je Faber te izrazio nadu da će se kriminalistička obrada napada na egipatskog studenta uskoro dovršiti.

- Obavili smo više od 120 obavijenja razgovora u toj obradi, ali postoji problem zbog kojeg možda neće biti moguće pronaći počinitelje - od pet svjetskih događaja u Hrvatskoj su ostala samo dva, izjavio je Faber.

S. Ab.
S. Ab.

Pogledao sam slike i video nekoliko sličnih mladića, no nisam bio siguran da se radi o "pravima". One dvojica su me dobrodošla na hrvatskom što nisu razumljiva, ali me odmah potvrdila Unatoč tomu i dašem volim Zagreb jer sam u dva mjeseca, koliko živim ovde, uspio stići mnogo prijatelja, ispričao nam je južer Karim u prostorijama egipatskog veleposlanstva. Rekao je da ga od udaraca još malo bol glava.

Njegov otac Hasan Goma rečen je da "nasilna manjina sigurno niste poremetili dobre odnose Hrvata i Egipćana".

- Dokaz tome su brojni Hrvati

u veleposlanstvu traže vizu

za posjet Egiptu, odakle se ma-

hem vraćaju s dobrim dojmljvi-

mom. Ustalom, da nisam bio uvjeren u sigurnost svoje djece,

ne bih ih niti dovodio ovamo,

rekao je Hasan, koji je osim

malog Karima u Zagreb doveo

još dvoje djece - sina i kćer.

Samo sat vremena nakon

nastajala na Karima, u tramva-

ju broj 12 napadnut je obitelj

47-godišnjeg S. M., austrijskog državljanina rođenog u

Pakistanu. Dok je sa supru-

gom (K. M., 40) i malodobrinim

sinom (N. M., 17) sjedio u

tramvaju, u Ozaljskoj ulici na njega su hrvatski trojci BBB-ovaci. Na tramvajskoj stanicici napadnici su pridružili još jednog većeg gradača, navješta. Napredovali su spasio vozac tramvaja zaustavili vozilo i otvorili vrata nakon čega su huliganji pobegli.

U oba slučaja kriminalistička obrada je u tijeku. Međutim, iako u slučaju napada na egipatskog studenta Emada Hamdija, policija će teško otkriti počinitelje jer je tek odneđeno počela sastavljanje kartonu skeha.

Egipatsko veleposlanstvu policija je južer ponudila zaštitu, a crpavnicu poslova u veleposlanstvu Ahmed Bakri rekao je da cijeni nastojanja PU zagrebačke da se raspriješte rasistički napadi na njihove državljane. Bakri je još dodao da smatra da dva posljednjih napada na Egipćane u Zagrebu nisu povezana. Napadnuti obitelj s austrijskim državljanstvom nije kontaktirala svoje veleposlanstvo pa Austrijanci tvrde da neće poduzimati posebne korake vezane za napade na njihove državljane.

OZREN FRANIC

POTPREDSEDNIK VLADE ANTE SIMONIĆ PRIMIO EGIPATSKOG OTPRAVNIKA POSLOVA

Javno protiv rasističkih napada

Ahmed Bakri i Ante Simonić

Potpredsjednik Vlade Ante Simonić s predstavnicima ministarstava vanjskih i uručnim poslovima južer poslovoprednike primio je otpovjednika poslove Arapske Republike Egipta Ahmeda Bakri i izrazio mu željanje zbog napada na 11-godišnjeg dječaka, sina dječjatnika egipatskog veleposlanstva.

- Kao što sam primio napadnute studente i izrazio im željanje zbog napada, tako sam primio i otpovjednika poslova egipatskog veleposlanstva. Prilikom primanja napadnuta studentata zaključeno je da je potrebno pokrenuti mehanizme na svim razinama vlasti da bi se u budućnosti takvi incidenti sprječili. Potrebno je popraviti što se popraviti može i javno se suprotstaviti tendencijama rasističkih napada, rekao nam je Simonić.

Simonić je istaknuo da je fenomen napada na strance prisutan diljem svijeta te da u Hrvatskoj još dosega toliko razmjere, dodajući da je ksenofobiju gotovo nemoguće potpuno iskorijeniti.

- Borba protiv netolerancije nikad se ne može smatrati potpuno završenim poslom. Mlađe ljudi je potrebno educirati o stotinu ksenofobije putem sustava odgoja i obrazovanja, zaključio je Simonić.

Puhovski: Rasizam bez sudske osude

Predsjednik Hrvatskog helsinskih odbora Žarko Puhovski oštro je odušio najnovije rasističke napade u Zagrebu te istaknuo da u Hrvatskoj policija nije rješila ni jedan napad u sredstvima stranice.

Kao zabrinjavajući Puhovski ističe tri činjenice: da se rasistički napadi, bio verbalni ili fizički, svakodnevno događaju protiv hrvatskih Roma, da nije zabilježeno nijedan slučaj da su prolaznici odlučili pomoći žrtvama rasističkih napada te da dosad nije osudjena ni jedna osoba koja je nekog pretukla zbog drugih boje kože.

- Dobro je što se, vezano za ove slučajevane, konačno počinje da se radi, ali postoji problem zbog kojeg možda neće biti moguće pronaći počinitelje - od pet svjetskih događaja u Hrvatskoj su ostala samo dva, izjavio je Puhovski.

L. T.

Mlađi HSLS-a: Što radi vlast?

Mlađi hrvatski liberali Zagreba oštro su osudili jučerašnji napad na 11-godišnjeg sina dječjatnika egipatskog veleposlanstva, pozivajući nadležne institucije da sprječe daljnje napade na strance. „Što rade gradske i državne institucije zadužene za prevenciju delinkvencije?“, pitaju Mlađi liberali, naglašavajući da svi ljudi imaju jednaku i neutrofivu prava bez obzira na rasu, nacionalnost, vjeru, spol, političke i ostale svjetonazore.

Na tramvajskoj stanicici napadnici su pridružili još jednog većeg gradača, navješta. Napredovali su spasio vozac tramvaja zaustavili vozilo i otvorili vrata nakon čega su huliganji pobegli.

U oba slučaja kriminalistička obrada je u tijeku. Međutim, iako u slučaju napada na egipatskog studenta Emada Hamdija, policija će teško otkriti počinitelje jer je tek odneđeno počela sastavljanje kartonu skeha.

Egipatsko veleposlanstvu policija je južer ponudila zaštitu, a crpavnicu poslova u veleposlanstvu Ahmed Bakri rekao je da cijeni nastojanja PU zagrebačke da se raspriješte rasistički napadi na njihove državljane.

Bakri je još dodao da smatra da dva posljednjih napada na Egipćane u Zagrebu nisu povezana. Napadnuti obitelj s austrijskim državljanstvom nije kontaktirala svoje veleposlanstvo pa Austrijanci tvrde da neće poduzimati posebne korake vezane za napade na njihove državljane.

Sl. 8. Novinski izvještaj o napadu na egipatskog dječaka u Zagrebu 2003. godine (Izvor: Goran Franić, „Rasisti pretukli egipatskog dječaka i obitelj Pakistanaca“, Glas Istre, 8. VIII. 2003., 4.)

STRANCI U HRVATSKOJ SVE SE UČESTALIJE SUSREĆU S RASISTIČKIM ISPADIMA - SAMO U POSLJEDNJIH OSAM DANA ZABILJEŽENA ĆETIRI NAPADA

Zagreb gostoljubiva metropolu u kojoj je opasno biti drugačiji

Rovinda Sohenpaul: Čitao sam da je vaša zemlja imala problema s nacismom, ali mislio sam da je s tim gotovo

Piše Ladislav TOMIČIĆ
Snimio Davor KOVACEVIĆ

ZAGREB - Nakon najnovijih napada skinheada na strane državljanima u Zagrebu, nakon što se kao meta divljacike ksenofobije našla tek 11 godina staru djevojčicu, danas se pojavilo, što je desetero hulgana u tramvaju brutalno napalo obitelji Pakistanaca s austrijskim državljanstvom, nakon što je policija pokazala svu nemču u borbici protiv nasilja motivirajući rasizmom, još jednom, po tko zna koji put, postavilo se pitanje sigurnosti stranaca u hrvatskoj metropoli.

O ovom problemu napokon je progovorila i Vlada, čiji je predsjednik Ivo Josipović učinio istaknuto da se društvo mora boriti protiv ksenofobije. Ipak, Simonić nije propusio napomenuti da su takvi slučajevi u Hrvatskoj jako ri-

Mauricio Fernandez: U Meksiku nemamo takvo što

Dečko koji je bio u društvu dvoje starijih ljudi našao nas je crnčugama, ali samo smo se nasmijali i prošli. Mislim da nemo smisla tražiti nevolje, priča tannoputi turist iz Engleske • Policijske statistike otkrivaju da su u posljednjih šest mjeseci u Hrvatskoj zabilježena 22 slučaja u kojima su ozlijedeni stranci

Srećom, strani turisti ne znaju za ove brojke po Zagreb, gdje su u posljednjih osam dana zabilježene četiri rasistička napada, još ujek dozivljavajući kao gostoljubiv i siguran grad. Ipak, da je nešto trulo u metropoli hrvatskog, osjetite ponajprije turisti tamne puti koji u bočnim ulicama Zagreba.

Tannoputi - Rovinda Sohenpaul iz Leeda u Engleskoj tako će nam ispričati slučaj kaj je u ilici doživio da mladi Zagrepčanin njemu i njegovoj djevojčici u njemu i njegova dobit - nigres (crnčuge)!

- Nazvao nas je crnčuge, ali samo smo se nasmijali i prošli. Mislim da nema smisla tražiti nevolje. Dečko koji je viknuo bio je u društvu s dvojicom hrvatskih i austrijskih međunarodaca, prica Sohenpaul.

Ipak, zagrebački gost ne propušta istaknuti da su u međuprostoljudi izuzetno ljubavi i uvijek spremni izlaziti i susret.

- Osjećam se sigurno u vašem gradu. Prije Zagreba boravili smo u Budimpešti i tamo je bilo nekih problema. Ovdje

je u redu, kaže ovaj Englez. O problemu skinheada u Zagrebu, gdje su u posljednjih osam dana zabilježene četiri rasistička napada, još ujek dozivljavajući kao gostoljubiv i siguran grad.

- Naman je da ih ima.

Primitivo sam grafiti po zidovima - svastike i ostala nacistička simbolička vrednost. U Leedsu studiram politologiju, tako da je ovaj zemljište problema s nacizmom, ali mislio sam da je s tim povezan, govoriti engleski student koji Hrvatsku napašta za nekoliko dana.

- Odslazim s lijeprim uspomenama. Valjda će tako i ostati, nuda se gost.

- Ispravljeno. Mauricio Fernandez će Meksiku, pak, neće biti tako lijepe. Naime, Mauricio je jedan od studenata koji se u Zagrebu nalaze na međunarodnoj razmjeni, a tada nekako došao u prolazu. Člobe pretučen je njegov prijatelj, Egipćanin Emad Hamdi.

- Emad se nakon napada još nekoliko dana žalio na bolevo u prsima. Ipak, ne mogu reći da se u Zagrebu osjećam nesigurno. Bio je to samo jedan napad, a kokoliko sam razumio, skinheads su ovđe mala grupa koja napada ljudi, zato jer su drugačiji. U Meksiku nemamo takvo što, rekao je Fernandez.

Meksikanac se i sam susreo sa skinheadima, točnije jednom od njih.

- Pridružio sam se tramvajskoj stanicu s prijateljem, na Španjolskom, a taj tip je stajao sa strane i promatrao nas. Imao je obrijanu glavu, crne i na ledima rukasak s

Zagrebački skinheads nisu tajanstveni. Dapače, svoje ideje propagiraju i putem interneta te tako na adresi <http://skinheadstomislavac.5u.com/> možete naći adresi privatne gdje čelavci provode slobodno vrijeme, vrijeme kad ne tuču strance i hrvatske Rome.

Natrag se stranici, koja je velikim dijelom još u izradi, možete upisati u knjigu gostiju. Jedan od posjetitelja tako je napisao: „Dobro došli u dom godine, ali i ostavio slijedeći poruku: „Neman vremena viši na stranci jer je moram kuhati ***** u kotovima“. Nije teško pogoditi što kruh zvjezdice u ovoj imbecilnoj ponuci.

Na toj stranici možete naći i link na stranicu „Crna legija“, što je još jedno životinsko internetsko određenje na kojem se propagira ustavito te promoviraju likovi i djela Jure Francetića, Maksa Luburica i Rafaela Bobana.

Pri samom ulasku na stranicu skinšina shvatit ćete o čemu se tu radi. Nameće se pročelju stope riječi dobrodošlice: „Dobro došli u dom godine, kraljevi dom“ - i isto nizje na koju bi trebala biti smršćena. Za sada one nismo mogu shvatiti sadržaj ovih stranica te oni koji imaju slab želudac ne pretražuju dalje, nego im se najprijetnije isključiće sa net-a, otici popit frutek i spavat.

FORUM MLADIH SDP-a OSUDUJE NAPADE NA STRANCE

Zgranuti smo divljaštvom naših sugrađana

ZAGREB - Forum mladih SDP-a osudio je još učestale napade na strance u Zagrebu. Pripremljen skinheadi pet posljednjih u desetak dana u Zagrebu pretukli pet stranaca, među kojima i 11-godišnjeg dječaka iz Egipta. „Zgranuti smo divljaštvom svojih sugrađana koji na ovaj način naravljaju ugled našeg grada i iznenadni blagom osudom javnosti“, stoji u proglašenju Forum mladih SDP-a Grada Zagreba. Od nadležnih institucija mladi SDP-eri traže efikasnost u pronalaženju krivaca i preventivno sprečavanje te vrste delikvencije. „Forum mladih SDP-a zažalze se za izgradnju demokratskoga, otvorenoga i tolerantnog društva u kojem različitost nije nesto nepoželjno, već ono što oplemenjuje“, stoji u proglašenju. (H)

bolove u prsima. Ipak, ne mogu reći da se u Zagrebu osjećam nesigurno. Bio je to samo jedan napad, a kokoliko sam razumio, skinheads su ovđe mala grupa koja napada ljudi, zato jer su drugačiji. Kao i gooi iz Engleske, Fernandez također tvrdi da je Zagreb grad ljubaznih domaćina, uvijek spremnih pomoci.

S Jemmom Houston iz Irskog također smo razgovarali o Zagrebu, u međinom doživljajući grada. Na primjer, jedate li u noći u gradu, i kada će se samo na smijati: „Cvjetcje, ja sam iz Belfasta. Zagreb je odličan grad.“

Sl. 9. Novinski izvještaj o rasističkim ispadima u Zagrebu početkom 2000-ih (Izvor: Ladislav Tomičić, „Zagreb gostoljubiva metropolu u kojoj je opasno biti drugačiji“, Glas Istre, 9. VIII. 2003., 9.)

Sl. 10. Hrvatski navijači raspoređeni u obliku kukastog kriza na nogometnoj utakmici između reprezentacija Italije i Hrvatske u Livornu 16. kolovoza 2006. godine (Izvor: www.jutarnji.hr/template/article/article-prinet.jsp?id=151360, 18. VIII. 2006., preuzeto 14. IV. 2015.)

Najteži čin koji je šokirao istarsku javnost bio je napad skinhedsa na posjetitelje Društvenog centra „Karlo Rojc“ u Puli u noći s 13. na 14. studenog 2004. godine, kada su dvojica mladića u jednom bezumnom napadu izbodenja nožem (vidi sl. 11. i 12.). Ovaj događaj je uzburkao javnost jer je jedan

Glas Istre

nezavisni dnevnik

IKB ISTARSKA KREDITNA BANKA
48 godina
starijih i
potražnjiških poljoprivrednika

6,00 kn/na
UTORAK Pula, 16. studenoga 2004. • Broj 309 • GODINA LVI

KAKO DANAS ŽIVI DJEVOJČICA U PLAVOM KAPUTIĆU ČJA JE SЛИКА PRI IZLASKU IZ VUKOVARA 1991. OBİŞLA SVIJET

**Da imam kamo,
sutra bih otišla iz
Vukovara - opet** str. 2

PRIJEDOR PRVIOD SLUŽBENOG POSJETA HRVATSKOG PREMIJERA BEOGRADU POTPISAN SPOKAZUM O MEDIJIRANJU str. 3

Budućnost u zajedničkoj Europi

NASTAVAK ULIČNIH OBRAČUNA U PULI - POLICIJA U POTRAZI ZA NAPADAČIMA IZ DVORIŠTA »ROJCA«

SKINHEADI
**nožem izboli
dvojicu mladića** str. 27

Dva nepoznata napadača oko 4,20 sati nožem su tri puta ubola 20-godišnjeg I. H. u predjelu prsa i lice, te 22-godišnjeg M. S. jednom i dvenađeset dva, odnosno zadjele. Teško ozlijedjeni Puškarin i Marčanac su operirani i izvan životne opasnosti str. 27

Vatra napukla i oštetila portal bazilike str. 15

NEPOZNATI POČINITELJ ZAPALIO KOŠ ZA OTPATKE NA ULAZU U POREČKU BAZILIKU

POSLJEDICE OLUJNOG NEVREMENA U ISTRI

Polomljeno petnaestak dalekovoda str. 15

SLUJUNANI SVJEĐOČILI DIVLAČKOM PONAŠANJU ALKOHOLIZIRANOG ZUPNIKA JOSIPA ŠTEFANIĆA

Svećenik tukao, prijetio puškom i slupao se automobilom str. 7

IVAN JAKOVČIĆ, DAMIR KAJIN I EMIL SOLDATIĆ NAKON BROJNIH NAPADA U JAVNOSTI OŠTRO BRANE SVOJE POZICIJE

**Soldatić:
Ne kurvamo se s HDZ-om!** str. 415

U online anketi Glas Istre više od 80 posto čitatelja smatra da je vođačka istarska stranka u razgovoru sa predsjednikom HDZ-om • Marino Rojcem, predsjednikom istarskog HDZ-a, tvrdi da još nije vrijeme za koaliciju s HDZ-om • Ivan Jakovčić, predsjednik pulskog HNS-a, uspoređuje IDŠ-ovu politiku s politikom Milana Stojadinovića str. 415

Sl. 11. Novinski naslov o napadu skinhedsa u Puli 13. na 14. studenoga 2004. godine (Izvor: Marica Košta, „Skinheadi nožem izboli dvojicu mladića“, *Glas Istre*, 16. XI. 2004., 1.)

crna kronika

Utorak, 16 studenoga 2004.

POLICIJA U POTRAZI ZA NAPADAČIMA IZ DVORIŠTA »ROJCA«

Skinheadi nožem izboli dvojicu mladića?

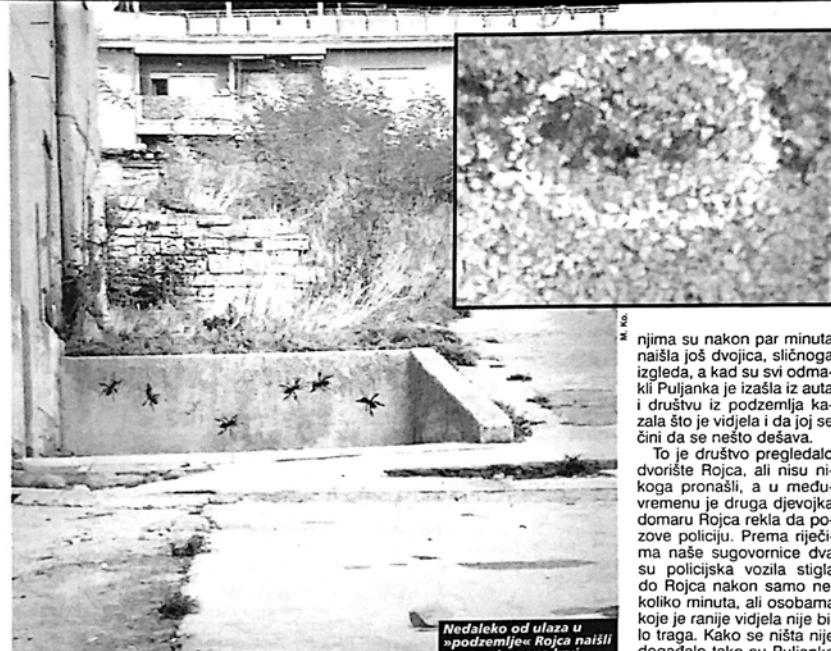
Dva nepoznata napadača oko 4.20 sati nožem su tri puta ubola 20-godišnjeg I. H. u predjelu prsa i rebara, a 21-godišnjeg M. S. jednom u donji dio leđa, odnosno zdjelice. Teško ozlijedeni Puljanin i Marčanac su operirani i izvan životne opasnosti.

PULA - U krugu bivše vojarnje Karlo Rojc u noći sa subote na nedjelju nožem su izboden 20-godišnjeg I. H. iz Pule te 21-godišnjeg M. S. iz Marčane te su zbog teških ozljeda operirani i zadržani na liječenju na Odjelu traumatologije pulskih Općih bolnice. Policija je tijekom nedjelje i juče-rašnjeg dana razgovarala s više osoba no, nad nikim nije provedena krim-obrada, niti je tko uhićen.

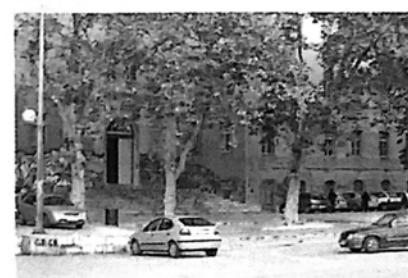
Prema informaciji glasnogovornika PU istarske Roberta Pavlekovića policiji je u nedjelju u 4.30 sati dojavljeno da su se ispred Rojca sukobile nepoznate osobe. Dolaskom do Rojca policija je utvrdila samo da su dva nepoznata napadača oko 4.20 sati triput nožem izbola 20-godišnjeg I. H. u predjelu prsa i rebara, a 21-godišnjeg M. S. u donji dio leđa, odnosno zdjelicu. Obojica su potom s teškim ozljedama odvezene na Odjel kirurgije.

Ozlijedeni I. H. ne poznaje napadače

- Stanje oba mladića je nakon operacije stabilno i izvan su životne opasnosti, rekao je dr. Čelović iz pulsko Opće bolnice dodajući da je pravo čudo da Puljaninu i Marčancu nisu ozlijedeni vitalni organi pokraj kojih su nanesene ubodne rane. Jučer smo posjetili 20-godišnjeg Puljanina I. H. koji veli da ne poznaje osobu koja ga je ozlijedila.

Nedaleko od ulaza u »podzemlje« Rojca samo na tragove krvi

Glavni ulaz u zgradu Rojca već neko vrijeme snima kamera video nadzora, no pitanje je jesu li napadači bili ondje

Prijatelji, koji su mu bili u posjeli, vele da je moguće da je riječ o lokalnim skinheadsima s kojima su punkeri iz Rojca ranije imali »bliske susrete«, ali su naglasili da se možda ipak

radi o nekim drugim osobama. Međutim, do sada su obraćuni dviju supkulturnih skupina (kako je policija nazivala više tučnjava lokalnih skinca i punkera) završavali laksim ozljeda-

ma, hematomima po glavi i tijelu od šaketanja ili palicice, ali nikada nije upotrebijavan nož niti neko drugo oružje. A niti je ikada prije i jedan njihov sukob toliko naličiovačko-pokušajno ubojstvo.

Od jedne Puljanke koja je u nedjelju oko 4 sata u automobilu na parkiralištu Rojca čekala ostatak društva iz »podzemlja« da krenu kući dozvano da su I. H. i M. S. proši pokraj njenog automobila ubrzanim korakom govoreci: »Idemo brzo, iža nas su«.

Četvorica skinheada slijedila žrtve

Ne izlazeći iz vozila Puljanka se okrenula i pogledala iko to slijedi mladiće i vidjela dva mlađa muškarca vrlo kratke kose, odjene poput skinheada. Za

njima su nakon par minuta našla još dvojica, sličnoga izgleda, a kad su svi odmakli Puljanka je izašla iz auta i društvu iz podzemlja kazala što je vidjela i da joj se čini da se nešto dešava.

To je društvo pregledalo dvorište Rojca, ali nisu nikoga pronašli, a u međuvremenu je druga djevojka domaru Rojca rekla da pozove policiju. Prema riječima naše sugovornice dva su policijska vozila stigla do Rojca nakon samo nekoliko minuta, ali osobama koje je ranije vidjela nije bilo traga. Kako se ništa nije dogodalo tako su Puljanka i društvo otišli kućama. Tek su tijekom nedjelje doznali za ozljedivanje Puljanina i Marčanu, čije je napadače, vjeruje Puljanka, vidje-

la. Tijekom jučerašnjeg dana bilo je više nestružbenih verzija napada na mladiće pred Rojcom, no policija još nije iskonstruirala tijek događaja pa, iako je u pitanju kazneno djelo, ne zna se li je u pitanju pokušaj ubojstva ili nanošenje teških tjelesnih ozljeda. Neke informacije upućuju na to da su se napadači pojavili iz mraka i ničim izazvani, odnosno, bez prethodne svade izboli Marčanca i Puljanina i pobegli. Moguće je da je napadače, ukoliko su prošli nedaleko od glavnog ulaza u zgradu Rojca, snimila i nedavno postavljena kamera video-nadzora.

M. Košta

Slika 12. Novinski izvještaj o napadu skinheada u Puli 13. na 14. studenoga 2004. godine (Izvor: Marica Košta, „Skinheadi nožem izboli dvojicu mladića“, Glas Istre, 16. XI. 2004., 27.)

od sudionika napada bio sin visokopozicioniranog djelatnika policije, a sam napadač je javno iskazao pripadnost skinhedsima i organizaciji *Blood and Honour*.¹¹ Do tada je policija negirala postojanje skinheda u Hrvatskoj jer, navodno, nisu bili organizirani i prijavljeni kao skupina (vidi sl. 13. i 14.).

Slika 13. Novinski naslov povodom napada skinheda pred „Rojcem“ (Izvor: Marica Košta, „Za policiju i Državno odvjetništvo skinheadi još ne postoje“, *Glas Istre*, 18. XI. 2004., 1.)

Darku Basariću prijeti do 15 godina zatvora

Basarić je prilikom napada bio u društvu s još dvojicom skinusa, i to Mirkom Banchellijem (34) i Mauricijem Trombonijem (19), obojicom iz Pule.

PULA - Pritvoreni Osječanin Darko Basarić (21), koji se sam naziva pripadnikom skupine skinheada iz Pule, u kojoj je takođe pokušao ubojstvo, ostao će u zatvoru najmanje trideset dana i prijet mu kazna zatvora od pet do 15 godina. No, pritvor bi mu mogao trajati i do okončanja istrage koja je prekujuće pokrenuta.

Kao što je poznato, Darko Basarić je prihvoren jer je prošle nedjelje, 6. studenog, u dvorištu doma u Puli uveo vojarnu „Karlo Rojc“ u Puli u početku pokušao ubiti dviječiju mladića, i to I. H. (20) iz Pule i M. S. (21) iz Marčane. Basarić je prilikom napada bio u društvu s još dvojicom skinusa, i to Mirkom Banchellijem (34) i Mauricijem Trombonijem (19), obojicom iz Pule. To nam je potvrdio istražujući sudac Županijskog državnog odvjetnika Stjepan Borovečki jučer. Žaljava je izjavio da je protiv Basarića po-

nam identitet privedenih. Spomenuti dvojica Puljani su puštena na slobodu dok je Basarić pritvoren. Prema rječima Pustijanca, Basarić je prihvoren jer je u početku istrage naredio da se ne provodi raznenim djelima, te je oslobođen optužbi. Borovečki kaže da je protiv Mauricija Trombonija pokrenuta istraga jer se sumnja da je sudjelovao u napadu i tučnjavi koja je kasnije kulminirala pokusućem ubojstvom dviječiju mladića. Darko Basarić, dakle, prijeti kazna zatvora od pet do 15 godina a Mauricijus Tromboniju novčana ili kazna zatvora do

ONLINE ANKETA GLASA ISTRE

Većina čitatelja boji se skinsa

»Bojite li se skinsa?« Bilo je pitanje u online anketi *Glas Istre*, zakratenoj učinkovitoj anketi, na kojoj su u dva dana odazvalo 120 čitatelja, a većina je izrazila bojazan od skinsa. Točnije, 55 posto čitatelja se izjasnilo da se boji skinheada, dok ih se 45 posto ne boji.

rektrica poduzeća Bojana Hajduković veli da je Darko Basarić fin i kulturni radnik.

Basarić – ne mogu vjerovati da je Darko tako učinio. Kod nas radi dvije godine i vrlo je mali put radnik. Upisao se na fakultet, ali je njegova majka ostala bez posla pa se morao zaposliti. Darko Basarić je tehničar i radi na poslovima klima-kontrola, a uči je engleski jezik i tih undruga. U Luci Pula preko Euromonta imamo sedam, osam radnika i sve je s njima u redu. Redovno primaju plaću i naknade za terenski rad od 1.500 kuna u gotovini. Svi smo u firmi šokirani i ne možemo vjerovati da je naš Darko tako učinio. Bio je stanju učinili, izjavila je Basarićeva sestrica Bojana Hajduković.

Istraga u slučaju može trajati dugo, no u roku od šest mjeseci od dana privratanja protiv Basarića treba biti podignuta optužnica. Ako se optužnica ne podigne u roku, tada će se učiniti zahtjev za preuzimanje optužnik boravi u privaru, tajražni centar mu po zakonu mora ukinuti pritvor i pustiti ga na slobodu. No, prema Zakonu o kaznenom postupku, suosuđeni pritvor može trajati najviše dvije i pol godine. U tom roku, naime, pritvorenik mora biti pravomočno osuđen ili biti pušten na slobodu.

C. B. GALIĆ

Sl. 14. Novinski izvještaj o suđenju pripadniku skinheda, optuženom za pokušaj ubojstva ispred zgrade Roja (Izvor: Cristian Bruno Galić, „Darku Basariću prijeti do 15 godina zatvora“, *Glas Istre*, 20. XI. 2004., 7.)

11 Marica Košta, „Osječanin zadržan u pritvoru, Puljani pušteni“, *Glas Istre*, 18. X. 2004., 2-3; „Mauricio Tromboni u krijevačkom zatvoru“ (preuzeto 14. IV. 2015. s: www.glasistre.hr/vijesti/arhiva/mauricio-tromboni-u-krijevackom-zatvoru-174430, članak izvorno objavljen 21. II. 2010.)§.

Tim je krvavim slučajem obznanjeno postojanje skinheda i hrvatska policija i odvjetništvo započinju s ozbiljnijim pristupom ovom problemu. Došlo je do tada neviđene reakcije građana, organiziran je impresivan mimohod koji je osudio nasilan čin i senzibilizirao javnost. Mnoštvo građana se pridružilo povorci s jasnom porukom – „Ne fašizmu, ne nasilju!“ (vidi slike 15. i 16.).¹²

Sl. 15. Novinska naslovnica povodom velike povorce građana protiv neonacističkog nasilja u Puli 27. XI. 2004. (Izvor: Dražen Dobrila, "Impresivno NE! naci-nasilju", *Glas Istre*, 28. XI. 2004., 1.)

12 Dražen Dobrila, "Impresivno NE! naci-nasilju", *Glas Istre*, 26. XI. 2004., 5.

NA PACIFISTIČKOM MIRNOHODU U PULI OKUPILO SE GOTOVO TISUĆU ISTRANA I NJIHOVIH GOSTIJA KOJI SU IZRAZILI REVOLT PREMA NASILNIM SKINHEADIMA

Impresivno NE! naci-nasilju

Ne želimo svoj, a ni bilo koji drugi grad

Branko Sušac: Mirnohod je zlatno runo koje su tražili grčki argonauti

Komentari jučeršnjeg masovnog okupljanja u protest nascikom, ali i svim drugim oblicima naših bili su izraziti pozitivni. Kako u redovima sudionika ministrovih i predstavnika lokalnih vlasti, tako i u dodeljici u centru. Zadovoljivo i optimizam s vijrom u konkretne rezultate nismo skrisali ni organizatori iz „Rojca“. Branislav Šušćak iz kazaljene skupine „Dr. Inat“, koja takođe djeluje u „Rojcu“, zamolio smo da komentira impresivnu masovnost.

„Baš sam noćas razmišljao. Žnau legendu da su grčki argonati uplovili u polisku luku trčeći zlano runo... I mali su svi zbuljni. Ovaj momenad je bio zlano runo, samo to oni tada nisu znali – kada Sušćak smrjući se, i Marinov Jurcan iz Metoda izuzevajući u Maruljinu uspješnom

mirmohoda.
- U sve strahove da će većina pulskih javnosti ostati na kavi u centru i smijati se ljudima s transparentima, to se ipak nije dogodilo. Bilo sam sretan što je sve ispoljio ovako dobro i što su ljudi iskazali solidarnost, jer to znači da ipak ne živimo u

PULA - Impresivan grad građana Pule i njihov postupak svih vrsta - od miladić malih i očeva sa svojim bebamama u kolicima do bakačica i noniča koji su možda već jednom i boniti protiv fašizma - okupljeni se baču ujutru ispred vijećnice na ulici "Kralja Roja" - da bi u minušod - Ne našasnu - ne tašmuš! - uputilo jasnu poruku mira i tolerancije. Revolucijom poslednjem napadom pulskih skincova, otkriveno je da je ranjavačko mlađištvo, da je ono "agresivno" - bila ta što su drukčije ideološke i političke skupine. A da je u klanju bogu miru, više od stotina - možda čak i tisući - ljudi solidarizirane s sebevinim žrtvama brutalnih skinsta i prošetalo građani Pul postoj i koji će nekada jesti sami u pogonu - a pogonu - da ga naređuju i kontroluju i potiskuju.

dnežnici nezadovoljni građana – i tako se sve učinilo – načelo, nije vidjeti ni jedan poznavati putevi ili istarski političari – budući da je od prema Montaže sive do tržnice. Pogled na okupljeno mnoštvo s vrha Monte Zara prema Istarskoj i pogled s raskrižja prema Stubačima Jurima i Franjom, kada se odgođa moga spustala u centar – naprosto je bio fascinantan. Uz to su bili i drugi, uključujući bojanjim u jedinstvenim – ali osim potroškom – "Puce" i "Puce", a među brojnim transparentima ističući se "Stop nasilju! Stop fašizmu!" – "Sloboda počinje od poštovanja ljudskih prava". „Nasilje je prvo navelo moje vjeće“ – I tako je slijedilo.

Kakvu važnost treba pridati zaustavljanju nesakrioničnjaka nasilja bilo kakvog vrste – obiteljskog, korporacijskog, političkog poljoprivrede – pa tako i učenja, zdravstvenog, sportskog, kulturnog i u održavi velikog broja građana koji ne žele u načelu i ne čujuju u "Gradiću" to ne samo iz Pule i Istarske. Tako se mirnom prosjedu pridružila i grupa mladih iz slovenske Antifašističke akcije s transparentom "Nazisti – no pasaran", a među okupljениma se čuo i engleski štampanici, upozoriti i kolj se dodrža s pravilima bliskih i dalekih. Dodatno je proglašeno da će se raspodijeliti i novi, još sarločko društvo pukljiči glazbenih i, ali i djevojke koje su djejstvo lekte s putem protiv nasilja i fašizma.

"Blažnjiković u op. Štrbač na sv. Križu"

**NENASILJE
JE PRVO
NACELO
MOJE VJERE!**

A black and white photograph of a man dressed in historical or theatrical costume. He wears a dark jacket over a white shirt and a dark cravat. He holds a long, straight-bladed sword vertically in front of him with both hands. The background is plain and light-colored.

posebnima. Svatko ima pravo na svoje mišljenje, izražavanje i uvjerenja. Svatko. Sve dok time ne ugrožava drugoga... (Izlaši smo na ulici jer želimo pravo na hodanje u lipicama našeg grada bez straha od napada ljudi koji ne poštuju pravo na tuđu mišljenje, a očigledno ni pravo na život. Ne zelimo svoj, a ni bilo koji drugi grad zatrovani mržnjom, nasiljem i strahom...) Izlaši smo jer vjerujemo kako je drukčiji život moguć, kako naš grad može funkcionirati kao i Rojc – mir

Dolaskom na Narodni odbor tgo mnođe se nije razišlo, bez obzira da ondje nije bilo nikakvih govorova. U nemameti glazbenog podugovca uglavnom angažiranim pjesmačima (čeulo su se, medu ostalima, i pozitivno nostalgički "Nostalgija" i "Sloboda") i nekom profesionalnim skupom (koji je bio u sastavu "Festivalskog kluba", kao i antrologijska - Maljević VIS-a Iđo), veći do mirohodnjačao jestao je na okupu, čavljajući, ali ne ispuštajući transparentne i zastave iz ruku. O skinutima je već stopevano rečeno i svi su se još ukupljeni dobro znaju zasto su u izuzetu. Zato i o njihovoj prigulloj i letonju, ali vrlo opasnoj (ideologiji, politici, teorijskim i praktičnim rezultatima) koju je održala učenja i vještine, koju je sklinovala i krenula u crnuću.

pljenima gotovo i nije govorilo.
Organizatori mironhoda, Savez udruga koje djeluju u "Ročju", bili su sasvim u pravu: samo prisustvo jučer je bilo itekako rječito.

Pogled na okupljeno mnoštvo s vrha Monte Zara prema »Rojcju« te prema Stubama Junne i Franine, kada se odozgo masa spušta u centar - naprosti su fascinirali • Među okupljenim, načelno, nije viđen ni jedan pozitivni nuklearni ili italijanski političar

Kolona Ijudi ispunila svaku stepenicu na

Answers to Chapter 10

Sl. 16. Novinski izvještaj povodom velike povorkе protiv neonacističkog nasilia u Puli 27. XI. 2004.

Sl. 10. Novinski izvještaj povodom velike povorke protiv neonacistickega nasilja
(Izvor: Dražen Dobrila, "Impresivno NEI nači pasiliu", *Glas Istre*, 28. XI. 2004., 5.)

Uslijedila je presuda, počinitelj je za dva pokušaja ubojstva dobio šestogodišnju zatvorsku kaznu, a drugi sudionik u tučnjavi četverogodišnju uvjetnu kaznu.¹³ Pokazalo se da reakcija građana i osuda nasilja može itekako utjecati na javno mnjenje te da se građani mogu nositi s ovakvim iskušenjima.

III.

Sredinom 2000-ih situacija se polako smirila, nasilje skinhedsa na ulicama Pule je nestalo, gotovo da na području Istarske županije nije bilo većih incidenata do pojave podružnice Hrvatske čiste stranke prava (HČSP), koja je svoje postojanje pokazala provokacijom kada su njezini članovi uklonili s antifašističkog spomenika vijenac u obliku zvijezde, postavljen prigodom obilježavanja Dana oslobođenja Pule 5. svibnja 2009. (vidi sl. 17.). Potom dolazi do reakcije gradskih vlasti te počinitelji dobivaju prijavu.¹⁴

Sl. 17. Skidanje vijenca u obliku zvijezde s antifašističkog spomenika u centru Pule (Izvor: <http://www.regionalexpress.hr/site/more/skinut-vijenac-sa-zvijezdom-petokrakom-i-baen-u-smee>, 7. V. 2009., preuzeto 14. IV. 2015.)

¹³ „Skinheads osuđen na osam godina zatvora za dva pokušaja ubojstva u Puli“ (preuzeto. 14. IV. 2015. s: www.index.hr/vijesti/clanak/skinheads-osudjen-na-osam-godina-zatvora-za-dva-pokusaja-ubojstva-upuli/263888.aspx, članak izvorno objavljen 5. V. 2005.); „Mauricio Tromboni u križevačkom zatvoru“ (preuzeto 14. IV. 2015. s: www.glasistre.hr/vijesti/archiva/mauricio-tromboni-u-krizevackom-zatvoru-174430, članak izvorno objavljen 21. II. 2010.).

¹⁴ „Skinut vijenac sa zvijezdom petokrakom i bačen u smeće“ (preuzeto 14. IV. 2015. s <http://www.regionalexpress.hr/site/more/skinut-vijenac-sa-zvijezdom-petokrakom-i-baen-u-smee>, članak izvorno objavljen 7. V. 2009.); „Danas vraćen vijenac s zvijezdom petokratkom“ (preuzeto 14. IV. 2015. s <http://www.regionalexpress.hr/site/more/danas-vraen-vijenac-s-zvijezdom-petokrakom>, članak izvorno objavljen 7. V. 2009.).

Zaključak

Drugi svjetski rat završio je prije 70 godina, no danas smo svi svjesni da ideje nacizma i fašizma nisu do kraja poražene. Pripadnicima određenih supkulturnih pokreta, kojima su mladi glavni nosioci, one nisu nikakva novost, jer se upravo među njima više od 40 godina vode sukobi inspirirani tekovinama totalitarističkih režima iz prve polovice 20. st. Još od kraja 60-ih godina diljem svjetskih gradova vode se ulične borbe između simpatizera ljevice i onih koji zagovaraju ideje nacifašizma. Djelovanje kroz supkulturne skupine rokerske mlađeži i supkulture manjeg dijela nogometnih navijača ustoličilo je nacistinhedse kao prepoznatljive nasilnike u službi ideja poraženih snaga Drugog svjetskog rata. Premlaćivanja, noćni napadi na pripadnike manjina, palež klubova i društvenih centara i nemali broj poginulih u tim napadima inspiriranim mržnjom prema drugačijem samo je mali niz opisa iz opusa djelovanja modernih *skvadrista*. Posljednji događaji u kojima sumanuti pojedinci čine pokolje u ime tzv. „višeg cilja“ očuvanja rase, vođenja rasnog rata i slično ukazuju nam na radikalizaciju ekstremne desnice. Nesumnjivo je da to nisu pojedinačni slučajevi i da možemo očekivati slične dogođaje i u budućnosti. Svi oni imaju isto ishodište - nasilje kao jedini i opravdani način ispunjenja ciljeva i isključivost naspram svemu.

I u svijetu i u našoj zemlji u zadnjih je dvadeset godina zabilježen porast djelovanja simpatizera nacifašizma. Raspad komunističkih režima u Europi i nametnuti rat koji se vodio u Republici Hrvatskoj uvelike je pojačao djelovanje ekstremne desnice. Primjetno je da je situacija u Puli povoljnija u pogledu otpora pokušajima povijesnog revizionizma te da je stanovništvo Pule ostalo dosljedno antifašizmu i protivljenju svim oblicima totalitarizma. No, moramo zamijetiti da je veličanje fašizma i nacizma i njihovih inačica u porastu. Ekstremisti i dalje postoje i djeluju na različite načine, sve su okrutniji i radikalniji, a naša je dužnost da reagiramo i osuđujemo svaku provokaciju, svaki nasilni čin te da preventivno djelujemo različitim akcijama, projektima, radionicama, izložbama, kulturnim događanjima, poticanjem kreativnosti, odnosno da djelovanjem i obrazovanjem potičemo toleranciju prema različostima jer je znanje najjače oruđe u borbi protiv mraka i straha koji ideje neofašizma i neonacizma potiču.

Pola e le sfide moderne dell'antifascismo

Riassunto

L'articolo si occupa della rassegna degli avvenimenti legati alla violenza neonazista in Istria dovuta alle attività degli skinhead, una subcultura di giovani molto violenta che apparve in Gran Bretagna verso la fine degli anni '60 del XX secolo ed espansasi in tutto il mondo. Gli appartenenti di tale subcultura ereditano la politica e i metodi operativi delle forze sconfitte della Seconda guerra mondiale. Verso la fine degli anni '90 sono apparsi in Croazia, e una delle sezioni operò in maniera molto attiva anche a Pola attaccando i dissidenti e divulgando attivamente la propria propaganda quale stile di vita dei giovani. La comunità locale fu ripugnata dall'accoltellamento di due giovani e venne organizzato un grande corteo contro la violenza neonazista. Si ebbe la condanna e la reazione da parte dell'opinione pubblica e più tardi anche il verdetto giudiziario dei colpevoli – gli assalitori vennero sentenziati alla pena di carcere e alla condanna condizionale e l'organizzazione Blood and Honour, che fino a quel momento era rimasta ignota, venne registrata dagli agenti di polizia.

Pula and the modern anti-fascist challenges

Summary

This article examines the happenings that are connected to the neo-Nazi violence in Istria prompted by the skinhead activity: a very violent young subculture that appeared in Great Britain at the end of the 1960s. and spread through the whole world. Members of this subculture inherited the politics and the mode of operation of the defeated powers of the World War 2. By the end of the 1990s this phenomenon appeared in Croatia, too. One of its branches operated very actively also in Pula, attacking the opponents and spreading their propaganda as a youth life-style. The local community was shocked by the attack where two young men were knifed. In honor of those young men it was organized a large march against the neo-Nazi violence: the public condemned and reacted. Afterwards the court condemnation, the attackers were condemned to a prison term and the conditional discharge. By then, the unperceived organization Blood and Honor was registered by the police employees.

Anketa „Što istarski srednjoškolci znaju o antifašizmu?“

Igor Jovanović, Milan Radošević, Dragan Sokolović

UDK 329.1:303.62-057.87](497.571)“2014“

Izvadak

U članku se grafički i opisno predstavljaju rezultati anketnog istraživanja provedenog u drugim razredima istarskih srednjih škola od travnja do lipnja 2014., vezanog za elementarno poznavanje činjenica o nastanku, razvoju, značenju, simbolima i položaju antifašizma na europskoj i nacionalnoj (hrvatskoj) razini u prošlosti i sadašnjosti, s naglaskom na diferencijaciji prema raznim ideologijama i totalitarnim režimima. Anketom, temeljenoj na pitanjima višestrukog izbora te načelima vrijednosnog suda, bilo je obuhvaćeno 648 učenika.

Ključne riječi: Istra, antifašizam, fašizam, obrazovanje, srednja škola

Uvod

Anketa „Što istarski srednjoškolci znaju o antifašizmu“ provedena je od travnja do lipnja 2014. u drugim razredima¹ srednjih škola na području Istarske županije. U istraživanje je bilo uključeno četrnaest srednjih četverogodišnjih škola, svih usmjerenja, s područja Istarske županije iz Buja, Buzeta, Labina, Pazina, Poreča, Pule i Rovinja, među kojima trinaest hrvatskih i jedna talijanska škola.² U istraživanju je sudjelovalo ukupno 648 učenika, od čega su 63 % ispitanika činile žene.

1 U istraživanje su uključeni učenici drugih razreda srednjih škola kako bi se ustanovila razina znanja o razmatranoj temi u ovom članku nakon osnovnoškolske naobrazbe, a prije usvajanja srednjoškolskih programa.

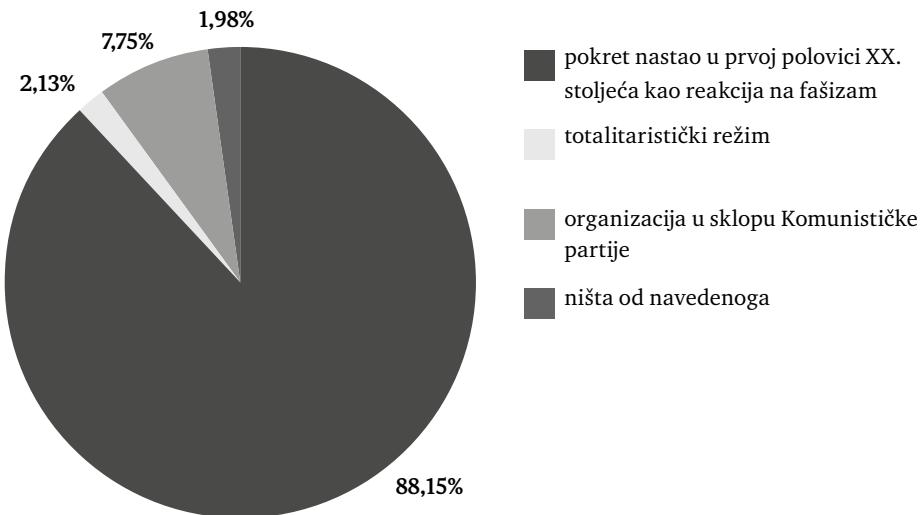
2 Zahvaljujemo na suradnji sljedećim profesor(i)ma: Aljoši Sirotiću iz Srednje škole Vladimira Gortana Buje, Boži Tolušiću iz Srednje škole Buzet, Ivanu Žagaru i Sanji Banko iz Srednje škole Mate Balote Poreč, Miri Butigan Tomić iz Srednje škole Zvane Črnje Rovinj, Žarku Beriću iz Srednje škole Eugena Kumičića Rovinj, Ireni Penko, Eleni Snidero, Luciji Krizmanić, Selmi Jovanov i Ketrin Škopac Rojnić iz Talijanske srednje škole – Scuola media superiore Leonardo da Vinci Buje - Buje, Barbari Široli Mladenu Majuševiću iz Gimnazije i strukovne škole Jurja Dobrile Pazin, Dijani Muškardin iz Srednje škole Mate Blažine Labin, Branislavu Subotiću iz Medicinske škole Pula, Mariji Belullo iz Srednje glazbene škole Ivana Matetića Ronjgova, Igoru Šaponji iz Strukovne škole Pula i Ekonomski škole Pula, Branimiru Červaru iz Privatne gimnazije Jurja Dobrile Pula, Filipu Zoričiću i Mariji Komparić iz Gimnazije Pula. Zahvaljujemo Nikši Miniću iz Osnovne škole Veli Vrh na pomoći pri obradi podataka.

Glavni cilj ovoga istraživanja, prvoga ove vrste u Istarskoj županiji, ali i Republici Hrvatskoj, bio je ustanoviti elementarnu razinu poznavanja antifašizma i fašizma u promatranoj populaciji, učenicima drugih razreda srednjih škola (16-godišnjaci), a koji su opću i nacionalnu povijest 20. st. slušali na satovima povijesti u osmom razredu osnovne škole. Vremenski interval između usvojenoga osnovnoškolskog gradiva i anketnog istraživanja iznosio je, dakle, dvije godine pa rezultati istraživanja uz opće zaključke o znanju ispitanika implicitno otvaraju i pitanje vezano za utjecaj izvannastavnih čimbenika (mediji, obitelj) na zadalu temu. Anketa je sadržavala 12 pitanja višestrukog izbora (na zaokruživanje) te jedno pitanje po načelu vrijednosnoga suda. Anketna pitanja bila su obuhvaćena tematskim područjima, a koja su se odnosila na povijesne podatke o nastanku, razvoju, značenju, simbolima i položaju antifašizma na europskoj i nacionalnoj (hrvatskoj) razini u prošlosti i sadašnjosti, s naglaskom na diferencijaciji prema raznim ideologijama i totalitarnim režimima (nacizam, fašizam, komunizam).

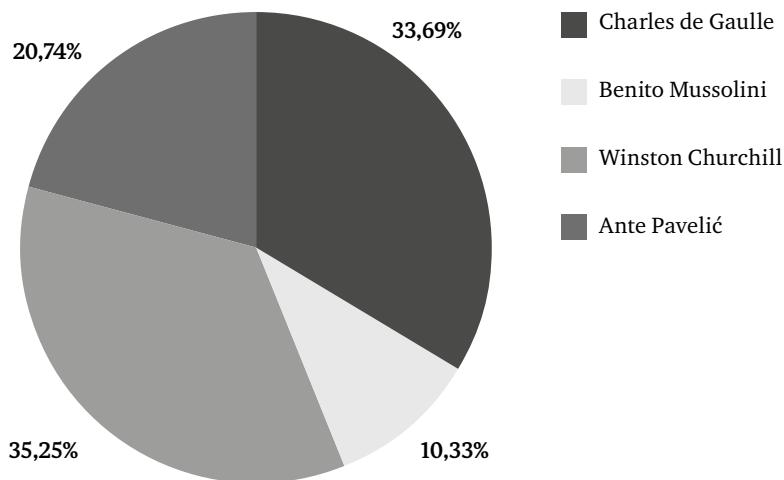
Obrada podataka obavljena je kroz opisnu statistiku, a sve raspodjele odgovora prikazane su u grafičkom obliku, i to isključivo u relativnoj frekvenciji (postocima). Predstavljeni su isključivo skupni podaci, a koji obuhvaćaju sve ispitanike.

Rezultati anketnih pitanja

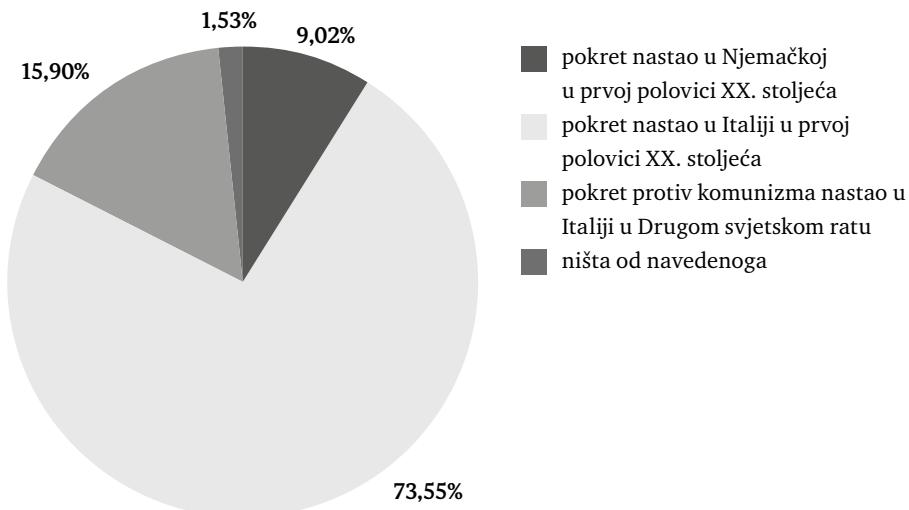
Graf. 1. Antifašizam je:

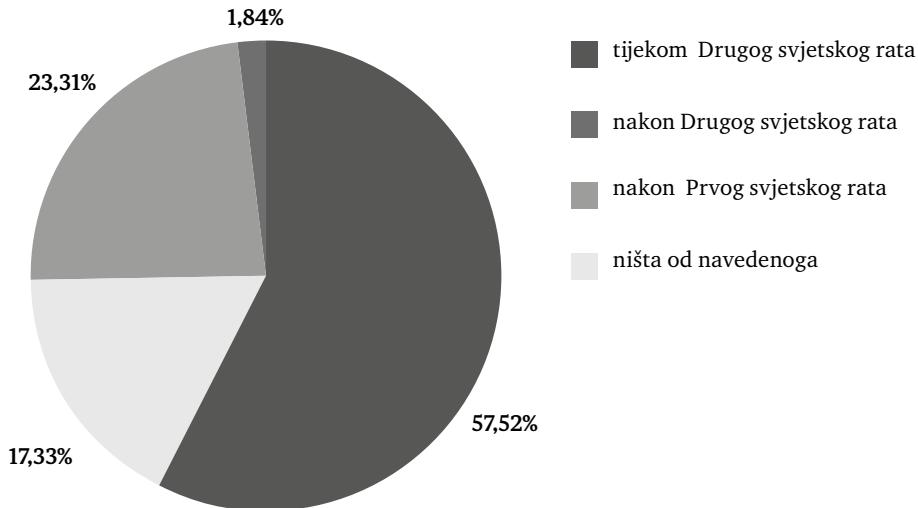
Prvom anketnom pitanju cilj je bio dobiti odgovor na temeljno pitanje „Što je antifašizam?“. Iako je velika većina ispitanika (88,15 %) točno odgovorila, relativno je visok postotak (7,75 %) učenika koji antifašizam usko povezuju s komunizmom i promatraju ga kao sastavni dio Komunističke partije. Time se partija, odnosno komunizam u širem značenju, među tom (manjinskom) skupinom učenika shvaća kao natkategorija antifašizma, što podrazumijeva negiranje njegova djelovanja izvan spomenute ideologije i njezinih struktura. Nešto iznad dva posto učenika (2,13 %) povezuje ga s nedefiniranim totalističkim režimom, što vodi k njihovom zaključku da se on pojavljuje isključivo u državnim uređenjima koji ne priznaju i ne provode demokratska načela upravljanja. Sličan postotak (1,98 %) odnosi se na ispitanike koji su odgovorili kako ponuđeni odgovori ne navode točnu definiciju antifašizma. Sumirajući, svaki osmi učenik (11,95 %) ne povezuje izvedenost pokreta antifašizma i njegova predloška *anti-* kao pokreta s ciljem suprotstavljanja fašizmu.

Graf. 2. Tko su od navedenih osoba antifašisti?

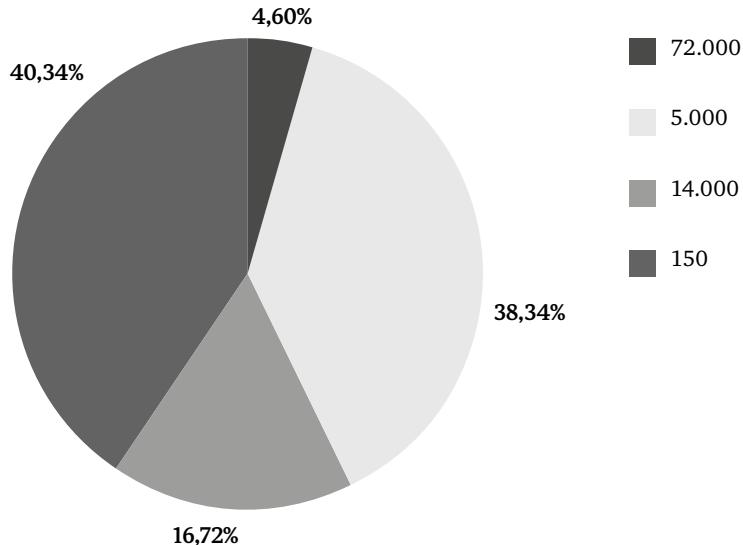
Pitanje pod rednim brojem 2 bilo je postavljeno kako bi se saznalo koje su povijesne ličnosti svjetske i hrvatske povijesti XX. stoljeća, prema saznanjima ispitanika, podržavale antifašistički pokret. Pritom su bila ponuđena dva točna odgovora. Antu Pavelića (1889. – 1959.), ustaškog poglavnika te vojnog i političkog saveznika fašističke Italije i nacističke Njemačke, koji je uz njihovu podršku i potvrdu 10. travnja 1941. osnovao Nezavisnu Državu Hrvatsku, antifašistom smatra čak 20,74 % učenika, odnosno više od petine ispitanika, što je uistinu porazan podatak. Benita Mussolinija (1883. – 1945.), osnivača fašističkog pokreta, fašističkog vođu i diktatora, za čije su vlasti (1922. – 1943.) i u Istri, tada dijelu Kraljevine Italije, provođeni denacionalizacijski – protuhrvatski i protuslovenski, a pred Drugi svjetski rat i rasni zakoni, kao antifašista vidi 10,33 % učenika, odnosno svaki deseti anketirani. Winstona Churchilla, premijera Ujedinjenog Kraljevstva u Drugom svjetskom ratu, te Charlesa de Gaullea, u to doba predsjednika Slobodne Francuske u egzilu te potom predsjednika francuske Privremene vlade, kao antifašiste je prepoznalo tek nešto više od trećine učenika.

Graf. 3. Fašizam je:

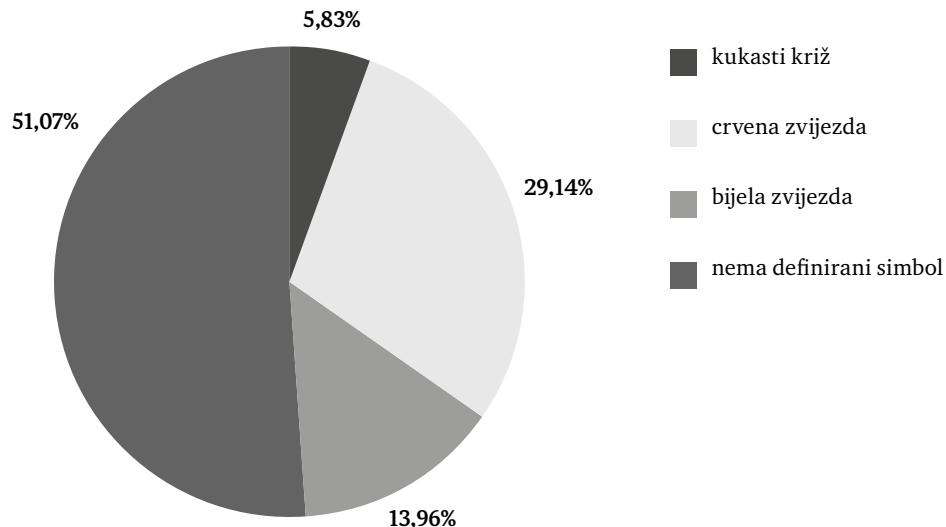
Na pitanje pod rednim brojem 3 gotovo tri četvrtine učenika (73,55 %) pravilno je geografski i kronološki smjestilo nastanak fašizma u Italiju prve polovice XX. st. Međutim, nezanemariv broj ispitanika (9,02 %) nastanak fašizma geografski vezuje za Njemačku – izgledno je da su ispitanici poistovjetili pojmove fašizam i nacizam. To ne iznenađuje s obzirom na to da se pojam fašizam u medijima, javnosti, pa i onoj stručnoj, često koristi kao generički pojam za sve nacionalističke totalitarne režime te se na taj način povezuje i s njegovim inačicama nastalim u drugim državama. Nadalje, svaki šesti ispitanik (15,90 %) datira pojavu fašizma u razdoblje Drugog svjetskog rata te ga promatra kao pokret nastao s ciljem borbe protiv komunizma, dok gotovo zanemariv postotak (1,53 %) ispitanika smatra kako su ponuđeni odgovori netočni.

Graf. 4. Kada se prvi put javlja antifašizam?

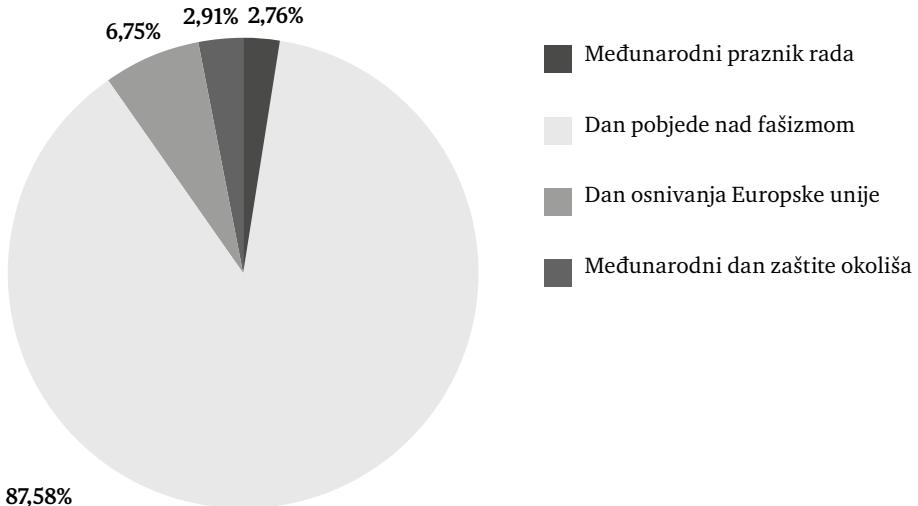
Četvrto pitanje odnosilo se na kronološko pozicioniranje nastanka antifašizma. Većina ispitanih (57,52 %) povezala je korijene antifašizma s razdobljem Drugoga svjetskog rata. Šestina anketiranih učenika (17,33 %) nastanak spomenutoga pokreta postavlja u vrijeme nakon rata i ukazuje na konfuziju u povezivanju uzročno-posljedičnih veza: koji bi, naime, bio razlog nastanka antifašizma u razdoblju kada je nacifašizam bio pobijeđen? Tek je 23,31 %, odnosno manje od četvrtine, točno odgovorilo na pitanje smjestivši vrijeme radnje nakon Prvoga svjetskog rata. Gotovo 2 % učenika smatra da je antifašizam nastao u nekom drugom vremenskom razdoblju. Valja istaknuti kako se pitanje o javljanju antifašizma nadovezuje na prethodna pitanja pod brojem 1 i 3 te ukazuje da se nastanak fašističkog sustava, a time i antifašizma kao njegova antipoda, kod većine ispitanika povezuje s Drugim svjetskim ratom, nastavnoj cjelini kojoj je, znakovito za ovo istraživanje, posvećen najveći dio obrazovnog programa u nastavi povijesti osmih razreda osnovnih škola.

Graf. 5. Koliko danas u Istri ima članova antifašističkih udruga?

Na peto pitanje – koliko danas ima članova antifašističkih udruga u Istri – 40,34 % srednjoškolaca odgovorilo je da u Istri postoji svega 150 članova antifašističkih udruga. Možemo pretpostaviti da učenici povezuju pojam antifašista s antifašističkim borcima, odnosno s populacijom visoke starosne dobi, pa je stoga i broj članova razmatran pri odgovoru u tom kontekstu. Nešto niži je postotak srednjoškolaca (38,34 %) koji, ispravno, smatraju kako u Istri ima 5.000 članova u spomenutim udrugama. Mali postotak srednjoškolaca (4,60 %) smatra kako u Istri postoji 72.000 članova antifašističkih udruga, dok njih 16,72 % procjenjuje kako antifašističke udruge u Istri broje 14.000 članova. Ovi rezultati upućuju na to da ispitani istarski srednjoškolci nisu dovoljno ili uopće upućeni u postojanje i djelovanje antifašističkih udruga. To je porazan podatak za antifašističke udruge koje bi trebale promisliti o svojem odnosu prema javnosti, medijima i mladima općenito.

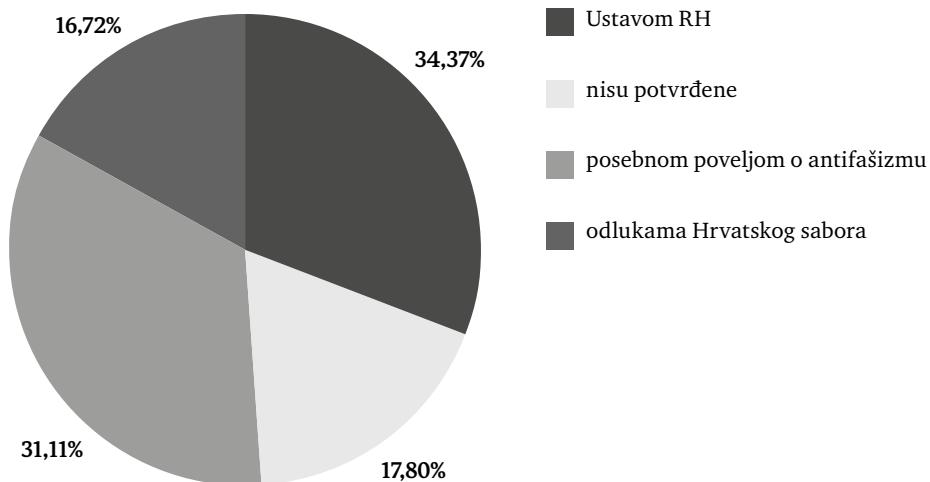
Graf. 6. Simboli antifašizma su:

Nešto više od pola ispitanih srednjoškolaca u odgovoru na šesto pitanje ispravno smatra kako antifašizam nema definiran simbol (51,07 %), gotovo trećina (29,14 %) smatra crvenu zvijezdu antifašističkim simbolom , a zatim slijedi bijela zvijezda (13,96 %). Nezanemariv je i broj istarskih srednjoškolaca koji smatra da je kukasti križ simbol antifašizma (5,83 %). Rezultati ovog anketnog pitanja upućuju na to da gotovo trećina istarskih srednjoškolaca poistovjećuje komunizam s hrvatskim antifašističkim pokretom, što ne čudi jer se u dnevnoj politici, zbog uloge komunista u organizaciji antifašističkog pokreta na području bivše Jugoslavije tijekom Drugog svjetskog rata, antifašizam i komunizam implicitno, a ponekad i eksplicitno koriste kao sinonimi. Takvo razmišljanje pokazao je i mali postotak istarskih srednjoškolaca (7,71 %), prilikom odgovaranja na prvo anketno pitanje (vidi br. 1.) gdje antifašizam svrstavaju u komunističku organizaciju.

Graf. 7. Osmog svibnja (8. 5.) se u Europi obilježava:

Velika većina ispitanih srednjoškolaca na pitanje pod rednim brojem sedam odgovorilo je točno da se 8. svibnja (kapitulacija Njemačke u Drugom svjetskom ratu) obilježava Dan pobjede nad fašizmom (87,58 %), dok neki od njih smatraju kako se na taj dan slavi Dan osnivanja Europske unije (6,75 %), Međunarodni dan zaštite okoliša (2,91 %) ili Međunarodni praznik rada (2,76 %). Odgovor se može protumačiti i kao poruka mladih kako se u Europi, pa tako i u Hrvatskoj (dan kasnije, 9. svibnja³⁾) obilježava pobjeda nad fašizmom. Postotak točnih odgovora, najviši među svim anketnim pitanjima, je ohrabrujući, neovisno o tome što samo pitanje dijelom implicira odgovor, a pogotovo zbog čitave zbrke koja se pojavila uvođenjem novih praznika, blagdana i spomendana u posljednjih dvadesetak godina.

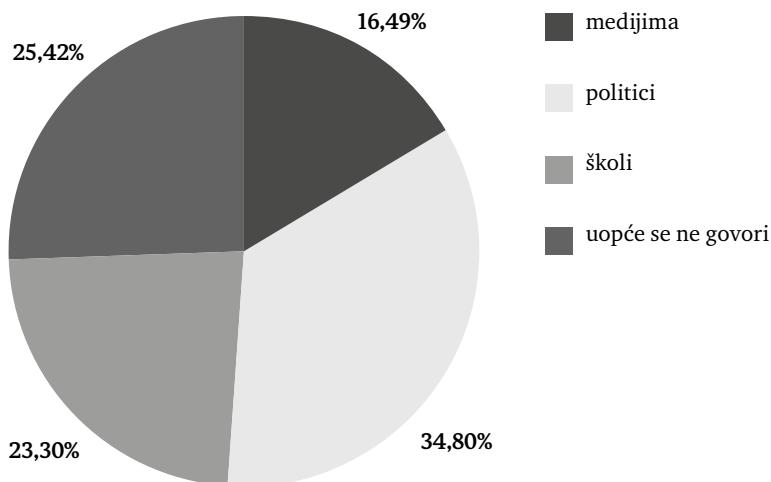
³ Dan pobjede nad fašizmom, vezan za kapitulaciju Njemačke, pod različitim nazivima obilježava se 8. svibnja. Primjerice, u Slovačkoj kao „Dan pobjede nad fašizmom“, Francuskoj kao „Pobjeda“, Norveškoj i Češkoj kao „Dan oslobođenja/Dan pobjede“. U Rusiji, Bjelorusiji, Ukrajini, Poljskoj, Srbiji, Crnoj Gori, Hrvatskoj („Dan pobjede nad fašizmom“), obilježava se 9. svibnja. Cilj ovoga anketnog pitanja bio je usmjeren k prepoznavanju samog čina obilježavanja pobjede nad fašizmom.

Graf. 8. Antifašističke vrijednosti u Hrvatskoj su potvrđene:

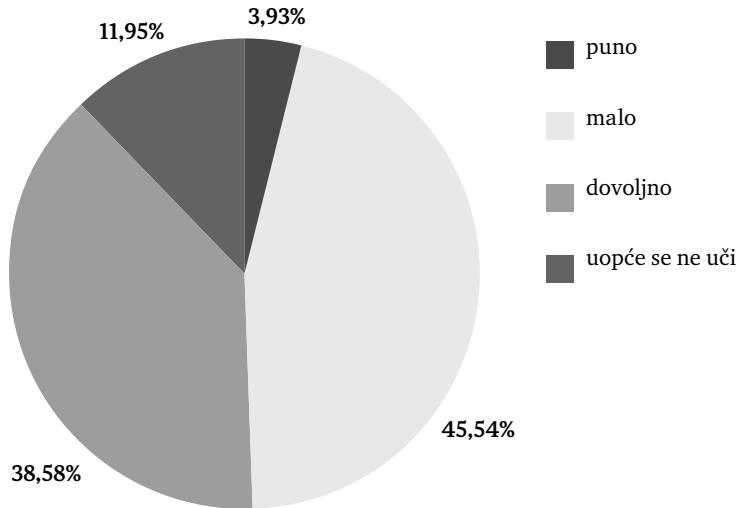
Odgovori na osmo pitanje ukazuju nam na to da istarski srednjoškolci smatraju da su u nas antifašističke vrijednosti potvrđene na sljedeći način: posebnom poveljom o antifašizmu⁴ 34,37 %, Ustavom Republike Hrvatske 31,11 %⁵, odlukama Hrvatskog sabora 16,72 %, dok 17,80 % ispitanika smatra kako antifašističke vrijednosti nisu potvrđene. Iako su sva tri odgovora (izuzev „nisu potvrđena“) točna, učenicima je sugerirano kako postoji tek jedan točan odgovor kako bi se ustanovio ukupan postotak ispitanika koji smatraju da antifašističke vrijednosti imaju svoj (državno)pravni temelj. Ovaj rezultat nam govori kako većina srednjoškolaca nije upućena u državnopravni kontinuitet Republike Hrvatske i rad njezinih institucija. To je podatak za razmišljanje jer se o ustroju vlasti u Republici Hrvatskoj i radu glavnih institucija u državi ne uči samo kroz nastavu povijesti, nego i u nastavi srodnih humanističkih predmeta (geografija, etika i kultura, politika i gospodarstvo) koji su propisani nastavnim planom i programom za srednje škole.

4 Deklaracija o antifašizmu donesena je u Hrvatskom saboru 13. IV. 2005. povodom 60. obljetnice pobjede nad fašizmom te u prvoj točci „potvrđuje antifašističku demokratsku utemeljenost i opredijeljenost Republike Hrvatske i hrvatskog društva te duboku privrženost vrijednostima suvremene demokracije.“

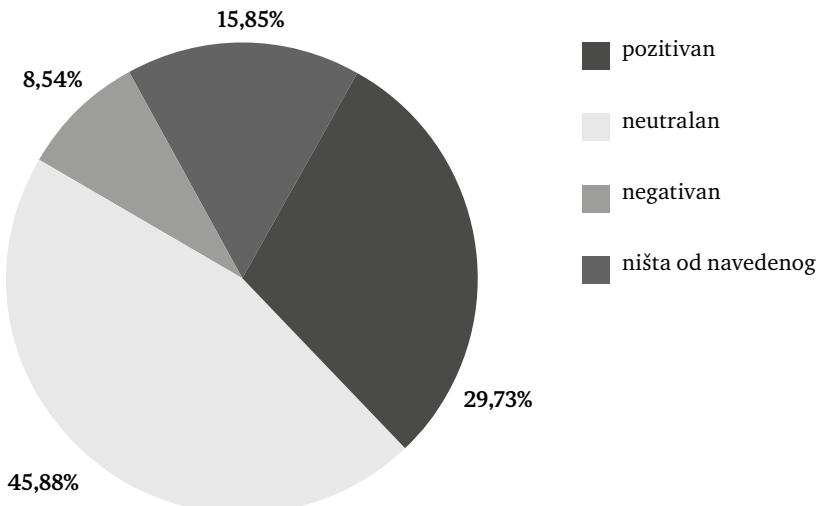
5 U Izvořnim osnovama Ustava Republike Hrvatske, vezano za antifašizam, piše: „Izražavajući tisućljetnu nacionalnu samobitnost i državnu opstojnost hrvatskoga naroda, potvrđenu slijedom ukupnoga povijesnoga zbivanja u različitim državnim oblicima te održanjem i razvitkom državotvorne misli o povijesnom pravu hrvatskoga naroda na punu državnu suverenost, što se očitovalo (...) u uspostavi temelja državne suverenosti u razdoblju Drugoga svjetskog rata, izraženoj nasuprot proglašenju Nezavisne Države Hrvatske (1941.) u odlukama Zemaljskoga antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske (1943.) (...).“

Graf. 9. O antifašizmu se najviše govori u:

Čak 34,80 % srednjoškolaca, pri odgovoru na deveto pitanje, smatra kako se o antifašizmu najviše govori u politici, njih 25,42 % smatra kako se o antifašizmu uopće ne govori, 23,30 % je zaključilo kako se o antifašizmu najviše govori u školi, a 16,49 % ispitanika smatra kako se o antifašizmu najviše govori u medijima. Ovakav rezultat nije iznenađujući, jer hrvatskom političkom (posredno i medijskom) scenom duže vrijeme dominiraju teme iz Drugog svjetskog rata i porača kojima se najviše bave upravo političari svih političkih gledišta. Oni preko medija namjerno ili nenamjerno manipuliraju povijesnim činjenicama, interpretirajući ih ponajviše u svrhu političke profilacije i svrstavanja kako bi privukli određene skupine glasača. Posredno takve (dez)informacije dolaze i do populacije školskog uzrasta, koja ih u nedostatku stečenog znanja u manjoj ili većoj mjeri prihvata. Znakovit je, kako za rezultate ove ankete, tako i općenito, podatak da četvrtina učenika smatra da se o antifašizmu uopće ne govori u školi.

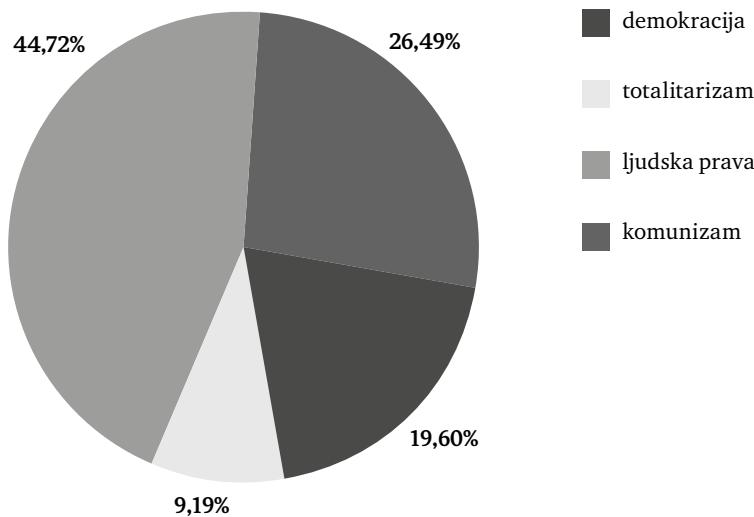
Graf. 10. U školi se o antifašizmu uči:

Gotovo polovica ispitanih srednjoškolaca (45,54 %), u odgovoru na pitanje broj deset smatra kako se u školama o antifašizmu uči malo, nešto je manji broj onih koji smatraju kako se o antifašizmu u školama uči dovoljno (38,58 %). Vrlo malen postotak (3,93 %) ispitanih srednjoškolaca misli da se o antifašizmu u školama uči puno. Nešto veći postotak učenika (11,95 %) je zaključio kako se o antifašizmu uopće ne uči u školskim klupama, što se nadovezuje na prethodno pitanje, koje je bilo postavljeno u nešto širem kontekstu. Ovakav rezultat pokazuje kako je dobar broj srednjoškolaca svjestan da se pojmu antifašizma pridaje malen broj nastavnih sati, najčešće usko povezanih uz nastavnu cjelinu koja se bavi Drugim svjetskim ratom, ali i da je velik postotak srednjoškolaca koji smatraju da je takav malen broj nastavnih sati predodređen za učenje o antifašizmu sasvim dovoljan.

Graf. 11. Pojam antifašizam kod tebe izaziva sljedeći osjećaj:

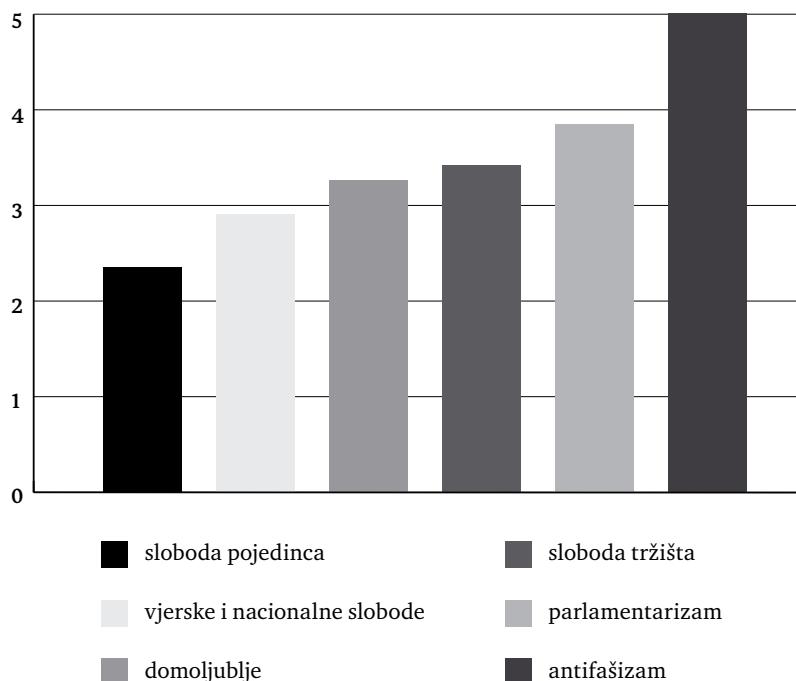
Segment osobnog pogleda na antifašizam bio je tema pitanja pod rednim brojem 11. Pojam antifašizma kod 45,88 % srednjoškolaca izaziva neutralan osjećaj, kod 29,73 % izaziva pozitivan osjećaj, kod 15,85 % ne izaziva nikakav osjećaj, a kod 8,54 % izaziva negativan osjećaj. Rezultat pokazuje kako gotovo polovica ispitanih srednjoškolaca ima indiferentan odnos prema antifašizmu, a uz skupinu koja nema definiran osjećaj („ništa od navedenoga“), dolazimo do gotovo dvotrećinske većine ispitanika. Vremenski odmak od 70 godina, koliko je proteklo od završetka Drugog svjetskog rata, nedvojbeno je bio važnim čimbenikom u pogledu očuvanja kolektivne memorije, a što je kod učenika – sada već treće generacije djece rođene nakon tih zbivanja – uz relativno slabu zastupljenost tematike antifašističkog pokreta u obrazovnom programu dovelo do većinski neformiranog pogleda na antifašizam. Nadalje, veoma je izgledno kako se univerzalne i natpolitičke, trajne antifašističke vrijednosti⁶, posebice aktualne i bitne s pojmom novih ultradesničarskih i nacionalističkih struja (posebice u vrijeme ekonomskе krize) ne prepoznaju kao takve te se ne povezuju s nasljeđem antifašizma.

⁶ Koje podrazumijevaju najšire demokratske osnove, a protive se političkim pokretima i organizacijama koji su po svojoj socijalnoj osnovi i političkoj ulozi fašističke ili njih srodrne.

Graf. 12. Koji je pojam po tebi najbliži antifašizmu:

U odgovoru na 12. pitanje tek 19,60 % ispitanika povezuje antifašizam s demokracijom, a čak 26,49 % s komunizmom. Ipak, prema mišljenju 44,72 % srednjoškolaca, pojam ljudskih prava (koji antifašizam promiče kao univerzalnu vrijednost), najbliži je pojmu antifašizma. Najmanji postotak srednjoškolaca (9,19) smatra totalitarizam najbližim antifašizmu. Ovo anketno pitanje pokazalo je da su mnogi istarski srednjoškolci svjesni kako je antifašistički pokret u svojoj srži bio pokret za društvenu jednakost, ali je također pokazalo da visok postotak srednjoškolaca usko povezuje antifašizam s komunizmom i totalitarnim društvom, što je nedvojbeno rezultat naslijeđa prošlog političkog sustava.

Graf. 13. Poredaj po važnosti pozitivne vrijednosti za koje se zalaže naše društvo (1-najvažnije, 6-najmanje važno):

Posljednje, 13. pitanje, postavljeno po načelu vrijednosnog suda, manje je bilo okrenuto vrednovanju znanja, a više upoznavanju s osobnim pogledima učenika prema važnosti Ustavom zajamčenih vrijednosti u hrvatskom društvu. Najvažnija pozitivna vrijednost za koju se zalaže hrvatsko društvo, prema istarskim srednjoškolcima, predstavlja sloboda pojedinca. Potom slijede vjerske i nacionalne slobode, domoljublje, sloboda tržišta, parlamentarizam, a na posljednjem mjestu nalazi se antifašizam. Ovo je rezultat koji govori kako se prilikom učenja o antifašističkom pokretu tek marginalno ističu pozitivne tekovine antifašizma, a koje su omogućile da u današnjem društvu možemo uživati u svim navedenim vrijednostima – one su očuvane i utkane u današnje moderno europsko društvo zahvaljujući pobjedi nad nacifašizmom u Drugom svjetskom ratu. Taj je proces u Republici Hrvatskoj, pak, u pogledu domoljublja i parlamentarizma te vjerskih sloboda, u punom smislu riječi, dovršen tek demokratskim promjenama početkom 90-ih godina prošloga stoljeća.

Zaključak

S obzirom na to da je riječ o učenicima drugih razreda srednjih škola koji se još nisu susreli sa srednjoškolskim gradivom suvremene povijesti, rezultati provedenog anketnog istraživanja mogu se shvatiti kao zabrinjavajući, ali ne i katastrofalni. Ova dobna granica srednjoškolaca (15-16 g.) ciljano je odabrana upravo zbog toga što prema cikličkom učenju povijesti, u trenutku odgovaranja na anketna pitanja nije obrađivala gradivo iz suvremene povijesti, već je njihovo znanje iz ranijih razdoblja. Ispitani srednjoškolci susreli su se s gradivom iz suvremene povijesti tijekom osnovnoškolskog obrazovanja u osmim razredima, ali je, kao što se vidi u rezultatima ankete, većina srednjoškolaca zaboravila informacije naučene u osnovnoj školi, a njihovo mjesto zauzele su informacije pristigle iz medija i bliže okoline, u što spada i kućni odgoj. Mediji, preko kojih se političari koriste fašizmom i antifašizmom s ciljem skupljanja političkih bodova, predstavljaju izazov obrazovnim ustavovama koje će u budućnosti morati pronaći načina da se u nastavnom kurikulu više pozornosti posveti usađivanju univerzalnih društvenih vrijednosti poput antifašizma i znanstvenom opismenjavanju budućih generacija. Pritom će, što je posebno bilo vidljivo u rezultatima istraživanja, najveći „problem“ biti razlučiti antifašizam od komunističke ideologije, koji je kod nas, kao i u drugim zemljama bivšeg „Istočnog bloka“, uslijed povijesnih i geopolitičkih okolnosti, postao ideologem koji pozitivno legitimira sve (po)ratne djelatnosti komunističkih vlasti, a čime je izgubio svoju prvotnu univerzalnu, natpolitičku poruku. U zemljama zapadne Europe, pak, on nominalno predstavlja ideološki temelj za dosljedno suprotstavljanje svim oblicima rasizma, ksenofobije i antisemitizma.

U osnovnim i srednjim školama trebalo bi posvetiti više nastavnih sati temama iz suvremene povijesti, naročito razdoblju između dva svjetska rata, ali i razdoblju Drugog svjetskog rata koje je završilo pobjom antifašističkih snaga, a s ciljem jasnijeg povezivanja uzročno-posljedičnih veza, kao i geografskih pojmoveva. Deset nastavnih sati vezano za Drugi svjetski rat te šest do sedam namijenjeno obradi totalitarizama u osmom razredu osnovnih škola nije ni približno dovoljno da se istarski učenici na adekvatan način upoznaju s povijesnim antifašističkim pokretom i njegovim tekvinama. Veliku ulogu u tome pravcu može odigrati zavičajna povijest, čijom bi se implementacijom u nastavni kurikul, srednjoškolcima približila lokalna povijest svih prošlih razdoblja te ih na taj način, pored ostalog, upoznala s mnogim antifašistima

koji su izravno sudjelovali u oblikovanju društva koje ih okružuje. Nadalje, u Istarskoj županiji teme međuraća i Drugog svjetskog rata, pa tako i anti-fašističkog pokreta, koji je u Istri nastao među prvima u Europi, gotovo nisu uopće predstavljene u muzejskim institucijama, a istovremeno udruge anti-fašističkih boraca i antifašista, koji baštine njegove tekovine, nedovoljno posvećuju pažnju mlađim naraštajima i ne prenose iskustva na nove generacije, pred kojima je izazov detektiranja supstrata fašističkih ideologija.

S obzirom na to da rezultati ove ankete predstavljaju razmišljanja isključivo istarskih srednjoškolaca, njezina cjelevitost bit će postignuta pojavom sličnih anketa obavljenih na područjima drugih županija Republike Hrvatske, odnosno stvaranjem uvjeta komparativne obrade dobivenih podataka.

Sondaggio “Cosa sanno gli alunni delle medie superiori sull’antifascismo?”

Riassunto

Il sondaggio “Cosa sanno gli alunni delle medie superiori sull’antifascismo” è stato condotto in collaborazione con i professori di storia delle scuole medie superiori nelle seconde classi delle scuole medie superiori (Buie, Pinguente, Pola, Rovigno, Parenzo, Albona, Pisino) della Regione istriana. Tra le 14 scuole di tutti gli indirizzi (dal liceo ai periti professionali), c'erano 13 scuole croate ed una scuola italiana. Il questionario è stato condotto da aprile a giugno del 2014, e vi hanno partecipato 648 alunni nati negli anni 1997 e 1998, di cui il 63% degli intervistati era composto da donne. Il questionario conteneva 12 domande a scelta multipla (il partecipante seleziona una delle opzioni da un elenco di risposte definite) e una domanda sul principio del valore di giudizio. Le domande contenevano dati storici sulla comparsa, lo sviluppo, il significato, i simboli e la posizione dell’antifascismo a livello europeo e nazionale (croato) in passato e oggi, con particolare accento sulla differenziazione in confronto a varie ideologie e regimi totalitari (nazismo, fascismo, comunismo). Tra le risposte si evidenzia una debole conoscenza e discriminazione tra i leader antifascisti e fascisti e degli aspetti cronologici basiliari legati alle attività del movimento antifascista. Così il 20% degli alunni ha riconosciuto Ante Pavelić come antifascista, mentre il 10% ne riconosce Benito Mussolini. Inoltre, il 57% degli alunni reputa che l’antifascismo comparse durante la Seconda guerra mondiale e il 17% dopo la Seconda guerra mondiale. Alla domanda quanto si studia l’antifascismo nelle scuole, il 57% degli intervistati ha risposto che si studia poco o affatto (il 12% sostiene che non si studia per niente).

Survey “What the high school students from Istria know about anti-fascism?”**Summary**

The survey “What the high school students from Istria know about anti-fascism?” was conducted in collaboration with the high school history professors in the second grades of high schools (Buje, Buzet, Pula, Rovinj, Poreč, Labin, Pazin) in the County of Istria. From fourteen high schools in Istria and different courses (gymnasiums and vocational schools), there were thirteen Croatian high schools and one Italian. The survey was conducted from April until June 2014 and got involved 648 students born in the years 1997/1998, of which 63% of the examined were women. The survey contained 12 questions with a multiple choice answer system (circle the answer) and one question based on a value judgment. The questions contained historical data about the emergence, development, significance, symbols and the position of anti-fascism on the European and on the national level in the past and nowadays, with an accent on the differentiation according to different ideologies and totalitarian regimes (nazism, fascism, and communism). Analyzing the answers, it can be concluded that it is present among the students a low knowledge and identification of anti-fascist and fascist leaders and also the chronological baseline that refers to the anti-fascist activity: 20% of the examined recognized Ante Pavelić as an anti-fascist and 10% recognized Benito Mussolini as one. Furthermore, 57% of the students sustains that the anti-fascism showed up during the WW2, and 17% after the WW2. The question about how much they learn at school about anti-fascism, 56% of the examined answered a little or none (12% answered none).

Suradnici

Petar Strčić

Zavod za povijesne i društvene znanosti HAZU u Rijeci s Područnom jedinicom u Puli

Darko Dukovski

Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Rijeci

Stipan Trogrlić,

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni centar Pula

Alen Tafra

Gimnazija Pula

Nina Spicijarić Paškvan

Zavod za povijesne i društvene znanosti HAZU u Rijeci s Područnom jedinicom u Puli

Igor Šaponja

Strukovna škola Pula, Ekonomска škola Pula

Igor Jovanović

Osnovna škola Veli Vrh

Milan Radošević

Zavod za povijesne i društvene znanosti HAZU u Rijeci s Područnom jedinicom u Puli

Dragan Sokolović

Pula

ISBN 978-953-99746-1-7

Cijena 100 kn